Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul

(Osmanlı Dönemi)

Dr. Arzu Çiftsüren

DEMAVEND

Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul

(Osmanlı Dönemi)

Dr. Arzu Çiftsüren

DEMAVEND

Demavend Yayınları: 150
Elektronik yayınlar serisi: 36
İstanbul, 2023
Yayın yönetmeni: Neval Güzelyüz
Editör: Ayşe Yılmaz
Kapak tasarımı ve iç düzen: Demavend
Dili: Türkçe

© Bu eserin bütün hakları Demavend Yayınları'na aittir. 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Yasası'nın hükümlerine göre eserin tamamı ya da bir bölümünün, izinsiz olarak elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile yayınlanması, çoğaltılması ya da depolanması yasaktır.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: 51286
ISBN: 978-625-7087-41-4

Demavend Yayınları
Başak Mah. Mimar Sinan
Cad., D14 Blok, D. 47
Başakşehir-İSTANBUL
☎ : 0090 212 500 36 07
demavend@demavend.com.tr
http://www.demavend.com.tr

Kütüphane Bilgi Kartı
(Cataloging-in-Publication Data)
1. Kadın Seyyahlar,
2. İstanbul
3. Urduca

Dr. Arzu ÇİFTSÜREN

İstanbul'da doğdu. Lisans ve yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, doktora eğitimini aynı üniversitenin Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. Hâlen İstanbul Üniversitesi Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesidir. Urducadan yaptığı öykü çevirileri ve Urduca seyahatnamelerle ilgili çalışmaları çeşitli dergilerde yayınlandı. Saadet Hasan Manto'nun *Toba Tek Singh* adlı öykü kitabını Türkçeye cevirdi. Evli ve bir çocuk annesidir.

Merhum Babam
Hikmet Süren'e ithafen…

SUNUŞ

Tarih boyunca pek çok edebi türe konu olan İstanbul şüphesiz hakkında en çok seyahatname yazılan şehirlerin başında gelir. Bu muazzam şehir Gerek Batı'dan gerekse Doğu'dan, farklı kültür ve medeniyetten seyyahlar tarafından yazılan yüzlerce seyahatnameye konu olmuş, her seyyah kendi kültür, inanç ve medeniyet yapısına göre İstanbul'u farklı açılardan ele almıştır. Hıristiyan toplumlar İstanbul'da Roma'nın izlerini sürerken Müslüman toplumlar Hz. Muhammed'in hadis-i şerifi gereğince İstanbul'a manevi bir anlam yüklemiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde özellikle de II. Abdülhamit'in İslâm birliği siyaseti sonucu Müslüman toplumlar hilafetin merkezi olan İstanbul'a seyahat ederek İslâm toplumları arasında koordinasyonu sağlamak istemişlerdir.

Urdu diliyle seyahatname yazımı XIX. yüzyılın ilk yarısında başlamış, ilk seyahatnamelere konu olan şehirler Avrupa şehirleri olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru yazılan ilk İstanbul seyahatnamesinin ardından alt kıtanın önde gelen şahısları tarafından İstanbul'la ilgili onlarca seyahatname yazılmıştır. Alt kıtanın ileri gelen hukuk ve ilim adamları, gazeteciler ile devlet adamları da İstanbul'a gelerek izlenim ve deneyimlerini kaleme almışlardır. Çoğunlukla günlük tarzında tutulan notlar önce alt kıtanın başta gelen Urduca ve İngilizce gazetelerinde yayınlanmış, sonrasında seyahatname şeklinde kitap olarak okuyucuya sunulmuştur. Seyahatname yazın türünün

başlangıcından bugüne Urdu diliyle İstanbul ve Türkler hakkında yüzün üzerinde seyahatname yazılmıştır. Ancak bizler bugün bunların çok azından haberdarız. Oysa özellikle Osmanlı Dönemi'nde yazılan seyahatnameler Sırp İsyanından, 93 Harbi'nden bu yana her kötü günümüzde en büyük destekçimiz olan alt kıta halkının bizleri nasıl gördüğüyle ilgili direkt bilgiye ulaşabileceğimiz en önemli birincil kaynaklardır.

Mevcut araştırmalarımıza göre Osmanlı Dönemi'nde Urdu diliyle yazılan ve İstanbul'a dair bilgi veren seyahatname sayısı on birdir ve bunlardan üç tanesi kadın seyyahlar tarafından yazılmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan bu kadın seyyahlar kendi dönem ve toplumlarının en etkili isimleri olmasına rağmen bugüne kadar bizim için hâlâ yabancı kalmışlardır. Oysa İstanbul ve Türkler, özellikle de Türk kadını hakkında yazdıkları bize Türk tarihinin önemli bir döneminden kesitler sunmaktadır.

Çalışmamıza konu olan ilk seyyah, Nazlı Rafia Begüm ve *Seyr-i Europe* adlı seyahatnamesidir. İçinde Avrupa şehirleriyle birlikte İstanbul'a da yer verilen Urdu diliyle ilgili bir kadın seyyah tarafından yazılmış ilk seyahatnamedir. Nazlı Rafia alt kıtada bir prenslik olan Cancira Eyaleti nevvabı eşi ve maiyetiyle II. Meşrutiyet'in ilânından sadece bir ay sonra İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da 20 gün kalmıştır. II. Abdülhamit dönemine dair ilginç tespitleri bulunurken, özellikle modernleşme sürecindeki Türk kadınıyla ilgili aktardıkları şüphesiz çok önemlidir.

İkinci seyyah, eşi Haydarabad Nizamlığı'nda başyargıç olarak görev yapan, aynı zamanda Haydarabad Nizamlığı'nda yüksek rütbeli görevlerde bulunmuş bir aileye mensup Ahter Begüm'ün *Dunya: Aurat ki Nazar Main-Maşrik u Magrib ka Safarnama* adlı eseridir. Seyahatnamede kendi ismi yerine eşinin ismini yani Begüm Serbülend Ceng Bahadır'ı kullanan Ahter Begüm'ün bu seyahatnamesinin İstanbul kısmı 13 günlük gözlemlerine dayanarak yazılmıştır. Seyahatname yazıldığı tarihten yaklaşık 20 yıl sonra kitap olarak yayınlanmıştır. Bu seyahatnamede İstanbul dışında Avrupa'yla birlikte Ortadoğu ülkeleri de yer almaktadır. Gezip gördüğü yerlerle ilgili detaylı bilgi vermese de dönemin ileri gelen Türk aileleriyle bir araya gelmiş, Türk kadınlarıyla ilgili gözlemlerini yazmıştır. Yaşadığı toplumun geleneklerine bağlı bir kadın olarak modernleşme sürecindeki Müslüman Türk toplumunu nasıl gördüğü oldukça önem arz etmektedir.

Kitapta yer verdiğimiz son seyahatname Bhopal Devleti'nin son kadın hükümdarı Sultan Cihan Begüm'ün o tarihlerde henüz 10 yaşında olan müstakbel gelini Mumina Sultan'a tutturduğu notlardan oluşan *Seyahat-i Sultani* adlı seyahatnamedir. İngiliz Hindistan'ında adından söz ettiren bir eyalet olan Bhopal'in son kadın hükümdarı Sultan Cihan Begüm'ün yönlendirmesiyle yazılan bu seyahatnamede Osmanlı toplumu ve yönetimiyle ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Sultan Mehmet Reşat döneminde maiyetiyle birlikte İstanbul'a gelen, İstanbul'da kaldığı yaklaşık bir aylık süre içinde üst düzey protokolle

ağırlanan Sultan Cihan Begüm'ün İstanbul'a ve Türk toplum yapısına dair çok yönlü tespitleri bulunmaktadır.

Nazlı Rafia ve Begüm Serbülend Ceng seyahatnamelerini günlük tarzında Mumina Sultan ise çeşitli başlıklar hâlinde yazmıştır. Bu sebeple anlatımı da seyahatnamelerin orijinaline uygun şekilde aktarmaya çalıştım. Urdu diliyle Osmanlı döneminde yazılan diğer İstanbul seyahatnameleri gibi bu üç seyahatnamede de "Konstantiniyye" adı İstanbul şehrinin tamamı için kullanılmıştır. Her üç seyahatnamede de İstanbul'un İslâm merkezi olması ön plandadır. Seyahatnamelerde Osmanlı padişahları için "Sultânu'l Muazzam" unvanı kullanılırken alt kıta yöneticileri için "Nevvab" ve "Serkar" unvanları kullanılmıştır.

Bu çalışmada İngiliz Hindistan'ında üç farklı yönetime mensup, üç kadın seyyahın seyahatnamelerinde İstanbul ile ilgili bölümler Türkçeye aktarılarak bu üst düzey üç kadın nezdinde alt kıta kadının İstanbul'a, Türk toplumuna ve Türk kadınına bakışı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elbette kusursuz bir çalışma olduğu iddiasında değilim ama alanında ilk olması itibariyle ilgililer için faydalı olmasını ve gelecek çalışmalara cesaret vermesini temenni ederim

Arzu Çiftsüren
İstanbul, 2023

İçindekiler

SUNUŞ 4
GİRİŞ 10
I. BÖLÜM 16
İSTANBUL DOĞUMLU BİR SULTAN: NAZLI RAFİA SULTAN'IN "AVRUPA TURU" ADLI SEYAHATNAMESİNDE İSTANBUL 17
Seyahat Rotası 20
Gemide Tanıştıkları Türk Diplomat 24
İstanbul'a Geliş 25
II. Abdülhamit Dönemine Eleştirel Bir Bakış 27
İstanbul Sokaklarına Dair İlk İzlenimler 30
Kapalıçarşı 31
Meyvelerin ve Yemeklerin Lezzeti 32
Arkeoloji Müzesi 34
İki Türk Ailesini Ziyaret 35
Selâmlık Merasimi 36
"Vatan" Piyesi 41
Bir Türk Konağında 42
Eyyüb el-Ensari'nin Türbesi 44
Şefkat Nişanı ve Diğer Nişanlar 44
Ferit Paşa'yı Ziyaret 46
II. BÖLÜM 49
BEGÜM SERBÜLEND CENG BAHADIR'IN "KADIN GÖZÜYLE DÜNYA-DOĞU VE BATI SEYAHATNAMESİ"NDE İSTANBUL 50
Hindistan'dan Ayrılış 59
Kutsal Topraklar 61
Cidde'den Konstantiniyye'ye 62
Konstantiniyye'nin Gemiden Manzarası 65
Konstantiniyye 65
Konstantiniyye'nin Muhteşem Camileri 69
Türk Kız Kardeşleriyle Görüşme 71
Evkâf Nazırı Hammâde Paşa'nın Daveti 73

Silahhane ve Hazine Dairesi....74
Hırka-i Şerif Ziyareti....75
Padişahın Huzurunda....76
Sultan Abdülhamit Han'ın Sarayı....77
Padişahın Hediyeleri....79
Konstantiniyye'ye Veda....80
III. BÖLÜM....81
"SULTAN'IN TURU " ADLI SEYAHATNAMEDE BHOPAL NEVVABI SULTAN CİHAN BEGÜM'ÜN İSTANBUL İZLENİMLERİ....82
Bhopal Devleti'nin Kadın Sultanları....82
Avrupa Seyahati ve Mumina Sultan (Şah Banu)....94
Seyahat Rotası....99
Türkiye Sınırı....104
İstanbul İzlenimleri....105
Padişah ve Valide Sultanı Ziyaret....109
Dolmabahçe Sarayı....112
Türk Kadını....113
Mukaddes Emanetler....114
Cömertlik ve Beklenmedik Sürpriz....115
Müslümanların Genel Durumu....117
SONUÇ....122
EK: FOTOĞRAFLAR....126
KAYNAKÇA....142
DİZİN....145

GİRİŞ

Bir gezgin veya gözlemcinin bir coğrafi alanı gezerken o alana ve tarihsel döneme ait derlediği bilgileri yazıya aktarması olarak tanımlayabileceğimiz seyahatname, edebi bir tür olmasının yan ısıra pek çok alanla yakından ilgilidir. Seyahat edilen coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, yol ve ulaşım özellikleri, siyasi ve kültürel yapısı ile günlük hayatı meydana getiren unsurları seyahatnamelerin içeriğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda seyahatnamelerin edebi ve kültürel önemi kadar tarihi ve sosyal önemi de bulunmaktadır.

Urdu diliyle seyahatname yazın türünün başlamasında iki önemli etken olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, İngiltere'nin alt kıtayı ele geçirmesiyle İngiliz subayların, sivil personelin ve işadamlarının seyahat ihtiyaçlarını gidermek için gemi seferlerinin zorunlu hâle gelmesi ve böylece İngiltere'de Londra Southampton ve Liverpool ile Hindistan'da Bombay, Kalküta ve Madras arasında gemi seferlerinin gerçekleştirilmesidir.[1] Böylece alt kıtanın ileri gelen nüfuzlu kişileri eğitim, ticaret ve turizm amaçlı başta İngiltere olmak üzere başka ülkelere gidebilme olanağı elde etmiştir. Seyahat ettikleri ülkelerle ilgili kimi zaman seyahat esnasında yakınlarına yazdıkları mektuplar, kimi zaman tuttukları günlükler derlenerek seyahatname şeklinde yayınlanmıştır.

[1] Syed Tanvir Wasti, "The Turkish Component of the 1908 European Travelogue of Nazli Rafia, Begum of Janjira", *Pakistan Perspectives*, 19/2 Karaçi 2014, s. 9.

Seyahatname yazın türünün başlamasında ve gelişmesinde diğer bir etken ise Sir Seyyid Ahmed Han (1817-1898) öncülüğünde Aligarh'ta başlatılan eğitim alanındaki reform hareketi ile yine dönemin nüfuzlu kişilerinin İngiltere'ye giderek burada yüksek eğitim almaya başlamalarıdır. Bu kişiler arkalarından gelecek diğer gençlere rehberlik de etmek amacıyla önce gözlem ve deneyimlerini Urduca ve İngilizce gazetelerde neşretmişler, sonrasında ise seyahatname olarak yayınlamışlardır. Dolayısıyla Urdu diliyle yazılan ilk seyahatnameler yoğunlukla eğitim için gidilen İngiltere hakkında olmuştur. Nitekim Urdu diliyle yazılan ilk seyahatname, Aligarh merkezli olmasa da, 1837'de Yusuf Han Kambalpuş (ö. 1861) tarafından İngiltere seyahatine dair gözlemlerini kaleme aldığı *Acâibât-ı Freng* adlı eserdir. Aligarh'ta eğitim hareketini başlatan Sir Seyyid Ahmed Han ise 1 Nisan 1869-2 Ekim1870 tarihleri arasında Avrupa seyahatine çıkmış, Londra'da kaldığı aylar boyunca başta Cambridge Üniversitesi olmak üzere üniversite ve kolejlerin eğitim müfredatı ile idari yapısını incelemiş ve bu süreçte gözlemlerini *Tehzibü'l-Ahlâk* ve *Aligarh Institute Gazette* dergilerinde yayınlamıştır. 1875'te Aligarh'ta alt kıtanın ilk Müslüman üniversitesi olan Aligarh Üniversitesi'nin temeli olan *Muhammedan Anglo-Oriental College*'i kurmuş ve burada yetişen gençler ileri tarihlerde yükseköğrenim için İngiltere'ye gitmişlerdir. İnceleyeceğimiz seyyahlardan biri olan Begüm Serbülend Ceng'in kayınpederi ve aynı zamanda Aligarh'taki eğitim reformunun öncülerinden

Muhammed Samiullah Han, oğlu Hamidullah Han'ı 1880'de Londra'ya götürerek Cambridge Üniversitesi'ne yerleştirmiş ve bu seyahate ilişkin İngilizce bir seyahatname yazmıştır.[2] Aynı şekilde Hamidullah Han 1910'da Hac vazifesini yerine getirmek üzere eşi Begüm Serbülend Ceng'le çıktığı Ortadoğu, Avrupa ve İstanbul gezilerine dair bir seyahatname kaleme almış, bu seyahatnamede sadece İstanbul'a yer vermiştir.[3]

Aligarh'ta eğitim alan, sonra burada Arapça dersleri veren, alt kıtanın ünlü âlim ve tarihçisi Şibli Numânî (1857-1914) de Aligarhlı seyahatname yazarları arasındadır. Türk tarihi açısından da oldukça önemli bir kişilik olan Şiblî Numânî'nin İslâm ülkeleri arası koordinasyon sağlamak için yazdığı bu seyahatname aynı zamanda İstanbul ve Türklerle ilgili yazılmış ilk kapsamlı seyahatnamedir. II. Abdülhamit dönemine dair pek çok bilgi içermektedir.

Aslında yukarıda belirttiğimiz seyahatnamelerden önce de alt kıtada yazılmış seyahatnameler bulunmaktadır. Ancak bu ilk seyahatnameler Farsça olarak yazılmıştır. Farsça yazılan bu seyahatnameler arasında babası Nadir Şah döneminde Lakhnov'a gelerek buraya yerleşen Mirza

---

[2] Muhammed Samiullah Han, *Sefername-i Mevlevi Muhammed Samiullah Han*, Matbaa-i Umdetü'l-Mutabi, Amraho Hindistan 1880.

[3] Nevvab Muhammed Hamidullah Han Serbuland Ceng, *Safarnama-i Konstantiniyye*, Kasım Press, Haydarabad Dekken, 1911.

Ebu Talib Han (1752-185) tarafından yazılan ve 1805'te yayınlanan *Masîr-i Tâlibî* adlı seyahatname alt kıtada İstanbul'la ilgili yazılmış ilk seyahatname olması açısından önemli bir yere sahiptir.[4]

Urdu diliyle yazılan seyahatnamelere genel olarak baktığımızda Avrupa Seyahatnameleri, Hac Seyahatnameleri, Doğu Ülkeleri Seyahatnameleri ve Yerel Seyahatnameler olmak üzere dört ana güzergâh üzerinden toplamak mümkündür.

Osmanlı döneminde Urdu diliyle Türkler hakkında yazılan seyahatnamelerde ise İstanbul seyahatnamelere üç şekilde konu olmuştur. Bunlardan ilki Avrupa'yı ve İstanbul'u gezen seyyahın Avrupa'yla birlikte İstanbul'a da yer verdiği seyahatnamelerdir. Urdu diliyle Nevvab Muhammed Ali Han tarafından yazılmış ve İstanbul'u da içeren ilk seyahatname olan *Aine-i Freng* (1885), alt kıtanın ünlü gazetecisi Münşi Mahbûb Âlem'in *Sefername-i Europe* (1908), çalışmamıza konu olan eserler Nazlı Rafia Sultan'ın *Seyr-i Europe* (1908), Begüm Nevvab Serbülend Ceng Bahadır'ın *Dunya Aurat ke Nazar Main* (1930) ve Şâh Banu'nun *Seyahat-i Sultâni* (1915) ile Mevlevi Muhammed Mucteba Han'ın *Seferrname-i Mevlevi*

[4] Hem alt kıtada gelişen Fars edebiyatında hem de İran'da ortaya çıkan edebi ürünlerde İstanbul hakkında yazılan pek çok seyahatnameler olduğu gibi edebiyatın diğer türlerinde de İstanbul'u konu alan eserler bulunmaktadır. Bu eserler için bkz. Nihat Değirmenci, "Günümüz İran Öykü ve Romanında Türk İmajı", *III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu Türkçe Bildiriler Kitabı*, Demavend Yayınları 2021, s. 336-352.

Muhammed Mücteba Han (1914) İstanbul'un Avrupa şehirleriyle birlikte ele alındığı eserlerdir. Bu eserlerin bazılarında İstanbul ve Avrupa ile birlikte Ortadoğu ülkeleri de yer almıştır.

İstanbul'u içeren ikinci grup Urduca seyahatnameler Mısır, Şam, Irak gibi İslâm beldelerini ziyaret eden seyyahların ziyaret ettikleri bu şehirlerle birlikte İstanbul'a yer verdiği seyahatnamelerdir. Şibli Numânî'nin yukarıda da belirttiğimiz eseri *Sefername-i Rûm u Mısr u Şam* (1894), Abdurrahman Amritsarî'nin *Sefername-i Bilâd-ı İslâmiyye* (1908) ve Hâce Ghulâm Saklîn'in *Rûznâmçe-i Seyahat* (1912) adlı eserleri bu grup seyahatnameler arasındadır. Bu seyahatnamelerde II. Abdülhamit'in İslâm Birliği düşüncesinin etkisi olduğu muhakkaktır.

Urdu diliyle İstanbul hakkında yazılmış üçüncü grup ise başlı başına İstanbul'u konu alan seyahatnamelerdir. Şeyh Abdülkadir tarafından yazılan *Makam-ı Hilafet* (1906) ve Nevvab Hamidullah Han Serbülend Ceng tarafından yazılan *Sefername-i Konstantiniyye* (1911) bu grupta yazılan İstanbul seyahatnameleridir.

Urdu diliyle kadınların yazdığı seyahatnamelere bakıldığında ilk seyahatnamenin Bhopal Devleti kadın hükümdarı İskender Begüm tarafından 1864'te gerçekleştirdiği Hac seyahatine ilişkin yazılan *Yâd dâşt-ı Târih-i Vakâyi-i Hac* adlı eser olduğunu görmekteyiz. Bu eser iki nüsha hâlinde el yazması olarak mevcuttur. Urdu dilinin ilk kadın seyahatnamesi olmasına rağmen bugüne kadar henüz basılmamıştır. Yine diğer bir Hac

seyahatnamesi Sultan Cihan Begüm tarafından 1904'te yayınlanana *Ravzatü'r-Riyâhîn: Sefername-i Sefer-i Kişver-i Hicaz* adlı seyahatnamedir. Begüm Serbülend Ceng'in *Dunya Aurat ke Nazar Main* adlı seyahatnamesi hem Hac hem Avrupa ve Ortadoğu şehirlerini içeren diğer bir seyahatnamedir.

Bir kadın seyyah tarafından yazılan ilk Avrupa seyahatnamesi ise Nazlı Rafia Sultan'ın *Seyr-i Europe* adlı eseridir. Şâh Banu tarafından yazılan *Seyahat-i Sultâni* ise yine bir Avrupa seyahatnamesidir.

Bu kadın seyyahlar 1898'de yayın hayatına başlayan Lahor merkezli *Tehzib-i Nisvan* ve 1908'de Delhi'de yayınlanmaya başlayan *İsmet* gibi kadın dergilerinde seyahatnamelerinden bölümler yayınlamışlar, bu dergilerde özellikle kadınların eğitimine ilişkin yazılar kaleme almışlardır. Dolayısıyla hem alt kıta tarihi açısından hem de bu ilk seyahatnamelerde İstanbul'un da yer almasıyla Türk tarihi açısından oldukça önemli eserledir.

I. BÖLÜM

İSTANBUL DOĞUMLU BİR SULTAN: NAZLI RAFİA SULTAN'IN "AVRUPA TURU" ADLI SEYAHATNAMESİNDE İSTANBUL

Nazlı Rafia Sultan (1874-1968), Sidiler (Siddiler) olarak anılan ve Hindistan'ın Maharaştra Eyaleti'nde Habeş kökenli bir prenslik olan Janjira (Cancira) Nevvabı Sidi Ahmed Han Sidi İbrahim Han'ın (h. 1879-1922) 1913'te ayrıldığı ilk eşidir. Babası uzun yıllar İstanbul'da yaşayıp ticaret yapmış Hassanally Feyzhydar'dır (1838-1903). Annesi Amirunnisa Begüm döneminin gazel ve kaside yazan kadın şairleri arasındadır.[1] Nazlı Rafia İstanbul doğumludur ve alt kıtanın önde gelen ailelerinden "Tyabji" (Tyabci) sülalesine mensuptur. Bu ailenin kadınları, yaşadıkları dönemde Hindistan'da eğitim alanında diğer kadınlara öncülük etmişler ve bu hususta pek çok çalışmalar yapmışlardır. Nitekim Nazlı Rafia Sultan'ın seyahati esnasında yanında bulunan kardeşi Atiye Feyzi yükseköğrenim eğitimi almak üzere İngiltere'ye giden Hindistanlı ilk kadındır. Kendisinin de İngiltere'de bulunduğu yıllarda kaleme aldığı *Zamane-i Tahsil*[2] adlı seyahatnamesi mevcuttur. Diğer kardeşler Zehra Feyzi'yle erkek kardeşleri Ali Asghar Feyzi de yine Hindistan'ın önde gelen şahısları arasında yer almıştır.

[1] Robina Parveen, *Noabdiyati Ahd Main Khawateen K Urdu Safar Namay*: *Samaji o Siyasi Mutalia* (Unpublished Doctoral Dissertations), IIUI, Islamabad Pakistan 2019, s. 108.
[2] Atiye Feyzi-Rahamin, *Zamane-i Tahsil*, Mufid-i Aam, Agra 1921.

Seyahat 25 Nisan 1908-7 Ekim 1908 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Seyahatte Nazlı Rafia Begüm'ün eşi Janjira Nevvabı Sidi Sir Ahmed Han, Nazlı Rafia Begüm'ün Londra'da eğitim görmekte olan kardeşi Ali Asghar Bey Feyzi, kız kardeşi Atiye Begüm Feyzi, Serdar Sidi Hasan, Sidi Seyid, Doktor Haşim Lakhani ile bir kadın hizmetkâr kendilerine eşlik etmiştir. Bombay'dan hareket eden gemide İngiliz memurlarının yanı sıra Hindistanlı gezginler, Hindistanlı ünlü politikacı ve Hindistan Bağımsızlık Hareketi'nin öncülerinden *Gopal Krişna Gokhale* ile ünlü Hindistanlı ekonomist ve tarihçi aynı zamanda Hindistan Ulusal Kongre Partisi'nin ileri gelenlerinden *Romeş Çandar Dutt* gibi önemli şahsiyetler de bulunmaktadır.

Seyahatnameyi Nazlı Rafia'nın ablası Zehra Begüm, Nazlı Rafia'nın seyahati esnasında Hindistan'daki akraba ve ailesine yazdığı mektuplardan derlemiştir. 308 sayfanın yaklaşık 40 sayfası İstanbul ve Türkler hakkındadır. İçinde 24 resim bulunan seyahatname günlük tarzında yazılmıştır. 31 Ağustos'ta geldiği İstanbul'dan 20 gün kalarak 19 Eylül'de ayrılmıştır.

Alt kıtada kadınlar tarafından Urduca yazılan ilk Avrupa seyahatnamesi olan Nazlı Rafia Begüm'ün seyahatnamesi İstanbul'la ilgili verdiği bilgilerle pek çok açıdan önem taşımaktadır. Dönemin önde gelen devlet adamları ve bürokratlarıyla, onların hanımları ve kızlarıyla görüşmüş, özellikle kadınların eğitim durumunu ve entelektüel bilgi birikimini merkeze koyarak gözlemlerde bulunmuştur. Modernleşmenin

Fransız etkisiyle yaşanmakta olduğu süreçte İstanbul'da bulunmuş Nazlı Rafia aslında Türk toplumunu kimi hususlarda Doğu ve Batı arasında bir yerde kalmış hâlde yorumlar. Kılık kıyafet anlamında bir modernleşme başlasa da misafirperverlik, hediyeleşme, içten ve sıcak davranma gibi hususlarda Doğu insanının samimi hâli devam etmektedir. Özellikle Türk kadınları mütevazı, çalışkan, sıcakkanlı ve merhametlidir. Ayrıca gerek izlemeye gittiği tiyatro salonunda gerekse toplantılarda karşılaştığı ve bir araya geldiği kadınların hem düzenli tertipli oluşunu hem de tırnak temizliklerini özellikle vurgular. Ancak kadınların erkek olmadan seyahat edememeleri, yanlarında birinci derece yakını bir erkek olmadan otele dahi kendisini ziyarete gelememeleri, dolayısıyla özgür olamamaları eleştirdiği bir husustur. Görüştüğü kadınlar aslında üst düzey bürokratların hanımlarıdır ve yabancı dil konusunda da iyidirler. Ancak muhtemelen tek başlarına dışarı çıkamamaları sebebiyle dünyada neler yaşandığına dair bilgileri oldukça yüzeyseldir. Belediyecilik anlamında da atılan adımları eksik bulur. Zira İstanbul gibi dünyada eşi benzeri olmayan bir şehrin özellikle çöpler ve sokak köpekleri konusunda nasıl böyle başıboş bırakıldığına anlam veremez.

Önsöz kısmında aslında seyahatnamenin kendisinin Avrupa yolculuğu sırasında akrabalarına gönderdiği mektuplardan oluştuğunu, dolayısıyla eserin süslü ve kafiyeli cümleler yerine direkt anlatımla yazıldığını belirtir. Gezip gördüğü yerlerin toplumsal ve medeni yapısı, yönetim ile ticari, ilmi ve siyasi durumu

hakkında ne gördüyse aynen aktarma çabasında olduğunu da ifade eder.[3] Ayrıca Müslüman yazarlara ait ilmi eserleri özellikle Londra ve Paris kütüphanelerinde görünce hem onur hem mahcubiyet duyduğunu söylemeden edemez. Zira Müslümanların bugün bile bu ilim adamlarının hangi konularda yazdığını bilmediğini söyler. Asyalıların herhangi bir Avrupalıyla eşit konuma gelebilmesinin ancak kadınların eğitimiyle mümkün olabileceğini vurgular. Asya bir zamanlar ilmi anlamda ileri durumdayken bugün yerini Avrupa'ya kaptırdığını yazar ve Ali İmran Suresi 26. Ayeti ekler: "Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın."

Seyahat Rotası

Bombay'dan kalkan geminin rotası Aden ve Kızıldeniz üzerinden Port Said, ardından Akdeniz'den Fransa'nın güneyindeki Marsilya limanıdır. Marsilya'dan trenle Londra'ya geçerler. Haziran ayının son haftasına kadar Londra'da kalırlar. Oradan trenle Paris ve çevresini gezerek İsviçre ve Avusturya'ya giderler. Romanya Köstence'den gemiye binerek İstanbul'a gelirler ve sonrasında Kahire'yi de gezerek Bombay'a dönerler.

Seyahatnamede yazılanlardan anlaşıldığı üzere Nazlı Rafia Begüm daha önce tesettürlüyken, kısa bir süre önce tesettürden çıkmıştır. Bununla ilgili hem gemide hem Londra'da bulunduğu sırada kendisiyle

[3] Gezi notları önce alt kıtanın önde gelen kadın dergilerinden *İsmet* dergisinde tefrika edilmiştir.

sohbet edenler olur. Gemide kendisini daha önceden tanıyan İngiliz bir bey, tesettürden çıktıktan sonra böyle bir seyahatin nasıl geldiğini sorduğunda, "Şüphesiz zor ama sizin zannettiğiniz kadar değil. Mücadeleci bir ruhum var ve her durumla başa çıkabilirim." [4] cevabını verir. Aynı şekilde Londra'da bulunduğu sırada Galler prensi ve prensesiyle bir araya geldiğinde de aralarında şöyle bir diyalog geçer:

> *—Tesettürden henüz yeni çıkmışsınız. Yeni durumunuz size tuhaf geliyor mu*?
> *—Önceleri geldi, evet. Ama artık alıştım.*
> *—Peki, Hindistan'a gidince tekrar tesettüre girecek misiniz*?
> *—Tam manasıyla değil. Bu kadar gezdikten sonra o zor gelecektir. Ama elbette tamamen terk etmek de uygun olmaz. Henüz Hindistan'da bu alışılmış bir durum değil.*
> *—Bu şekilde kendinizi özgür hissediyor olmalısınız*?
> *—Aslında çok da değil. Biz zaten akrabalarımızla bir araya geldiğimizde, makul ölçüde rahat davranırız. Bizim bölgemizde Hindistan'daki diğer bölgelerdeki kadar durum katı değil.*[5]

[4] Nazlı Rafia Sultan Nevvab Begum-Riyaset-i Jazira, *Seyahat-i Sultani*, Tarteeb: Zehra Begum Feyzi, Union Steam Press, Lahore 1908, s. 4.
[5] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 58.

Nazlı Rafia iyi olan pek çok şeyin özellikle Hindistanlı biri tarafından yapıldığında bunun kendisini çok mutlu ettiğinden bahseder. Mesela Bombay'dan bindikleri gemide Baroda eyaleti prensinin (maharaca) yeğeni, eşi ve çocukları da vardır. Karı koca her ikisi de eğitim almak üzere Londra'ya gitmektedir. Gemideki baloda onlar da dans ederek müziğe eşlik ederler. Baba küçük kızıyla dans ederken, oğlu da diğer kız kardeşiyle dans etmektedir ve bütün gözler onlardadır. Nazlı Rafia Hintliler için bu şekilde dans etmenin ayıp sayıldığını, oysa bir Hintlinin de bir İngiliz kadar güzel dans edebildiğini söylerken bundan ayrı bir haz almaktadır. Yine Londra'ya vardıklarında orada ticaretle meşgul Tata adlı Hindistanlının evinde kalırlar. Onun müze gibi, kıymetli eşyalarla bezenmiş evini anlatırken İngiltere'de bir Hindistanlının bu denli zengin olmasından oldukça hoşnutluk duyduğunu ifade eder.

Londra'da yaklaşık altı hafta kalırlar. Bu süreçte üst düzey davetlere katılır, üst düzey insanlarla bir araya gelirler. 22 Mayıs'ta İngiltere'de bir devlet törenine katılarak kral ve kraliçeyle görüşürler. Hindistan Eski Genel Valisi Lord Curzon ve eski Bombay Valisi Lord Lamington sık sık bir araya gelirler. Londra'nın tanınmış aileleri tarafından çay partilerine davet edilirler. Ancak bir süre sonra bütün bu hareketlilik Nazlı Rafia'yı yorar ve Londra'nın yaşantısını sevmediğini fark eder, hatta bu yaşantıyı mizacına ters bulur, zira sabah-akşam katılması gereken davetler kendisini sıkmıştır. Oysa Hindistan'dan arkadaşlarından gelen mektupları

okuduğunda Londra'nın renkli yaşamına karşın Hindistan'ın sade yaşamı onu daha çok cezbetmektedir.

Nazlı Rafia ve beraberindekiler Londra'da bulunduğu süreçte alt kıtanın iki önemli ismiyle de bir araya gelirler. Bunlardan biri kardeşi Asghar'ın da yakın arkadaşı *Dr. Muhtar Ahmed Ensari*'dir[6]. Nazlı Rafia, aslında Lakhnovlu olan Ensari'nin Haydarabad Nizamlığı tarafından bir vazife için Londra'da bulunduğunu yazar. Dr. Ensari 7 yıldır Londra'dadır ve 2 yıl daha kalacaktır. Yine seyahatleri sırasında eğitim için İngiltere'de bulunan ünlü şair *Muhammed İkbal*'le de görüşürler.

Nazlı Rafia Londra'daki her müzeye gitmiştir ama *Kensington Müzesi* kendisini özellikle çok etkiler. Orada sadece Hindistan'a ait eserlerin, *Oudh Devleti* son padişahının elmas ve değerli taşlarla bezenmiş bir kıyafetinin sergilendiği bölümü ziyaret ederler. Oldukça etkileyici olan eserler kendisine dünyanın geçiciliğini hatırlatır.

Londra'dan sonra Avrupa'nın diğer şehirlerini de gezen Nazlı Rafia ve beraberindekiler Romanya Köstence'den gemiye binerek 31 Ağustos'ta İstanbul'a varırlar.

[6] Dr. Muhtar Ahmed Ensari 15 Aralık 1912 tarihinde 5 doktor ve 9 hastabakıcıdan oluşan bir tıp heyeti ile birlikte Balkan savaşlarında yaralanan Türk askerlerini tedavi etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Dolayısıyla Türk toplumu açısından önemli bir isimdir.

Gemide Tanıştıkları Türk Diplomat

Gemide İstanbul'a doğru yol alırken daha önce trende de karşılaştıkları Kazım Bey[7] isimli bir Türk diplomattan haberdar olurlar. Aslında Kazım Bey daha önceden ayırttığı kamarasını gemidekilerin ricası üzerine nevvaba bırakır. Nazlı Rafia, bu davranışından dolayı Kazım Bey'den övgü dolu sözlerle bahseder. Sonrasında Kazım Bey nevvabla tanışıp sohbet eder. Kazım Bey Bükreş'te elçidir ve meşrutiyet yanlısı biri olarak kendini İstanbul'da tehlikede hissettiğinden 13 yıldır İstanbul'a gitmemiştir. Artık anayasal düzen kurulduğu için gitmesinde bir beis kalmadığını düşünmektedir. Yanında kızı Saffet Hanım da vardır ve mavi bir ferace giymektedir. Rafia Sultan onun için de övgü dolu ifadeler sarf eder.

Gemi limana yanaştığında Kazım Bey'in ailesi kendilerini karşılamak için beklemektedir. Nazlı Rafia seyahatnamesinde bu aileyle ilgili şunları yazar:

> *Kazım Bey'in yakınları onu karşılamak üzere gelmişti. Bu genç hanım Saffet Hanım'ın sevinci ve coşkusu görülmeye değerdi. Kazım Bey'in iki oğlu da gelmişti ve son derece saygılı ve nezaketli bir şekilde babalarını karşıladılar. Asil insanlar oldukları anlaşılıyordu. Arabayla gelen hanımlar son derece iyi giyimliydi. Beraberlerinde heykel gibi uzunca bir hadım*

[7] Hüseyin Kazım Bey 1895-1903 yılları arasında Bükreş Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

hizmetkâr ile onun dışında birkaç hizmetkâr daha vardı. Son derece varlıklı görünüyorlardı. Hemen gittiler. Bizimle buluşup görüşmeye dair söz verdiler. Onlarla görüşebilirsek buradaki ev hayatıyla ilgili bilgi sahibi olacağız.[8]

İstanbul'a Geliş

Nazlı Rafia seyahatnamesinde İstanbul doğumlu olduğundan bahseder. Ticaretle uğraşan babası uzun yıllar İstanbul'da kalmış, annesi ise bir süre kaldığı İstanbul'dan Hindistan'a dönerek çocuklarını orada yetiştirmiştir. Nitekim seyahate ilk çıktıkları haftalarda, 4 Mayıs'ta, gemide bulunan İngiliz bir beyle, İstanbul doğumlu olduğuna dair sohbet ederler. İlerleyen günlerde gemi Port Said'e ulaşınca bu beyin "*Ne ilginç bir tesadüftür ki deniz yolculuğundan sonra karada ilk ayak bastığınız yer bir Türk toprağı. Bunu seyahatnamenizde mutlaka zikretmelisiniz*." dediğini belirtir.[9]

Yine daha önce Paris'te bulundukları bir gün Ali Asgar'ın arkadaşı olan bir Türk ziyaretlerine gelir. İstanbul'da siyasi durumun yatıştığı ve şu an daha iyi olduğu haberini verir. Siyasi karışıklık düzelmezse İstanbul gezilerini iptal etmek durumunda kalacaklardır. Nazlı Rafia olur da gidemezlerse doğduğu yeri tekrar göremeyeceği için çok üzüleceğini ifade eder.[10] Nazlı

[8] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 242.

[9], Rafia Sultan *Seyahat-i Sultani*, s. 14.

[10] Nazlı Rafia Sultan'ın İstanbul ziyaretinin yaklaşık bir ay öncesinde Jön Türk Devrimi yaşanmış, 24 Temmuz 1908'de

Rafia'nın çocukluğunun bir parçası olan ve babasının vefatından önce son bir kez daha görmek istediği İstanbul'la ilgili duygularını ifade ettiği satırlar şu şekildedir:

> *Sonunda Boğaziçi'ne giriş yaptık*; *Anadolu'yu geçerek doğduğum yere, arzularımın, rüyalarımın ve hayallerimin merkezi olan şehre ulaştık. Ah*! *Ne anlatayım*? *Şu anda kalbim nasıl bir hâlde*! *Hem sevinç hem de hüzünle kaplı. Nasıl bir heyecan*! *Bu İslâm devletini tekrar görmek nasip oldu. Bu yüzden de kalbim hızla çarpıyor. Ama bir yandan da merhum babam hayattayken son bir kez daha gelemediğimiz ve maalesef o gönlünde buranın hasretiyle bu dünyadan ayrıldığı için hüzünlüyüm.*[11]

Seyahat ettikleri gemi Romanya'nın devlet gemisidir. Gemi sahil boyunca ilerlerken kıyıda muhteşem saraylar vardır ve Tarabya tarafında en büyük yapı olan İngiliz büyükelçiliği binası bembeyaz rengiyle hemen göze çarpmaktadır. Haliç limanına demir attıkları sırada dışarıdaki askerler coşkulu sloganlar atar, bulundukları gemiden de onlara karşılık verilir. Henüz bir ay önce anayasal düzene geçilmiş, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konmasıyla II. Meşrutiyet ilân edilmiştir.

Meşrutiyet yeniden ilân edilmiştir. Nazlı Rafia Sultan seyahatnamenin çeşitli yerlerinde Abdülhamit ve İttihat Terakki Partisi arasında yaşanan gerilimden de bahsetmektedir.

[11] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 242.

Dolayısıyla sürgünde veya baskıcı yönetimden kaçarak farklı ülkelerde yaşamakta olan hürriyet taraftarı Türkler İstanbul'a gelmekte, bu da meydanlarda, caddelerde ve limanlarda kutlama havasına sebep olmaktaydı. İnsanlar bu coşkuyla adeta kendilerinden geçmektedir.

Kaptan, nevvab ve beraberindekilere son derece saygılı davranır. Gümrük ve benzeri işlemlerden dolayı gemiden inmeleri biraz zaman alırken, bu süreçte de yemeklerini gemide yerler. Yemek oldukça lezzetlidir, özellikle üzüm ve şeftali çok güzeldir; yemeğin üzerine içtikleri Türk kahvesi ise son derece keyif vericidir. Bir süre sonra kendilerini karşılamak üzere İngiliz büyükelçiliğinden bir yetkili gelir. Hızlı bir şekilde işlemleri hallederek gemiden inerler. Boğaziçi'nin iki kıyısı da ışıklarla döşeli olup bütün sahil boyu aydınlıktır. Ancak ona göre "Padişahım çok yaşa!" narası gibi pek çok şey Doğu tarzındadır.[12]

II. Abdülhamit Dönemine Eleştirel Bir Bakış

Alt kıtanın diğer seyahatname yazarlarının aksine Nazlı Rafia, Abdülhamit dönemine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır. Aslında seyahatnameye genel olarak baktığımızda bu eleştirel bakış açısında aşağıda aktarılan kendi ifadelerine ilave olarak kadınların sosyal hayattan kısıtlanmış olmalarının da rolü olduğu söylenebilir:

> *Bizim gelişimiz, hükümetin yönetim şeklini değiştirdiği zamana denk geldi. Sultan*

[12] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 243.

meşrutiyeti ilân ederek kendisini popülerleştirdi. Ama yönetim şekli yüzünden aslında insanların onun dürüstlüğüne güveni kalmadı. Zira daha önce de bir kez parlamenter siteme geçip sonrasında sözünü tutmayarak meclisi kapatmıştı. Bu defa sultan bütün şartları kabul etti. Bu yüzden de Jön Türkler çok mutlu ve gençler dört bir tarafta reformları uygulamak için istekli. İnsanların danışmanlarına öfkesi sultana olduğundan çok daha fazla. Bu yaklaşık 35 yıllık süreçte ne yolsuzluklar olmadı mı? Binlerce kişi haksız yere rüşvet vermedi mi? Bütün bunlar kolayca nasıl unutulabilir? Bu harlayan ateş başka türlü nasıl söndürülebilir? Yıllardır baskı altında yaşayan kardeşi Reşat Efendi artık serbest bırakıldı. Sultan onu yemeğe davet etmişti. Bugün kimi görsen hürriyet madalyası asıyor. Bu insanlar bütün hayallerinin, umutlarının bugün henüz otuz beş günlük tomurcuk olan Meşrutiyete bağlı olduğunu söylüyorlar. Yani insanların gönüllerindeki arzu artık dile geliyor. Bu yüzden de neşenin, sevincin dur durağı yok. İki ay sonra ilk seçimler yapılacak. Artık Yunan, Ermeni gibi uluslar da yönetim işlerine dâhil edilecek. Her tarafta kanunlar için büyük büyük meclisler var. "Reform, reform" *naraları atılıyor. Çarşaf, peçe bir süre sonra sadece hikâyelerde kalacak. Sultan'ın birkaç yıldır korkudan Paris'te yaşamakta olan yeğeni Prens Sabahattin yarın*

babasının naaşını İstanbul'a getiriyor. Babası da Meşrutiyet yanlısıydı ve sürgündeyken vefat etti. Prens Sabahattin İstanbul'da reform olmadıkça babasının naaşını buraya getirmemek için yemin etmişti. Şimdi Meşrutiyet ilân edilince yıllar sonra getiriyor.[13]

İstanbul'a geldikten sonra izlenimlerini yine günlük şeklinde yazmaya devam etmiştir. 31 Ağustos'ta Pera Palas Oteli'nde kalırlar. Ancak diğer seyyahların aksine buraya dair izlenimleri hiç de olumlu değildir:

Dünden beri Pera Palas Otel'de kalıyoruz. Duyduğuma göre buranın en iyi oteliymiş. O kadar pis ve eski ki aman Allah'ım! Yemekler de evlere şenlik. Tarifesi de o kadar yüksek ki ne Londra'da ne Paris'te bu kadar değil. Mutlaka oteli değiştireceğiz.[14]

Daha önce Kazım Bey kendilerine bir arkadaşının Tarabya'da bir otel[15] açtığından ve çok iyi olduğundan bahsetmiştir. İlerleyen günlerde, 3 Eylül'de, Bu otele geçerler.

[13] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 244.
[14] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 244.
[15] Hotel Splendite adıyla açılıp sonrasında Hotel M. Tokatlıyan ismiyle anılan otel.

İstanbul Sokaklarına Dair İlk İzlenimler

İlk gün şehri dolaşmaya çıkarlar. Doğal yapısı, stratejik konumu ve elbette çocukluğundan taşıdığı anılarla hayallerinin merkezi olarak tanımladığı İstanbul'un sokak ve caddelerinin durumu kendisinde hayal kırıklığı yaratır. Dünyanın hiçbir yerinde eşi benzeri olmayan böylesi güzel bir şehrin bu pejmürde hâlini seyahatnamesinde şu şekilde anlatır:

> *Yollar son derece pis, bozuk ve engebeli. Gerçekten de şehrin durumunu görünce hayal kırıklığına uğradım. Avrupa'nın bir şehrinde miydik yoksa geçmişi sadece birkaç yüz yıla dayanan pis, kirli bir kasabada mı? Ne yazık! İskeleye indiğimiz andan itibaren karşımıza daha iyi durumdaki yolların ve caddelerin çıkacağına dair umudum vardı. Ama maalesef otele kadar durum aynı. Burada da manzara farklı değil. Üstelik iri iri köpeklerin kavgaları da ayrı bir belâ. Bütün çöpler sokağa atıldığından her tarafı pislik ve kötü koku sarmış. Arabaya binince araba o kadar sallanıp insanı rahatsız ediyor ki! Zaten bu engebeli yollarda da başka ne beklenir! Jön Türklerin küskün ve yeni anayasal düzen arayışında olması hiç de garip değil. Hele dışarıdan gelenler, yabancılar için burası tam bir imtihan! Özellikle Avrupa'yı görmüş olanları için. Neyse! Bu tecrübeleri konuşmamak en iyisi. Her bir tahtası sallanan bir köprüden geçtik. Sanki yaşlı birinin her an dökülmeye hazır dişi*

gibi. Bu köprünün düzenli olarak onarıldığını duydum. Bir kalas gevşeyip sallanmaya başladığında insanlar buradan suya düşmesin diye yerine yenisini koyuyorlarmış. Gerçekten de ağlayasım geldi. Allah öyle bir güzellik bahşetmiş ki başka hiçbir şehirde yok ama insanların cehaleti ve nasıl umursamaz, üstün körü iş yaptığı üzerine düşünmeye değer![16]

Türk insanına dair ilk izlenimleri ise iri yapılı, sağlıklı ve güçlü oldukları kadar güzel olduklarıdır. Tavırlarında ise Fransız etkisi gözlemler. Bazı yerlerde sokaklara mis gibi ekmek ve kebap kokusu yayıldığını belirtir.

Kapalıçarşı

İstanbul'a varışlarından birkaç gün sonra Nazlı Sultan'ı babasının bir tanıdığı yüzlerce giysi, deri, mücevher ve el işi ürünleri satan dükkânların olduğu Kapalıçarşı'ya götürür. Aldıklarına dair detay vermese de ürünler çok yüksek kalitededir ve kendilerine ikram edilen Türk kahvesi olağanüstü lezzetlidir. Kapalıçarşı'yı ve geçtiği yollardaki durumu şu şekilde anlatır:

İyi-kötü sokaklardan, caddelerden, mahallelerden geçerek sonunda Kapalıçarşı'ya ulaştık. Orada beş altı bin kadar dükkân var. Bazısı büyük, bazısı küçük… Bazısı biraz temiz,

[16] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 244-245.

bazısı idare eder… Çarşının çatısı var. Işık çatıdaki aydınlatma boşluklarından içeri giriyor. Bir labirent gibi yüzlerce dolambaçlı yol var. Burası da maalesef temiz değil. Kıymetli ve pahalı şeyler satılmasına rağmen dükkânların durumu pek de iç açıcı değil! *Şaşkınlıkla yürüyorduk. Bazı yerlerde hanımlar ağır ağır yürüyorlar, bazı yerlerde de esnafla pazarlık ediyorlardı. Bazılarının tüm ailesi yanındaydı. Bazıları tek takılıyordu. Bizim giymekte olduğumuz çarşaflar burada artık pek moda değil ama gördük ki peçe hâlâ kullanılıyor. Bütün bunları görünce aklıma Binbir Gece Masalları geldi. Çok ilginç ve büyüleyici bir şehir. Biraz daha temiz olsa belki de en popüler şehir olacak…*[17]

Meyvelerin ve Yemeklerin Lezzeti

Nazlı Rafia Sultan'ı meyve ve yiyeceklerin zenginliği, çeşitliliği ve lezzeti de oldukça etkiler.

Buranın meyveleriyle ilgili ne yazabilirim? *Meyvesi böyle ucuz ve lezzetli olan bir yer muhtemelen dünyanın hiçbir yerinde yok. Üzümler mükemmel kalitede. İncirden adeta bal akıyor. Bütün günümü bu lezzetli meyvelerden*

[17] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 246.

yiyerek geçiriyorum. İştahım ikiye katlandı. Karpuz da olağanüstü.[18]

Aynı gün İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı Gerald Fitzmaurice nevvabın yanına gelerek Cuma günü saat 11'de selâmlık merasimini izlemeye gideceklerini bildirir. Ayrıca ilerleyen günlerde daha önce Londra'da tanıştıkları İngiliz Büyükelçi Sir Gerard Lowther'la da görüşeceklerdir.

2 Eylül'de cülus töreni dolayısıyla bütün şehir aydınlatılır. Tekne kiralayarak bütün o süreci boğazdan görmek isterler ve akşam yemeğinden sonra hemen kiraladıkları tekneyle seyre çıkarlar. Havai fişekler atılmakta, insanlar sevinç naraları atmaktadır:

Her tarafta "*Padişahım çok yaşa*!" *yazısı var. Merhum Padişah Abdülaziz'in sarayından yani Dolmabahçe Sarayı'ndan geçtik*; *Dolmabahçe Sarayı deniz kenarında. Haremlik duvarları bir mil kadar uzanıyor ve elli fit yüksekliğinde. Tam bir hapishane. Şimdi bu sarayda şehzadeler yaşıyor ve özgür bir yaşam sürüyorlar. Daha önce ev hapsinde tutuluyorlardı. Maalesef içinde yaşayanlar olduğu için sarayı gezemedik. İki-iki buçuk saat Boğaz'ı dolaştık. Böylesi muhteşem bir manzara zor unutulur. Allah Teâlâ bu bu şehre çok cömert davranmış. Gece çok etkileyiciydi. Lambaların aydınlığıyla bütün*

[18] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 247.

kusurlar yok olmuştu. Ay ve yıldızlar muhteşem bir şekilde parıldıyordu. Şehzadelerin sarayları son derece aydınlıktı. Hidiv Kasrı'nda öyle güzel bir hatla "Padişah çok yaşa" yazılmıştı ki, ah ah! Canım kardeşim! Ramazan Ayı'nda camilerin bu şekilde aydınlatıldığını anlatıyordun. Kırmızı, yeşil, sarı… Ben en çok bunu beğendim. İnsanlar bu yıl her zamankinden daha az ışıklandırma yapıldı diyor. Sahil kısmında ışıklandırma var ama kara kısmında tepe bölgelerde yok. Tabii öncekileri görmediğimiz için mukayese edemeyiz. Ama zaten gördüğümüz kadarını da çok beğendik. Boğaziçi'nden İstanbul'u temaşa edebilmek için bundan daha iyi bir fırsat olamaz. Bir yandan meyvelerimizi yedik. Havanın serin olması keyfimizi daha da arttırdı. Binlerce insan kayıklarda, sandallarda coşkuyu temaşa ediyordu.[19]

Ertesi sabah, İstanbul'da dikilen feraceleri çok beğendiğinden terziye yeni ferace siparişi verir. Genelde burada siyah renk kumaştan peçe kullanılmakla birlikte aynı şekilde siyah ferace giymek de modadır.

Arkeoloji Müzesi

Aynı gün İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni de ziyaret ederler. Orijinal olmadıklarını düşündüklerinden mermer oymalara sahip Büyük İskender'in lahdinden

[19] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 248-249.

başka diğer eserlerden pek etkilenmezler. Bazı devletlerin buradaki hazineleri Türklerden milyonlar vererek almak istese de Türklerin satmadıklarını vurgulayıp "*Keşke daha önce de bu nadir eserlere karşı böyle bir tavır sergileselerdi, bugün pek çok eser başkalarının eline geçmiş olmazdı*." diye eleştirir ama ardından da "*Zararın neresinden dönülse kârdır*." diyerek eklemede bulunur.[20]

Müze ziyaretinden sonra yemek yerler ve yine yediği meyveler o kadar lezzetli gelir ki tok karna bile yedikçe yer. Ayrıca nevvab dışarıda yediği yalancı dolmayı çok beğenir ve özellikle dile getirir.

İki Türk Ailesini Ziyaret

Nazlı Rafia ve Atiye Feyzi için Evkaf Nazırı ve Maliye Nazırı olarak görev yapmış Mehmet Hasip Paşa'nın kızı Fahriye Hanım'ı ziyarete gittikleri gün özel bir gündür. Anne ve babaları da İstanbul'da mukimken bu aileyle yakın ilişki içindedir. Hatta Nazlı Rafia bugün ziyaret amaçlı bulundukları bu konakta dünyaya gelmiştir.[21]

Aynı gün Kandilli'de yaşayan Tevfik Bey'in annesi ve eşiyle görüşen Atiye Feyzi, evin muhteşem döşendiğini, kadınların da son derece kibar, şık ve iyi eğitimli olduğunu ancak sohbet ettiklerinde dünyada yaşananlardan çok da haberdar olmadıkları, yakın dönem olaylarını pek bilmedikleri kanısına varır.

[20] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 250.
[21] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 251.

Selâmlık Merasimi

Fitzmaurice kararlaştırdıkları saatte gelerek Nevvab Sidi Sir Ahmed Han'ı alıp selâmlık merasiminin yapılacağı camiye götürür. Nazlı Rafi seyahatnamede merasimle ilgili nevvabın ağzından şunları yazar:

> *İlk önce sadrazamla görüştük. Oraya varınca Habeşli bir hizmetkâr son derece saygılı bir şekilde bir odaya götürdü. Sigara ikram etti. Sonrasında kahve ikram edildi. Bunları içerken sadrazam teşrif etti. Oldukça yaşlı. Selâmlaşıp hâl hatır sorduktan sonra oradan buradan konuştuk. Sohbet devam ederken padişahın varmakta olduğu haberi geldi… 20 yıldır İstanbul'da yaşayan Fitzmaurice'le selâmlık merasimini izlemeye Yıldız Sarayı'na gittik, İngiltere sefarethanesinin büyük salonuna vardık. Burada pek çok devlet çalışanı ve saray subayı vardı. Sıcak yüzünden herkes sade giyinmişti. Gidip biraz oturmuştuk ki yüksek rütbeli biri geldi. Onun işaretiyle hepsi aceleyle gittiler. Beni de yabancılar ve seçkin Müslümanlar için hazırlanmış özel bölüme götürdüler. Oraya varınca beni öne koyup kendileri arkama geçtiler. Namaz bitince padişah teşrif ettiler. Yanında bir şehzade vardı.*[22]

[22] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 251-252.

Nevvab, padişahın atından ve teçhizattan, askerlerin üniformalarından övgüyle bahseder. Namazdan sonra büyükelçiler için ayrılan bölüme gider. Burada Fitzmaurice kendisine, padişah yorgun olmadığı sürece bazı kişileri görüşme için yanına çağırdığını söylerken padişah tarafından gönderilen kişi padişahın kendilerini beklediğini haber verir. Sonrasında yaşananları nevvabın ağzından şöyle anlatır:

> *Bir odaya götürüldük. Kapısı son derece süslüydü. Padişah teşrif ettiler. Eğilerek selâm verdim. Çok zayıf görünüyordu. Ağır adımlarla yaklaştı. Üzerinde bir üniforma vardı. Elini uzattı, elini öptüm ve gözlerime sürdüm.*[23]

Padişah kendisine nereden geldiğini ve ne kadar kalacağını sorar. İki üç hafta cevabını verdikten sonra padişaha, Allah Teâlâ padişah hazretleriyle namaz kılma ve kendileriyle tanışma şerefini bahşettiği için çok mutlu olduğunu ifade eder: "*Bu az bir şey değil*" der. "*Reayam bunu duyunca müminlerin emirini görme şerefine nail olduğum için kesinlikle çok mutlu olacak.*" Padişah kendisinin de memnun olduğunu bildirir ve orada duran bir saray nazırını işaret ederek herhangi bir şeye ihtiyacı olursa ona söylemesini buyurur ve görüşme sona erer. [24]

Aynı günün akşamı Nazlı Rafia Nişantaşı'na gider. Burası zenginlerin meskenidir ve buraya

[23] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 254.
[24] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 255.

çoğunlukla hanımlar dolaşmaya gelir. Ancak kendisi burayı arabadan inip gezmemiş, arabayla turlamıştır.

5 Eylül'de İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther tarafından boğazın Tarabya tarafındaki büyükelçiliğe çaya davet edilirler. Büyükelçilikte kek ve çayın yanı sıra sunumdan da etkilenirler.

7 Eylül'de seyahatnamede bu tarihte gün içinde yaptıklarından ziyade, Türklerin toplumsal yapısıyla ilgili bilgiler verir. Kadınların Avrupai tarzda giyindiklerini ve bu şekilde rahatça dolaşabiliyorken erkeklerle aynı ortamda olmalarının yasak olduğunu belirtir. Kadınlar kendi yakın erkek akrabalarıyla dahi dışarı çıkamazlar: "*Tramvay ve feribotta kadın ve erkek oturma yerleri ayrı ve bu konuda çok katılar*."[25] Ayrıca Müslüman bir kadının otele tek başına gelmesi de yasaktır. Bu yasaklara ve Türkiye'de modern ve gerici düşünce arasındaki bu duruma anlam veremezler.

Kâmil Bey tarafından yazılmış "Vatan" adlı piyes için bilet satılmaktadır. Biletin fiyatı 1 pound olmasına rağmen herkes fiyatından daha fazlasını vermektedir. Çünkü Fatih bölgesinde bir süre önce yangın çıkmış ve bu parayla da yangın mağdurlarına yardım edilecektir:[26]

> *Yangından sonra İngiltere'nin ve Fransa'nın para gönderdiğini duymuştum. Ayrıca burada da*

[25] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 257.
[26] 23 Ağustos 1908'de Saraçhane başında başlayıp bölgeye yayılan ve "Çırçır Yangını" adıyla anılan yangın.

büyükelçiler aralarında yardım toplayıp vermişlerdi. Bizim de bir şeyler yapmamız yönünde arzuları oldu. Biz de bilet alıp oyunu izlemeye gideceğiz.[27]

Aynı gün yine önce Büyükdere'ye, ardından bir davet için tekneyle davet mahalline doğru yola koyulurlar. Tekne doludur ve kendini iyi hissetmemesine rağmen kimse yer vermek istemez:

Burada bizim aklımızın alamayacağı bir şekilde eski ve yeni âdetlerin bir karmaşası var. Bugün faytonla Büyükdere'ye gittik. Buradan yaklaşık yarım saat uzaklıkta ama sıkıcı. Bir yere davet edildik ve tekneye bindik. Deniz dalgalıydı ve kendimi kötü hissetmeye başladım. Tekne o kadar doluydu ki oturacak yer yoktu. Bir direğe tutunarak ayakta duruyordum. Hiçbir kadın bana yanlarında yer açacak kadar kıpırdamadı bile. Bazıları çocuklarına yanlarına gelmesini ve bana bakmamalarını söyledi. Bu kadınların Müslüman toplumlarda olan misafirperverlikten nasıl bu kadar uzak olabildiklerine şaşıyorum. Bir Rum kadın hâlimi görüp üzüldü ve çocuğunu kaldırarak beni oturttu. Kusup da o kadınlar için tam bir gösteri hâline gelmemek için dua

[27] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 260.

ediyordum. Giderken bunlar oldu ama dönüşte Allah kolaylığını verdi.[28]

Ablasının Türk geleneklerini sevdiğini, hatta 15-16 yaşlarındayken geldiği İstanbul'da ferace görünce kendisinin de diktirmesi vesilesiyle Hindistan'da bunun moda olduğunu belirtir. Ancak şu an Hindistan'da giyilen ferace Türkiye'de giyilen arasında fark vardır. Kendileri kıyafetlerini korumak için ferace giyerken, burada ferace kıyafetin bir parçası durumundadır. Ayrıca annesi de Konstantiniyye'de bulunduğu dönemlerde âdet edinerek buraya ait bazı şeyleri kullanmış, kendileri de annelerinden görerek bunlara aşina olmuşlardır. Oysa özellikle İstanbul halkı Fransız etkisinde olduğu için artık bütün bunlar Türkler' in kendilerine bile yabancı gelebilecek şeylerdir.

Yine ayı gün 1870-1883 yılları arasında Bombay'da Türk sefiri olarak görev yapmış Hüseyin Hasib Efendi ile karşılaşırlar. Kendilerinin Hintli olduğunu görünce Hüseyin Hasib Efendi onlarla sohbete koyulur ve anlaşılır ki Bombay'dayken babalarıyla da görüşmüştür.

8 Eylül'de saray mücevherlerini görmeye giderler. Zümrütten yapılmış hançer ve zümrüt ile diğer değerli taşlarla bezenmiş taht dikkatini çeker. Bunu daha önce 1906'da burayı ziyaret ederek *Hilafet Makamı* adlı seyahatnameyi yazan Şeyh Abdülkadir'in de zikrettiğini belirtir. Abdülhamit tarafından kendilerine burayı

[28] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 261.

gezdirmek ve burada sergilenenleri anlatmak üzere biri gönderilir.

“Vatan” Piyesi

Hanımlar “Vatan” adlı piyesi izlemeye giderler. Konusu savaş ve aşk olan piyes daha önce yasaklanmıştır. Askeri okul öğrencilerden oluşan oyuncuları oldukça yetenekli bulur ve ona göre piyes Londra ile Paris’teki oyunlardan daha iyidir. Oyunun sonunda Türk, Kürt, Arap, Arnavut gibi milletlerden oluşan Osmanlı askerlerini görünce Osmanlı ordusunun ne kadar büyük olduğunu düşünür. Oyunun geliri yangın mağdurlarına bağışlanacaktır. İnsanların evleri, malları, mülkleri, her şeyleri yangında yok olduğundan camilerde kalmaktadırlar.

Oyunda şair Nigâr Hanımla da tanışırlar. Ayrıca gösteriyi izlemeye gelenler arasında Abdülhamit’in şehzadeleri de vardır. Oyunu izlemeye gelen hanımların üstleri başları son derece temiz olduğu kadar özellikle elleri ve tırnakları da son derece bakımlıdır. 9 Eylül’de Atiye Feyzi alışverişe gittiğinde de aynı temizlik vurgusunda bulunur. Özellikle yiyecek maddelerinin hijyen kurallarıyla muhafazalı bir şekilde satılmasından övgüyle bahseder:

> *Burada yiyecek içecek maddelerini satıcılar sırtlarına bağladıkları camdan yapılmış büyük kavanozlara koyarak satarlar. Böylece kimse elini süremez ve yiyecekler sineklerden de korunmuş olur. Ne kadar temiz ve hijyen bir şekilde iş yapıyorlar. Keşke bu yöntem*

Hindistan'da da olsa! *Temizlik ve hijyen konusunu Türkler çok iyi biliyorlar ve temizlik konusunda son derece de dikkatliler. Ellerini, ayaklarını, kıyafetlerini temiz tutuyorlar*.[29]

Bir Türk Konağında

Daha önce tanıştıkları bir hanım kendilerini alıp Büyükdere'ye götürmesi için oğlunu ve kızını gönderir. Kızın adı Leyla'dır. Büyükdere kaldıkları yere yaklaşık yarım saat uzaklıktadır. Yol boyu sohbet ederler. Leyla Hanım iyi derecede İngilizce bilmektedir. Kadın ve erkekler birlikte oturup seyahat edemeyeceği için erkek kardeşi ayrı gitmiştir. Leyla'nın babası Osmanlı diplomatlarından Arnavut asıllı Mehmet Rasih Bey'dir (Rasih Din). Kendisi Meşrutiyet yanlısıdır, dolayısıyla diğer Meşrutiyet taraftarlarının başına geldiği gibi kendisi de bir süre sürgün edilmiştir.

Konağa vardıklarında Rasih Bey'in eşi Saffet Hanım ve annesi son derece sıcak bir şekilde kendilerini karşılar. Saffet Hanım Hindistan'a ilişkin pek çok soru sorar. Nazlı Rafia Sultan, son derece kibar ve iyi eğitimli hanımlar olmalarına karşın yaşam tarzı olarak kadın-erkek ayrı ortamlarda olmalarından kaynaklı bir mahcubiyete sahip oldukları kanaatindedir. Saffet Hanım'ın daha önce birlikte gittikleri konserde kimi etkileyici makamlarda hüzünlenerek ağladığına, aynı şekilde diğer Türk hanımlarının da duygulandığına şahit

[29] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 281.

olur. Fakat Avrupa'nın etkisi daha da artmaya başlayınca bu mahcubiyet duygusu da kalmayacaktır.

Saffet Hanım kendilerine Ramazan Ayı'nda örtüp namaz kılmaları için kendi eliyle işlediği birer şal hediye eder. Leyla Hanım üzerinde kendi adının yazdığı broşu Atiye'ye verir. Saffet Hanım da kolundan çıkardığı bileziği bin bir ısrarla Nazlı Rafia'ya takar. Bu olay Nazlı Rafia'nın seyahatnamesinde şu cümlelerle zikredilmektedir: "*Gerçekten de çok cömert ve tatlı dilli insanlar. Konstantiniyye'ye bir daha geldiğimizde bizi otelde değil de evlerinde misafir etmek istediler.*" [30]

10 Eylül'de Eyyüb el-Ensari'nin kabrini ziyaret etmeye niyetlendikleri sırada Rasih Bey'in Hanımı ve annesi kendilerini kutlamak için gelir. Onlardan nevvaba Abdülhamit tarafından Birinci Derece Osmanlı nişanı verildiğini öğrenirler. Ama asıl ziyaret sebepleri kendisine Abdülhamit tarafından hayır ve yardım işlerinde başarılı olan kadınlara verilen "Birinci Derece Şefkat Nişanı" ile taltif edildiğini söylemektir.[31] Bunu duyunca çok şaşırır çünkü nevvaba nişan verileceğini Fitzmaurice'ten duymuşlardır ama kendisininkiyle ilgili herhangi bir bilgisi olmamıştır. Bütün gazetelerde bunun haberi de çıkmıştır. Bu mutlulukla Eyyüb el-Ensari'nin kabrini ziyarete giderler. Önce camiyi ziyaret ederler. Burada kendilerini Şeyhülislâmın sekreteri karşılar ve birlikte yemek, Eyüp kebabı ve beraberinde meyve

[30] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 271.
[31] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 272.

yerler. Yemekle birlikte meyve yemenin burada âdet olduğunu söyler.

Eyyüb el-Ensari'nin Türbesi

Türbenin ve caminin çevresi tertemizdir. Ayrıca diğer izlenimleri şu şekildedir:

> *Türbenin dış duvarları paha biçilmez İran çinileriyle kaplanmıştı. Diğer kısım mermer taşındandı. Sandukanın etrafı gümüş şebekeyle kaplı. Hindistan'daki kabirler kadar işçilikli. Erkeklerin mezar taşları üzerinde fes veya sarık başlık var. Bundan hoşlanmadım. Fatiha okuduk. Çeşmeden su içtik. Muhteşem hatlar vardı. Büyük bir Kur'an-ı Kerim değişik bir rahlenin üzerine konmuştu. Eşsiz benzersiz bir sürü eşya vardı. Allah İslâmiyet'e zeval vermesin, onu korusun.*[32]

Şefkat Nişanı ve Diğer Nişanlar

Eyüp'ten sonra vapura binerek iskeleye gelirler ve gece kaldıkları otele varırlar. Otelde birinin elinde kutularla kendilerini beklediğini görürler. Bu zat nişanları vermek üzere gelmiştir. Bunu görünce çok mutlu olurlar. Nevvaba verilen nişan altın, gümüş ve mine işlemelidir. Bir tane göğse takmak için, bir tane de teşhir için iki nişan verirler.[33]

---

[32] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 273.
[33] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 275.

Kendisi için verilen şefkat nişanının üzeri ise elmas ve yakutla, kırmızı ve beyaz mine taşlarıyla süslüdür ve ortasındaki altının üzerindeki tuğra nişana daha da ışıltı katmıştır. Nişanla beraberinde sertifikası da takdim edilmiştir. Kardeşi Atiye Feyzi'ye de İkinci Derece Şefkat Nişanı verilmiştir. Kendisininki biraz daha büyüktür ve ayrıca bir şemsesi vardır. Çeşitli sefirlerin hanımları ve hanım şehzadeleri bu nişanla taltif edilmektedir. Aslında usule göre ismi gazetelerde yayınlanan kişinin nişanı kendisinin gidip aldığını ama nişanın kendilerine bizzat gönderildiğini ve buna da şaşırdığını belirtir. Ayrıca erkek kardeşine ve diğer beraberindekilere de Üçüncü Derece Osmanlı Nişanı verilir.[34] Bir yabancı, nişanla taltif edilince beraberindekilerin de farklı kategoride nişanlarla taltif edilmesi geleneği doğrultusunda nevvab ve kendisinin beraberindekiler de onurlandırılmıştır.

11 Eylül'de daha önce de görüştükleri Madam Adham Beg'le birlikte Göksu Deresi'ne giderler. Zira yazın her Cuma kadınlar Göksu Deresi'ndedir. Madam Adham Beg daha önce Mısır'da da yaşamış ve Mısır'ın özgür ortamını çok sevmiş bir hanımdır. Osmanlı'da kadınlar için özgürce hareket edebilme imkânı olmamasından Madam Adham Beg de rahatsızdır. Adham Beg yanında kek getirir, oradan da kâğıt helva alırlar. Burada yiye içe gezmekten çok keyif alırlar ve nevvab da vapurla gezintiler yapar.

[34] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 289.

12 Eylül'de de tepe üzerinde kurulu dağlık bir bölgeye geçerler. Yolda gördükleri bahçeler meyvelerle doludur. Her tarafta yetişmiş yaban ahududulardan toplayıp yerler. Çok keyifli bir gezinti olur. Dönüş yolunda da üzerinden bal damlayan incirle şeftali alırlar. Meyvelerden yemeye doyamazlar.

Ferit Paşa'yı Ziyaret

Aynı gün öğleden sonra Nişantaşı'na da giderler. Nişantaşı Konstantiniyye'nin batı ucudur. Oradan bir arabaya binip daha önce sadrazam olan Ferit Paşa'nın yalısına geçerek burada keyifli vakit geçirirler. Ferit Paşa konağına vardıklarında nevvab selâmlığa, hanımlar ise hareme götürülür. Ferit Paşa'nın annesi ve kardeşi kendilerini karşılar, konakla ilgili bilgi verir. Nazlı Rafia seyahatnamede konağın da, konak sakinlerinin de Avrupai tarzda olduklarını belirtir.

14 Eylül'de de alışverişe çıkarlar. Halı dokuma tezgâhlarını gezer ve dokuması iki yıl sürecek ipek bir halı siparişi verir.

Akşam Sadrazam Kâmil Paşa'nın oğlu Said Paşa nevvabla görüşmek için gelir. Son derece alçak gönüllü biridir ve aralarında sıcak bir görüşme gerçekleşir. Ayrıca nevvab Hindistan'da Müslümanların yöneticisi olduğu için burada da herkes tarafından kalpten sevilmektedir.

Başka bir gün Nazlı Rafia Sultan'ın kardeşi de Ferit Paşa'yla görüşmeye gider. Ferit Paşa, Alman Kayzer'in 40 nüsha hâlinde bastırdığı Yavuz Sultan

Selim'in divanından kendisine takdim ettiği böylesi kıymetli bir hediyeyi nevvaba gönderir.

15 Eylül'de Said Paşa'nın hanımının davetine katılmak üzere Sarıyer'e giderler. Eşi Fransız giysisi giymiş ve evleri de Batı ve Doğu sentezinde döşenmiştir. Yemekler son derece lezzetlidir ve her taraf tertemizdir. Buradan Rasih Bey'in eşi Saffet Hanım'la son bir kez görüşmeye gider, kendilerine çeşitli hediyeler takdim eder. Otele döndüklerinde ziyaretlerine iki kız kardeşi ve amcasının kızıyla Tevfik Bey[35] gelir. Hanımların kendileriyle görüşmek için otele gelmesi oldukça nadir durumlardandır. Zira kadınların otele gitmeleri yasaktır. O güne kadar görüştüğü tüm kadınların ortak arzusu, ferace ile birlikte giyilen yaşmağı çıkarıp İngilizlerinki gibi şapka takmaktır.[36]

18 Eylül'de insanların boğaz kenarından ve vapurlardan balık tuttuklarını yazar. Küçük tombul çocuklar da bu meşgaleyle uğraşırlar. Ertesi gün İstanbul'dan ayrılacaklardır. Artık yavaş yavaş İstanbul'a elveda deme vakti geldiğinde hüzün ve neşe duygularını aynı anda yaşar. Oldukça yağmurlu bir gündür ve Nazlı Rafia ertesi gün çıkacakları deniz yolculuğunun iyi geçmesi için dua eder. İngiliz büyükelçi bir çiçek buketi gönderir. Kâmil Paşa, Said Paşa ve diğer ileri gelen kişiler de kendileriyle vedalaşmak için otele gelirler.

---

[35] Tevfik Bey'in kim olduğuyla ilgili bir ayrıntı vermez. Kanaatimizce Abdülhamit dönemi önemli devlet adamlarından Mehmet Tevfik Biren olmalıdır.

[36] Rafia Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 278.

19 Eylül'de sabah erkenden kaldıkları Tokatlıyan Oteli'nden ayrılmak üzere kalkarlar. Madam Tokatlıyan kendilerine bir kutu tatlı hediye eder. Kendilerine gönderilen tekneyle gemiye giderler ve saat 10'da gemidedirler. Kamaraları öyle konforludur ki P&O şirketine ait geminin böyle olmamasından dolayı yakınır. Gemide pek çok Mısırlı Hanım vardır. Herkes yemeğini kendi kamarasında yemektedir.

20 Eylül'de İzmir'e, oradan İskenderiye'ye giderek birkaç gün orada kalırlar. İskenderiye üzerinden de Bombay'a dönerler.

II. BÖLÜM

BEGÜM SERBÜLEND CENG BAHADIR'IN "KADIN GÖZÜYLE DÜNYA-DOĞU VE BATI SEYAHATNAMESİ"NDE İSTANBUL

Begüm Nevvab Serbülend Ceng Bahadır'ın[1] (1875-1956) asıl adı Ahter Hamdiye Sultan'dır. Seyahatnamesinde eşinin ismini kullanmıştır. Hindistan'ın ileri gelen ailelerinden birine mensuptur. Babası Nevvab Aga Mirza Beg Sarvar Ceng (1848-1933), annesi Nevvab Begüm İskender Zamani'dir. Annesinin babası Hindistan'ın kuzeybatısındaki Rajputana'da bulunan Alwar prensliğinde üst düzey görevlerde bulunmuştur.[2] Babası ise Haydarabad Nizamı VI. Asaf Cah'ın danışmanlığını yapmıştır.

Begüm Serbülend 1894'te Haydarabad Başyargıcı Nevvab Hamidullah Han Serbülend Ceng Bahadır (1866-1930) ile evlenmiştir. Hamidullah Han, Sir Seyyid Ahmed Han'ın alt kıtada eğitim alanındaki reform hareketlerinden biri olarak 1875'te Aligarh'ta kurulan ve Avrupai tarzda eğitim veren Muhammedan Anglo-Oriental College'in ilk öğrencilerindendir. Babası, Sir Seyyid'in yakın arkadaşı ve eğitim

[1] Serbülend Ceng Bahadır, Ahter Hamdiye Sultan'ın eşi Hamidullah Han'a Haydarabad Nizamı tarafından verilen bir unvanken, Nevvab Hindistan Pakistan alt kıtasında Babürlü Devleti'nin idari sisteminde siyasi makam ve güç ifade eden bir unvandır.

[2] Siobhan Lambert-Hurley, Daniel Majchrowicz, Sunil Sharma, *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*, Indiana University Press, USA 2022, s. 136.

hareketinin destekleyicisi Muhammed Samiullah Han,[3] Muhammedan Anglo-Oriental College mezunu iki arkadaşıyla oğlu Hamidullah Han'ı 1880'de Londra'ya götürerek Cambridge Üniversitesi'ne yerleştirmiştir.[4] Hamidullah Han Cambridge'deki eğitiminin ardından Allahabad'a giderek orada avukatlık yapmıştır. 1894'te de Haydarabad başyargıcı olarak atanmıştır.

Begüm Serbülend, aristokrat bir ailede yetişmekle birlikte aristokrat bir aileye gelin gitmiştir. Hem kendisi hem de eşi Hamidullah Han, alt kıtada eğitimde reform hareketlerinin savunucusu ve öncüsü bir aileye mensuptur. Begüm Serbülend'in erkek kardeşleri de çeşitli alanlarda eğitim almak üzere İngiltere'ye gitmiş, aynı şekilde Begüm Serbülend ve Hamidullah Han da kendi oğullarını eğitim alması için erken yaşlarda İngiltere'ye göndermişlerdir. Kızları için de Hindistan'da, dönemin mevcut koşulları doğrultusunda aynı eğitim şartlarını karşılamaya gayret etmişlerdir. Meselâ en büyük kızları Hurşid Begüm, Begüm Serbülend'in seyahatnamesinde belirttiği üzere kendisinin ve kendisi gibi eğitimli birkaç hanımın çabalarıyla eğitimine devam ettiği iyi bir kız okuluna gitmektedir. Seyahate çıkacakları dönem kızı Hurşid Begüm kendileriyle gelmek istemişse de eğitiminin

[3] Manak Rao Vithal Rao, *Bustan-e Aasfiya*, Cilt VII, Chisti el-Kadri Press, Haydarabad, 1932, s. 254.

[4] Samiullah Han bu seyahatine dair izlenim ve gözlemlerini seyahatname olarak da yayınlamıştır. Bkz. Mevlevi Muhammed Samiullah Han, *Sefername-i Mevlevi Muhammed Samiullah Han*, Matbaa-i Umdetü'l-Mutabi, Amraho Hindistan, 1881.

aksayacağı düşüncesiyle beraberlerinde götürmemişlerdir.

Begüm Serbülend kadınların eğitimiyle ilgili konularla yakından ilgilenmiştir. Dönemin önde gelen kadın dergilerinden *İsmet* dergisinde kadınlara yönelik yazılar kaleme almış, katıldığı toplantılarda eğitimle ilgili konuşmalar yapmıştır.[5] Bunun yanı sıra eşiyle birçok geziye katılan Begüm Serbülend, 14 Kasım 1909-20 Mart 1910 tarihleri arasında yaptıkları seyahate dair gözlemlerini *Dunya Aurat ki Nazar Main-Maşrik u Magrib ka Safarnama* (*Kadın Gözüyle Dünya: Doğu ve Batının Seyahatnamesi*)[6] adıyla, seyahatinden uzun bir süre sonra, eşinin vefatının ardından çocuklarının isteği üzerine yayınlamıştır. Seyahatnamenin önsöz kısmında aslında edebi bir içeriği olmadığını düşündüğü bu seyahat notlarını çocuklarının isteği üzerine yayınladığını şu sözlerle anlatmıştır:

> *Seyahatnamemde ne edebi değer bulacaksınız ne de şairâne güzellik. Ben duygusal bir insanım. Kırık dökük cümlelerle duygularımı kelimelere döktüm. Ne yazdığımı, neden yazdığımı da bilmiyorum. Aslında gerçek şu ki ben bu seyahatnameyi yayınlamak için yazmamıştım. Zaten bu bir seyahatname değil. Hatıra için,*

[5] Bkz. Robina Parveen, *Noabdiyati Ahd Main Khawateen K Urdu Safar Namay*.

[6] Begüm Nevvab Serbülend Ceng Bahadır, *Dunya Aurat ke Nazar Main-Maşrik u Magrib ka Safarnama*, Khawaja Book Dipo, Khawaja Barqi Press, Delhi 1930.

duygularımı tatmin etmek için yazdığım şahsi, özel günlüğüm. Edebi açıdan veya dil açısından basılmaya uygun olmadığını düşünsem de çocuklarımın ısrarı üzerine yayınladım.[7]

Begüm Serbülend eşiyle beraber Hac vazifesini eda etmek üzere Arabistan'a, oradan Ortadoğu, İstanbul ve Avrupa'ya geçtikleri seyahatlerini anlatan 183 sayfa seyahatnamesini üç bölüm hâlinde ele almıştır. Birinci bölüm yolculuk hazırlıkları, yolculuğa çıkış ve Arabistan'a giderken gezip gördüğü yerlerle ilgilidir. İkinci bölümü kutsal topraklara ayırmıştır. Üçüncü bölüm ise İstanbul (Seyahatnamenin 22 sayfası İstanbul hakkındadır), Avrupa ve Londra seyahatlerine dair izlenimlerini kapsar. [8] Günlük tarzında tuttuğu notlardan oluşan seyahatname, önsözde kendisinin de belirttiği gibi aslında bilgi verme amaçlı olmayıp gezdiği gördüğü yerleri, görüştüğü kişileri kayıt altına almak maksadıyla yazılmıştır. Dolayısıyla çok detaylı bilgiler vermemiş, görüştüğü kişilere dair de sadece kişilerin isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Seyahatnamede kısa kısa konuşma cümleleri de yer almaktadır. Eşinden bahsederken de Urdu dilinde saygı ifadesi olarak kullanılan "Efendi", "Beyefendi" anlamlarındaki "Serkar" kelimesini tercih etmiştir. Ayrıca

[7] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main,* s. 6-7.

[8] Hamidullah Han ise aynı seyahatine dair kaleme aldığı seyahatnamesinde sadece İstanbul'a yer vermiştir. Bkz. Nevvab Muhammed Hamidullah Han Serbuland Ceng, *Safarnama-i Konstantiniyye*, Kasım Press, Haydarabad Dekken, 1911.

seyahatnamesinde kendi ismini değil de eşinin ismini kullanmıştır. Bu da ilk dönemlerde alt kıtada kadın yazarlar arasında yaygın bir durumdur.

Ayrıca okuyucuların seyahatnamede yer alan bilgiler ışığında kendi samimi duygularının yanı sıra eserden diğer milletlerin kadınlarının sosyal ve toplumsal durumlarına dair fikir edinilebileceğini belirtmiştir. Diğer kadınların Hindistanlı kadınlardan ne kadar farklı olduğunu ve aslında diğer ülkelerdeki pek çok durumu beğenmediğini ifade etmiştir. Bununla beraber Hindistanlıların takip etmesinin iyi olacağını düşündüğü kimi hususlar da yok değildir.

Seyahat ettiği yerlerde, bulunduğu ortamlarda geleneksel çizgisinden çıkmamaya gayret eden Begüm Serbülend seyahatnamesinde Batı'nın özgürlük anlayışını şu sözlerle eleştirmiştir:

> *Maalesef Batı kültürü Hindistan'da da yayılıyor ve Hindistanlı kadınlar Batı'nın özgür yapısı için kendilerinden geçiyor. Diğer ülkeleri gezdikten sonra en çok müşahede ettiğim şey şu oldu ki bugün Hindistan'a zarar vermekte olan özgürlük fırtınası Batılı devletlerin huzurunu ve gerçek manada rahatını yok etti. Özgürlük fırtınası onların dünyevi yaşantısını çok hoş yaptı belki ama manevi açıdan kendilerine zarar verdi.*[9]

[9] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 7.

Diğer ülkelere de seyahat edip dikkatlice inceledikten sonra kadınlar için en hayırlı yaşam tarzının İslâmiyet'in ilk asırlarında Müslüman kadınların yaşadıkları gibi bir hayat olduğunu şöyle dile getirmiştir:

> *İslâmiyet'in ilk asırlarındaki kadınlar ne evlere kapanıp pan çiğneyerek ne de gereksiz gevezelikler yaparak vakitlerini heba ediyordu. Batılı kadınlar gibi erkekler için eğlence aracı da değillerdi. Evlerinden mesul, çocuklarını büyüten ve evin idaresini sağlayan kadınlardı. Bununla birlikte gerektiğinde Hz. Ayşe gibi savaş meydanlarına çıkıp yaralıların yaralarını sarıyorlardı. O zamanlar bugünkü gibi ifrat-tefrit yoktu. İşte bu yüzden de onların kucaklarında yetişen nesiller dünyayı fethettiler.*[10]

Önsöz kısmının sonunda da hanımlara şu şekilde seslenmiştir:

> *Kız kardeşlerimden seyahatnamemi okuduktan sonra diğer ülkelerin kadınlarının ne durumda olduğunu mütalâa etmelerini istiyorum. Yaşam daha ileri nasıl taşınır düşünmelerini... Bu seyahatnamenin onların bilgi dünyasında artış yapacağını söyleyemem ama samimi*

[10] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 8.

duygularımın bir şekilde kardeşlerime rehberlik edeceğine inanıyorum.[11]

Begüm Serbülend'in bu seyahatnamesinin alt kıtada bir kadın yazar tarafından Urduca kaleme alınmış ilk seyahatnameler arasında olması bu eseri ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Begüm Serbülend seyahatnamesini Urduca yazmakla birlikte kendisi İngilizce ve basit düzeyde de olsa Arapça da bilmektedir. Hatta bu sayede seyahati esnasında tanıştığı kişilerle iletişim kurmakta zorlanmamıştır. Ancak İstanbul seyahatlerinde bir araya geldiği Türk hanımlar seçkin ailelere mensup olmalarına rağmen Türkçe dışında başka bir dil bilmediklerinden Türk hanımlarla iletişimde zorluklar yaşamıştır. Tercüman kanalıyla sohbet edebildiği esnada kendisinin de Babür soyundan geldiğini, yani Türk olduğunu söyleyince hanımlar "*Bu da bizden*!" diyerek çok memnun olmuşlardır. Begüm Serbülend seyahatnamesinde Türk hanımlarla ettiği sohbetlerden bahsederken yoruma, bilgiye veya duyguya yer vermemiş, sadece Türk hanımlarla keyifli bir akşam geçirdiğini ifade etmiştir.

Begüm Serbülend, modern ortamlarda bulunmasının yanında geleneksel çizgisinden taviz vermemiştir. Nitekim gemide yemek yerken veya Avrupa'da müzeleri gezerken peçesini çıkarmamış, hatta Avrupalı bir arkadaşıyla sohbeti esnasında peçenin geleneklerinin bir parçası olduğunu vurgulamıştır.

[11] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 8.

Bununla beraber bindikleri bir gemide kadınların yemek yemeleri ve dinlenmeleri için ayrı bir düzen bulunması hoşuna gitse de genel olarak kadınlı-erkekli ortamlarda bir arada olmaktan kaçınmamıştır. Nitekim gemi yolculuğu esnasında Mısırlı bir beyle dama oynamış, yine gemide kadınlı-erkekli bir ortamda piyano çalmış, Urduca gazel okumuştur. Gemide tanıştığı, sonrasında hanımı ve kardeşiyle birlikte Pera Palas Oteli'nde konaklayan Amerikalı bir beyin esprilerinin kendisini son derece güldürdüğünü de belirtmekten imtina etmemiştir.

Seyahatnamede İstanbul'u ana hatlarıyla anlatmıştır. Ne eleştirel bir bakış vardır ne de aşırıya kaçan övgü dolu sözler. İstanbul'un Avrupa standartlarındaki ilk oteli olan Pera Palas'ı mimarisiyle, dekorasyonuyla ve çalışanlarının ilgi ve temizliğiyle övmüş, ayrıca burada gerçekleşen balolardan bahsetmiştir. İstanbul'un camilerini muhteşem ifadesiyle nitelemiştir. Yıldız Sarayı ile Dolmabahçe Sarayı'nı gezdiği sırada Yıldız Sarayı'ndaki hayvanat bahçesi özellikle ilgisini çekmiştir. Sarayların genel olarak dekorasyonlarını, kıymetli taşlarla bezeli aksesuarlarını ve bahçelerinin düzenliliğini dile getirmiştir.

Sultan Mehmet Reşat'la görüşmelerine dair detaylı bir bilgi vermemiştir. Sultan'ın kendilerine gönderdiği hediyeleri çok beğenmiş ve onun bu hareketinin bütün Pera Palas'ta konuşulduğunu ifade etmeden geçememiştir. Galler prensi ve prensesi tarafından da saraya davet edilmiş ve kapıda duran

nöbetçiler tarafından resmi bir merasimle karşılanmışlardır. Sohbetleri esnasında prenses Begüm Serbülend'e kendisi için yazdığı şiiri İngilizce'ye çevirmesini istemiştir. Daha önce de Türk hanımlarla bir aradayken onlara kendi yazdığı şiirden örnek sunmuştur. Bütün bunlar Begüm Serbülend'in şiire de ilgisi olduğunu, hatta şiir yazdığını göstermektedir. Ancak seyahatnamesi dışında başka bir kitabı olup olmadığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Seyahatname günlük mahiyetinde olup bilgi vermek amaçlı yazılmamış olsa da yazıldığı dönemden sosyal, siyasi ve kültürel kesitler sunduğu muhakkaktır. Nitekim okuyucu, 1910'da özellikle Cidde, Mısır ve Yemen'de yayılan veba hastalığını ve karantina sürecini Begüm Serbülend'in bizzat kendi tecrübelerinden görebilmektedir. Bunun yanında seyahatname, dönemin ulaşım araçları ve bu araçların standartları, alt kıtada eğitim alanındaki reform hareketlerinin sonuçları ve kazanımları, kadınların giyim kuşamına dair detaylar, alt kıtada ruhani liderlere verilen önem hakkında da ipuçları vermektedir. İstanbul'da Şâzeliyye tarikatının saray çevresindeki etkisi, İstanbul'daki yabancı menşeli giyim mağazalarının işleyişi, Osmanlı toplumunda kahve yanında sigara ikram edilmesi gibi bir âdeti, bir araya geldiği Türk hanımlarından yola çıkarak Türk hanımlarının yabancı dil konusundaki eksiklikleri gibi meselelere şahit olunmaktadır.

Begüm Serbülend'in her şeyden önce eşiyle çıktığı yolculuğunu kâğıda dökme gayreti ve becerisi, dönemini aşan bir bakışa sahip olduğunun, yani ileri

görüşlülüğünün bir göstergesidir. Farklı kültürleri tanıma isteği ve bu tanıma üzerinden kendi toplumunun bulunduğu duruma dair tespitleri o günlere bugünden bakanlar için bir hazine niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada Begüm Serbülend'in seyahatnamesi kronolojik şekilde özetlenerek sadece İstanbul bölümü üzerinde durulacaktır.

Hindistan'dan Ayrılış

Hindistan'dan ayrılmadan önce eşiyle birlikte kendileri için verilen davetlere katılan Begüm Serbülend, dini bütün bir hanım olarak öncelikle mürşidi Mevlâna Muhammed Kıyâmüddin Abdülbârî'den (ö. 1926) seyahati için izin alır. Ayrıca Haydarabad bölgesinin ileri gelen sufilerinden Seyyid Şah Hâmûş (ö. 1872) ve Baba Şerafuddin'in (ö. 1288) kabirlerini ziyaret ettiği gibi seyahatinin ikinci gününde vardıkları Karnataka eyaletindeki Gulbarga sufilerinden Hace Bende Navaz'ın (ö. 1422) kabrini de ziyaret eder.

Begüm Serbülend ve eşi 11 Kasım'da Haydarabad'dan trene binip üç günlük tren yolculuğunun ardından Bombay'a varır. Amina Bi adlı hizmetkârları da yanlarındadır. Bombay'dan de *P&O* firmasına ait bir posta gemisiyle seyahatlerine başlamadan önce tüm yolcular doktor muayenesinden geçirilir. Aden'e gediklerinde daha önce evinde çalışmış Arapça bilen bir hizmetliyle Arapça pratik yaptığından oradakilerle basit düzeyde de olsa Arapça, gemide seyahat eden İngiliz kadınlarla da İngilizce konuşur; hatta birlikte İngilizce kitap okurlar. Bir gün bu hanımlar

kendisine her gün günlüğüne ne yazdığını sorunca önce Urducasını okuduktan sonra metni İngilizceye çevirir. İngilizcesi iyi bir seviyede olduğu için yazdıklarını doğru bir şekilde aktarabilmesinden dolayı büyük bir memnuniyet duyar.

Gemide yeşil ipekten bir Türk peçesi takmaktadır. Yemek salonunda yemek yerken de peçesini taktığı için gemideki hanımlarla arasında peçeyle ilgili bir sohbet cereyan eder. Hatta gemide seyahat eden iki kız çocuğu yanına gelir ve peçeden korkarak yanından kaçar. Ardından bir süreliğine peçeyi çıkarınca küçük kızlar yanına tekrar gelerek onunla sohbet eder. Yine gemide tanıştığı bir İngiliz hanım, Begüm Serbülend'in peçesini çıkarıp onu niye taktığını sorar. Begüm Serbülend de "*Bu bizim geleneğimiz*."[12] diyerek bir süre sonra peçesini tekrar takar.

Yolculuklarına devam etmek için Aden'den bindikleri başka bir gemi Kahire'ye doğru yol alırken, gemide İngilizler piyano eşliğinde dans ederler. Bu vesileyle ilk kez canlı olarak İngiliz dansı gördüğünü ifade eder. Yanında oturan hanım 60 yaşlarındadır ve o da dans etmek istese de kimse onu dansa kaldırmaz. Kadının o yaşta bile dansa olan ilgisi Begüm Serbülend'i şaşırtır. Ayrıca İngiliz hanımların saç şekilleri dikkatini çeker. Bir gün bir İngiliz Hanım Begüm Serbülend'in de saçını yapar ancak kendisi dışarı o şekilde başı açık çıkmak istemez ve saçını tekrar eski hâline getirir. Zira

[12] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 23.

kendisi yeni şeyler denemeye açık biri olmakla birlikte genel anlamda geleneklerine bağlı bir kadındır.

22 Kasım'da Port Said'e varırlar. Buradan Hayfa, Nasıra ve Taberi'ye giderler. Taberi'den trenle Medine'ye geçerek dört günlük tren yolculuğunun sonunda 30 Kasım'da Medine'ye ulaşırlar. Medine ve Mekke'de ibadet edip ziyaretlerde bulunduktan sonra Hac vazifesi için tekrar dönmek üzere önce Şam ve Beyrut'u gezerler. Beyrut'tan bir Alman firmasına ait gemiyle Hayfa'ya geçerler. Bu geminin son derece pis olduğunu ve Alman gemilerinin genel durumunun bu şekilde olduğunu belirtmeden edemez. Hayfa'dan tekrar Port Said'e, oradan trenle Süveyş'e doğru yola çıkarlar ve Süveyş'ten de Cidde'ye gitmek üzere bir Türk gemisine binerler. Geminin son derece temiz ve bakımlı olduğuna, kadın yolcular için de birtakım düzenlemeler yapıldığına dikkat çeker. Hac vazifesini yerine getirmek üzere kutsal topraklara giden yolcular ezan okunduğunda gemide cemaatle namaz kılar. Farklı milletlerden onca insanın bir arada namaza durmasının İslâm'ın büyüklüğü olduğunu vurgular.

Kutsal Topraklar

Seyahatnamenin ikinci bölümünde Kutsal topraklara yer verir. 18 Aralık'ta deve sırtında kafileler hâlinde Mekke'ye doğru yola koyulurlar. Eşi Hamidullah Han, kutsal topraklarda bulundukları sürece kendilerine yardımcı olması için iki hizmetkâr tutar. 19 Aralık'ta kafile Mekke'ye ulaşır. 22'sinde Arafat'a çıkarlar ve aynı gün Müzdelife'de vakfe yaparlar. 24 Aralık'ta

şeytan taşlamanın ardından 30'unda Medine'ye giderler ve kutsal topraklarda on beş gün kaldıktan sonra 3 Ocak'ta kafileler hâlinde Medine'den ayrılarak ertesi gün Cidde'ye varırlar. Çölde kum fırtınasına yakalansalar da ilerlemeyi başarırlar. Kafile ise biraz daha geride kalır. Gemi ayarlamak üzere hemen limana giderler. Yolculuklarını Cidde'den direkt İstanbul'a gidecek olan *Hidiv Posta Gemisi*'yle yapacaklardır. Aslında kafileler aynı anda hareket ettiği ve Cidde'ye aynı anda vardığı için gemide yer bulmak oldukça zordur, hatta yoğunluktan hacıların dönüşte iki hafta kadar Cidde'de konaklamaları bile gerekebilmektedir. Bu durumda çölde yakalandıkları fırtına kendileri için hayra dönüşmüştür. Fakat buna rağmen deniz fırtınalı olduğu için yolculukları ertesi gün başlayacaktır.

Cidde'den Konstantiniyye'ye

5 Ocak'ta gemi Cidde'den Konstantiniyye'ye doğru yola koyulur. Bu gemide ortak alanlar dışında kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı yemek yeme alanları mevcuttur. Ayrıca geminin salonunda piyano vardır ve eşinin isteği üzerine Begüm Serbülend piyano eşliğinde bir gazel okur. Gemide tanıştıkları Mısırlı bir subayla da dama oynarlar.

8 Ocak'ta Tur'a varırlar. Veba salgını nedeniyle geminin üç gün kadar karantinada kalacağı söylenir.[13]

[13] 1910 yılı Ocak Ayı'nın başında Cidde, Mısır ve Yemen'de veba salgını başlamıştır. Süveyş kanalından Türkiye'ye dönen hacı gemileri, Tur şehrinde uygulanan önlemlerin yanı sıra bir Türk

Özellikle üçüncü sınıf yolcuları çok ciddi şekilde hastalanmıştır. Hastalar gemiden tahliye edilirken birinci sınıf yolcusu olan Begüm Serbülend güvertedir ve gördüklerini şu sözlerle aktarır:

> *Zavallı üçüncü sınıf yolcularından aşırı derecede hasta ve zayıf olanlar güçlükle gemiden indirilmeye başlandı. Bazıları yürüyemiyor bile. Bazıları ise şiddetli acı içinde. Gemiden indirildiklerini görmek ne tuhaf! Oysa bulunduğum güvertede bir revir ve doktor var. Ama yine de gözlerimin önünde hastaları götürüyorlar. Aralarında kadın ve erkekler var. On-on beş kişinin durumu oldukça ağır. Hepsi gemiden uzaklaştırıldı ve teknelere bindirildi*.[14]

Sınıf ayrımını direkt gözler önüne seren bir durum yaşanmaktadır ve Begüm Serbülend de bu durumu direkt dillendirmese de aslında gemide revir varken hastaların gemiden uzaklaştırılmasını garipsemiştir. Nitekim ertesi gün kendisi rahatsızlansa da gemiden indirilmesi gibi bir durum söz konusu olmadığı gibi iki doktor kontrolünde tedavisi yapılmaktadır.

9 Ocak'ta Begüm Serbülend de ateşlenir. Gemideki İngiliz doktor gelip ateşine bakarak ilaç verir.

---

karantina bölgesinde üç gün, Hicaz üzerinden demiryoluyla ayrılan hacılar ise Zebük bölgesinde beş gün karantinaya alınmışlardır.

[14] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 119-120.

Ardından Müslüman Türk doktoru çağırır ve Begüm Serbülend'i muayene etmesini ister. Bu doktor da Begüm Serbülend'in boğazını ve karnını muayene ederek ilaç verir ve yemek olarak sadece süt ve çay verilmesini söyler. Ateşi tüm gün aynı derecede seyreder. Her iki doktor da ara ara gelerek kendisini kontrol ederek ateş düşürücü verir. Bu süreçte eşi de kendisiyle çok ilgilenir. Ateşi ertesi gün de aynı derecelerdedir.

11 Ocak'ta ateşi biraz düşse de doktorlar yine çay ve süt dışında başka bir yiyecek önermez. İshali için de ilaç verilir. Aynı gün Cidde'de salgın olduğu için oradan hareket eden tüm gemilerin on gün karantinada kalacağı haberi gelir. Zaten beş gündür beklemektedirler; beş gün daha burada kalarak karantina süresini tamamlayacaklardır. Fakat bulundukları gemiyle seyahate devam ederlerse İzmir'de yine karantinada kalmaları gerekecektir. Dolayısıyla gemi değiştirmeleri kaçınılmazdır.

14 Ocak'ta Begüm Serbülend'in ateşi üç gün sonunda biraz düşer ancak ishali geçmemiştir. Yine yemek yemesi yasaktır fakat çay ve sütün yanında sıvı tüketmesine izin verilir.

Karantina süresi tamamlanınca gemiden daha önce indirilen çoğu üçüncü sınıf yolcusu hastaların geri gelmesi çağrısında bulunulur. Gün boyu teknelerle gemiye taşınırlar.

17 Ocak'ta değiştirdikleri *Thomas Cook* gemisiyle İskenderiye'ye ulaşırlar. Burada iki gün kaldıktan sonra *Osmaniye* isimli gemiyle

Konstantiniyye'ye doğru yol alırlar. Bu süreçte Begüm Serbülend hâlâ hâlsizdir ve rahatsızlığının etkileri devam etmektedir. Gemideki Amerikalı ve İngiliz yolcular da İstanbul'u gezmeye gitmektedir. Begüm Serbülend onlarla da arkadaşlık eder, hatta gemide birlikte piyano çalarlar. Zaten İstanbul'da aynı otelde kalacaklardır.

22 Ocak'ta önce Symrna'ya (İzmir) oradan da Konstantiniyye'ye varırlar.

Konstantiniyye'nin Gemiden Manzarası

23 Ocak'ta artık İstanbul'dadırlar. Gemi şehre yanaşırken yolcular güverteden etrafı izlemektedir. İlk dikkati çeken husus, İstanbul'un tepeler üzerine kurulmuş büyük ve muhteşem bir şehir olduğudur. Gemi şehre vardığında limana demir atmasına rağmen yolcular bu muhteşem şehrin tesirinde kalarak gemiden inmemeyi tercih eder ve manzarayı temaşadan kendini alamazlar. İnme vakti geldiğinde Cook gemisi yetkilileri tarafından konaklamaları için Pera Palas Oteli'nin ayarlandığını öğrenirler. Gemi çalışanlarına bahşiş vererek gemiden ayrılırlar. O sırada liman Türklerle doludur ve otel görevlileri "Pera Palas", "Grand Hotel" diye bağırmaktadır.

Konstantiniyye

Begüm Serbülend, Pera Palas Oteli'ne geldikten sonra otelle ilgili ilk izlenimlerini ve otele yerleşme sürecini şu şekilde aktarır:

Maşallah! *Oldukça güzel bir şehir. Tamamında, büyük büyük dükkânlarda elektrikle aydınlatma var.*[15] *Oldukça mamur. Kısa sürede otele geldik. Otelin dış kapısının üzeri ışıl ışıl. Kapısı farklı bir tarzda yapılmış*; *bir taraftan girince içeri varana kadar aynı anda her tarafı dolaşmak gerekiyor. İkimiz içeri girdik. Gemideki hanımlar ve İngiliz Bey de arkamızdaydı. Ben bir sandalyeye oturdum. Serkar, müdürle konuşmaya başladı. Kendisi oda seçmek üzere yukarı çıktı. Ben yanımda oturan hanımla sohbet ettim. Otelin merdivenleri çok iyi, halıyla kaplı. Her yer çoğunlukla mermerden. Duvarların tamamı mermer. Bu sırada Serkar bir oda beğenmiş*; *geldi. Asansörle yukarı çıktık.*[16] *Odayı çok beğendim. İki yatak var. Yere muhteşem bir halı serilmiş. Aynalı bir dolap, uzunca bir sandalye, el yüz yıkama malzemeleri, yazma masası dâhil pek çok eşya mevcut. Aydınlanma elektrikle sağlanıyor. Sarı renk ipekten, pamuklu yumuşacık örtü var.*[17]

Odada bir süre dinlendikten sonra yemek salonuna indiklerinde tavanda ve dört bir tarafta asılı

[15] Bu yıllarda İstanbul sokakları, caddeler, yalılar ve devlet daireleri gazla aydınlatılırken, aynı zamanda Ganz isimli firmaya verilen imtiyaz sonucu şehrin elektrikle genel aydınlatılma süreci de başlamıştır.

[16] Pera Palas Oteli'nin asansörü İstanbul'un ilk elektrikli asansörüdür.

[17] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 23.

avizelerle zemindeki muhteşem tahta döşeme kamaştırır gözlerini. İkişer kişilik küçük masalarda yemek yenmektedir ve hangi masaya oturulduysa usul olarak gün içinde diğer öğünlerde de aynı masaya oturmak gerekmektedir. Beyaz tenli garsonlar, beyaz önlükleriyle tertemiz tabaklarda yemek servisi yapmaktadır ve her şey olması gerektiği gibi muhteşemdir. Günlerden pazardır ve orkestra müzik çalmaktadır. Kış mevsimi olmasına rağmen Konstantiniyye'nin bu yerindeki hava oldukça lâtiftir:

> *Konstantiniyye'nin yarısı Asya, yarısı Avrupa kıtasında. İki yaka arasında deniz, denizin üzerinde köprü… Avrupa'da bulunan kısım da padişahın yönetimine tâbi. Ancak nasıl bizim ülkemizde bulunan İskenderabad şehrinde çoğunlukla İngilizler yaşıyorsa, konaklamakta olduğumuz Pera mevkiinde de çoğunlukla Avrupalılar yaşıyor.*[18]

Ertesi gün eşi Hamidullah Han, İngiliz büyükelçiyle görüşmeye gider.[19] Kendisi de Haydarabad'taki ailesine ve Londra'da eğitim almakta olan oğlu ve kardeşlerine mektuplar yazar. Oteldeki çalışma odasına giderek gazeteleri okur. Yemekten sonra gemide tanıştığı hanımlar, İngiliz bey ve Amerikalı bir çiftle bir araya gelirler. Yanında eşi ve

[18] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 130.
[19] Bu yıllarda İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'dir.

kardeşiyle orada bulunan Amerikalı bey oldukça hoş mizaçlıdır ve bir şekilde sürekli onları güldürmeyi başarır. Begüm Serbülend'in giydiği sarhi dikkatlerini çeker ve bu hususta sohbet de ederler.

25 Ocak'ta alışveriş için dışarı çıkarlar. Eşi, Osmanlı padişahıyla ve çeşitli bürokratlarla görüşecekleri için kendisine şık bir ferace ve yaşmak almasını önerir. Bir Fransız tarafından işletilen, otelin hemen yanındaki İstanbul'un en büyük ve en meşhur giyim mağazasına giderler.[20] Bu bina, mermerden muhteşem bir yapıdır. Önce erkek giyim mağazasında Hamidullah Han'ın ölçüsü alınıp sipariş verilir. Ardından mağazadakilerin yönlendirmesiyle de muhteşem kıyafetleriyle meşhur bir kadın giyim mağazasına giderler. Begüm Serbülend'in beğendiği bir model dikilmek üzere terziye gönderilir. Bu işlemler esnasında Hamidullah Han mağazadakilerle Fransızca konuşmaktadır. Buradaki başka mağazaları da dolaşıp alışveriş yaptıktan sonra Begüm Serbülend otele dönerken Hamidullah Han Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'yla görüşmeye gider.

Ertesi gün Hamidullah Han'a mesaj iletmek üzere otele gelenler olur. Bu mesajlardan biri birkaç gün önce tanıştığı Safiyüddin Bey[21] tarafından

[20] Begüm Serbülend mağazanın adıyla ilgili bilgi vermez. Ancak Hamidullah Han seyahatnamesinde mağazanın Fransa'da da şubesi olduğunu belirtir. Zikredilen mağazanın *Bon Marché* isimli mağaza olması muhtemeldir.

[21] Safiyüddîn Bey'le kendileri gibi Pera Palas'ta konaklayan Meclis Üyesi İsmail Kemal Bey vasıtasıyla tanışırlar. Ancak Safiyüddîn

gönderilmiştir. Cuma akşamı Hamidullah Han ve eşi onuruna erkek ve hanımlar için ayrı ayrı yemek daveti vermek ister. Diğer mesaj ise Evkâf Nazırı Halil Hammâde Paşa tarafından gönderilir. Bir sonraki hafta Hamidullah Han ve eşini çaya davet etmektedir.

Aynı gün İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı Gerald Fitzmaurice görüşmek üzere Hamidullah Han'ın yanına otele gelir.

27 Ocak'ta ise İstanbul camilerini gezerler.

Konstantiniyye'nin Muhteşem Camileri

Öğle yemeğinden sonra araç kiralayarak dışarı çıkarlar. İlk durakları Ayasofya'dır. Bu meşhur caminin yapımında mermer taşı kullanıldığını ve yerde kıymetli halılar serili olduğunu belirtir. Abdesthanesi de oldukça iyi yapılmıştır. Burada iki rekât namaz kılıp içerisini ve dışarısını iyice dolaştıktan sonra Sultan Ahmed, Süleymaniye, Valide Sultan, Sultan Selim ve Fatih Camileri'ni de gezerler. Her bir cami ayrı bir muhteşemliktedir. Aynı günün akşamı Eyüp Camii'ne gidip Eyyüb el-Ensari'yi ziyaret ederler. Bu cami onlara biraz uzak gelmiştir. Yatsı namazını burada cemaatle eda ederler. O gün camide Kur'an-ı Kerim hatmine de denk gelirler. Eyyüb el-Ensari'nin kabrinin bulunduğu yerle ilgili birkaç not da kaleme almıştır:

Bey'in kim olduğuyla ilgili bilgi ne Begüm Serbülend'in ne de Hamidullah Han'ın seyahatnamesinde yer almamaktadır.

Muhteşem bir yer. Çok güzel halılar serili. Kandiller ışıl ışıl. Mezarın etrafı altın rengi bir kafesle çevrili. Mezar-ı şerife yakın bir kuyu var. Bir Türk hanım kuyunun suyundan bana su içirdi. Orada bir süre kalıp Fatiha okudum. Burada Peygamber Efendimiz'in kadem-i şerifleri de var. Öptüm. Savaşlar sırasında ordunun elinde olup fetih sonrası fethedilen kaleye asılan bayrak sancaklara dokundum. Bu sancaklar sahabe-i kiramdan bugüne geliyor.[22]

Ziyaretten sonra araçlarına binerek otele dönerler. Akşam yemeğinden sonra Amerikalı dostlarıyla bir araya gelirler.

28 Ocak Cuma günü Hamidullah Han için özel bir gündür. Cuma selâmlığına katılıp Padişah V. Mehmet'le tanışma şansı yakalar.[23] Ahter Begüm seyahatnamesinde eşinin padişahla görüşmesine dair bir bilgi vermez. Sadece padişahın, kutsal emanetleri ve saray mücevherlerini gezdirmesi için orada hazır bulunanlardan birini görevlendirdiğini ifade etmekle yetinir. Aynı gün öğleden sonra Safiyüddin Bey tarafından kendileri için verilen davete icabet ederler.

[22] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 136.

[23] Bu tanışmaya dair Hamidullah Han'ın seyahatnamesinde yazanlar için bkz: Arzu Çiftsüren, "Urdu Dili ile Yazılan Seyahatnamelerde Cuma Selamlığı", *Tarih Dergisi –Turkish Journal of History*, 73 (2021/1), s. 117-129.

Türk Kız Kardeşleriyle Görüşme

Begüm Serbülend ve eşi, Safiyüddin Bey'in gönderdiği arabayla konağa gider. Eşiyle kapının ayrı iki tarafından içeri girmesiyle kendisini çok güzel hanımlar karşılar, hatta yanına gelerek boynuna sarılırlar ve birlikte üst kata çıkarlar. Zira İstanbul evleri birkaç katlıdır. Merdivenler çok şık halıyla döşenmiş ve odalar da son derece iyi dekore edilmiştir. Tanıştığı hanımlara dair izlenimlerini şu şekilde not etmiştir:

> *Saçları ve kıyafetleri İngilizler gibi olan altı-yedi hanım vardı. Hepsi Türk ve Müslüman. Burada bana herkes "Hanım" diyor. "Begüm"ü kimse bilmiyor. Onların isimlerini sordum, onlar benim ismimi sorunca "Ahter Hamdiye Sultan Hanım" dedim.*[24]

Bu konuşmalar işaretlerle ve oradaki Arapça bilen bir hanım vasıtasıyla gerçekleşir. Hanımlar sadece Türkçe bilmektedir. Bir saat bu şekilde geçtikten sonra tercüman aramaya başlarlar. Begüm Serbülend'e hangi dilleri bildiği sorulunca İngilizce ve Hindustani (Urduca) cevabını verir. İngilizce ve Türkçe bilen bir tercüman sormak üzere hanımlardan biri eşinin yanına gider. Bir süre sonra tercüman olarak İngilizce bilen Mısırlı bir hanım gelir. Ama o da Türkçe bilmemektedir. Bu sebeple İngilizce konuşmalar bu Mısırlı hanım tarafından Arapça bilen hanıma, onun vasıtasıyla da

[24] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 138.

Türkçe bilene, onun aracılığıyla da diğer hanımlara tercüme edilerek iletişim sağlanır.

Begüm Serbülend'e adının sonunda niye Sultan unvanı bulunduğu sorulunca ailesinin şeceresini söyleyerek Türk soyundan geldiğini ifade eder. Türk soyundan olması hanımların hoşuna gider. Ardından yemek salonuna geçerler. Begüm Serbülend, Türk yemeklerini çok da beğenmediğini seyahatnamesinde şu sözlerle anlatır:

> *Yemekler çok çeşitli ve lezzetliydi. Ama Türkler pilav yapmayı bilmiyorlar. Sulu yemekleri fena değil. Yemekler iyi belki ama Hindistan'ın yemekleri gibisini görmedim. Yemek epey uzun sürdü. Yemekten sonra meyve ikram edildi ve sonrasında salona geçtik.*[25]

Ardından ev sahibesi çocuklarını çağırıp Begüm Serbülend'le tanıştırır ve Türkçe şarkı söylemelerini ister. Çocuklarının ardından piyanonun başına kendisi geçer ve kız kardeşiyle birlikte söylediği şarkıya eşlik eder. Ondan da biliyorsa Urduca şarkı söylemesini istemeleri üzerine bir gazel okur. Sonra hanımlardan biri gelinlik giymiş hâlde içeri girer, "*Burada gelinler böyle giyinir*." diyerek gelinlerin başına takılan mücevheri de gösterir ve Begüm Serbülend çok beğenir. O sırada Türk hanımlar modern kıyafet giymektedir. Geleneksel kıyafetlerini merak ettiğini söyleyince bir genç kız

[25] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 138-139.

giyinip gelir. Begüm Serbülend'e göre modern ve eski kıyafette bazı farklar olmasına rağmen benzer yerleri de vardır. Türk hanımlarla çok keyifli vakit geçirir. Evden ayrılırken oradaki hanımlardan biri feracesini tutarak giydirir ve koluna girerek arabaya kadar eşlik eder.

29 Ocak günü otelde kalan Batılı arkadaşları gitmiştir. Akşam otelde balo vardır ve gün boyu bunun hazırlıkları yapılmaktadır. Şimdi eşiyle birlikte davet edildiği Evkâf Nazırı'nın evine gitme vaktidir.

Evkâf Nazırı Hammâde Paşa'nın Daveti

Evkâf Nazırı Hammâde Paşa'nın daveti üzerine kararlaştırdıkları gibi saat dörtte çaya giderler. Burası da son derece temiz, iyi dekore edilmiş, büyük ve yüksek bir binadır. Zemin mermer döşemelidir ve her yerde muhteşem halılar göze çarpar. Aydınlatma için kullanılan avizeler de gösterişlidir. Yine içeride toplanmış altı-yedi hanımdan hiçbiri İngilizce bilmemektedir. Hammâde Paşa'nın eşi Arapça bildiğinden Arapça konuşmaya çalışırlar. Begüm Serbülend'e göre Türk kadınları oldukça alçakgönüllüdür. Hammâde Paşa'nın eşi yaşlı olmasına rağmen kendisiyle son derece ilgilenir, hatta ikram ettiği yiyecekleri kendisine elleriyle yedirir.

Hammâde Paşa'nın aracıyla otele dönüp akşam yemeğine geçerler. Pera Palas'ta gerçekleşecek balo saat onda başlayacaktır. Begüm Serbülend balo saati bir kat aşağı inerek seyir penceresinin önüne oturur. Diğer pencerelerin önünde de kadınlı erkekli İngilizler

toplanmış, baloyu izlemektedir. Begüm Serbülend baloyu çok beğenir.

Silahhane ve Hazine Dairesi

30 Ocak'ta padişah tarafından görevlendirilen saray memuru silahhaneyi, saray mücevherlerini ve Hırka-i Şerif'i gezdirmek üzere otele gelir. Saraya geldiklerinde diğer saray memurları kendilerini sıraya girmiş hâlde karşılayarak selâm verirler. Sorasında çok iyi dekore edilmiş, denize nazır bir odada kendilerine altın yaldızlı fincanlarda kahve ve beraberinde sigara ikram edilir. Ardından yakut, elmas, inci gibi taşlarla işlenmiş bir tahtın[26] olduğu, padişahların cülus töreninde tacının takıldığı ve şehzadelerin hazinelerinin bulunduğu bahçeye ve denize bakan odaya geçerler. Taht odasında bütün sergilerde kıymetli taşlarla, altın ve gümüşle bezeli eşya ve aksesuarlar ile mutfak eşyaları mevcuttur. Bir üst katta ise her bir padişahın üzerinde farklı farklı kıyafetlerin olduğu 25 Osmanlı padişahının portreleri asılıdır. Sarıklarındaki mücevherler de çeşit çeşittir. Başka bir odada eski ve yeni bütün savaş aletleri, diğer bir odada ise Yavuz Sultan Selim'in yazısıyla hadis ve fıkıh kitapları vardır. Bu gezinin ardından camiye götürülürler ve cemaatle ikindi namazını kılarlar. Kendilerini gezdirenlere bahşiş vermek isteseler de çalışanlar padişahın emriyle hizmet ettiklerini söyleyerek parayı almazlar.

[26] Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i yenilgiye uğratarak aldığı taht.

Hırka-i Şerif Ziyareti

Aynı gün öğle namazından sonra Hırka-i Şerif'in gümüş bir kutuda muhafaza edildiği Mukaddes Emanetler dairesini ziyaret ederler. Odanın dört bir tarafında Kur'an-ı Kerim'den ayetler yazılıdır. Odada asılı yeşil perdenin bir tarafı kaldırılınca içinde altın bir kafesin olduğu bir bölümle karşılaşırlar. Buranın da dört bir tarafındaki perde üzerinde Kur'an-ı Kerim ayetleri yazılıdır. Kafesin bulunduğu odanın iki taraftan kapısının açılmasına izin verilmez çünkü diğer kapı sadece padişahlar tahta oturdukları gün burayı ziyaret ettiklerinde açılır.

Ziyaretlerinin ardından otele dönerler. Odalarında dinlendikten sonra akşam yemeği için aşağı inerler.

Ertesi gün daha önce kendisine tercümanlık eden Mısırlı hanım otele gelir ve birlikte Kapalıçarşı'ya alışverişe giderler. Sonraki gün de bu hanımla vakit geçirir. Begüm Serbülend böyle büyük bir çarşıyı daha önce görmemiştir. Türk hanımlar burada alışverişteyken beyleri de yanlarındadır. Son derece güzel dükkânlar vardır.

2 Şubat'ta da müze gezerler ancak müzenin adını yazmamıştır. Müze büyük değilse de iyidir. Sonrasında tüm Boğaz'ı dört saat boyunca tekneyle gezdikleri bir boğaz turuna çıkarlar. Gördüklerine dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

Padişahın Huzurunda

3 Şubat'ta saraydan gelen bir memurla birlikte arabaya binerek Dolmabahçe Sarayı'na girerler. Buraya dair anlattıkları ve Sultan Mehmet Reşat'la görüşmesine dair izlenimleri şöyledir:

> *Nasıl güzel bir bahçe ve meydan*! *Yağmur çiselemeye başladı ama saraya şemsiyeyle girilmesine izin verilmediği için hızlıca içeri girdik ve ayakkabılarımızı çıkardık. Salona geçtik. Oldukça güzel dekore edilmiş bir salon. Kristal sürahiler var. Başka bir yetkili ve haremağası yanımıza gelerek işaret yoluyla diğer odaya geçmemizi söyledi. Sonradan anladık ki bu kişiler dilsizler. Padişahın bürokratlarla olan görüşmelerinde mahremiyetin muhafazası için özellikle istihdam ediliyorlarmış. Denize nazır son derece güzel dekore edilmiş bir odaya götürüldük. Bu salondaki ve diğer salonlardaki eşyaların muhteşemliği ve değeri hiçbir şekilde ifade edilemez. Burada da altın yaldızlı fincanlarla kahve ve beraberinde sigara ikram edildi. Ben 3 dal sigarayı hatıra olsun diye çantama koydum. Yaklaşık bir buçuk saat sonra hadım hizmetkâr gelerek "Padişahımız sizi ve eşinizi bekliyor." dedi. Aslında biz bugün sadece sarayı gezmek için gelmiştik ama padişahı da görmüş olduk. Bu esnada bir Türk subayı gelerek bize eşlik etti. Bu subay İngilizce biliyor. İkimiz de son derece*

saygılı bir şekilde padişahın karşısına çıktık. Padişah iki sandalyeyi gösterdi ve "Bu tercümandır. Siz onunla İngilizce konuşun o bana Türkçeye tercüme edecek." buyurdu. Bu şekilde yirmi dakika kadar sohbet ettik. "Eşinizi de getirdiğiniz için çok memnun oldum." buyurdu. Sultanü'l-Muazzam Farsça da biliyor. Önceki gün serkarla Farsça konuşmuşlar. Serkar İngilizce olarak uzun uzun padişaha methiyeler düzdü. Sohbetten sonra padişah ayağa kalktı. O kalkınca tercüman ve biz de kalktık. Selâmlayıp geri geri yürüyerek salondan çıktık. Padişahla görüştüğümüz için çok mutluydum. Arabaya doğru gittik. Elinde tesbih bir hizmetkâr geldi ama işaret yoluyla bir şeyler anlattığı için anlamadık. Ben bunun neden konuşamadığını sorunca serkar "Odada hizmet eden herkes dilsizdi görmedin mi?" dedi.[27]

Sultan Abdülhamit Han'ın Sarayı

Yıldız Sarayı'na da giderler. Saray biletle gezilmekte olup bilet ücreti 1 franktır. Öncelikle sarayın dört bir yanını arabayla dolaşırlar. Saray çok büyüktür, ayrıca saray ve bahçesinin muhteşemliği kelimelerle anlatılamayacak derecededir. Saray bahçesindeki hayvanat bahçesi dikkat çekicidir:

[27] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 145-146.

Her bir eşya üzerinde yüzbinlerce rupilik altın ve inci var. Her bir masa, her bir sandalye görülmeye değer. Binlerce kıymetli hayvan kendilerine yapılmış özel yerlerde barınıyor. Dört ayaklılardan tutun da kanatlılara kadar her türden hayvan mevcut. Bugüne kadar görmediğim rengârenk, çeşit çeşit hayvan gördüm. Ama içlerinden turuncu renkli bir papağanı çok beğendim. Türkçe konuşabiliyor ve oldukça iyi konuşuyor.[28]

Saat ikiden dörde kadar dolaşmalarına rağmen yoruldukları için sarayın tamamını gezemezler. Saat altıda saray memuruyla birlikte otele dönmek üzere arabaya binerler. Memur önce Hamidullah Han'ı yol üstündeki Şâzeli tekkesine götürür.[29] Begüm Serbülend yorgun olduğu için arabada kalmayı tercih eder. Tekkenin şeyhi İbrahim Zafir Efendi'yle tanışır ve duasını alır. Şeyh kendisine *Hizbü'l-bahr* kitabını verir.

Tekrar otele doğru yola koyulurlar. O akşam otelde balo vardır ve Begüm Serbülend yine izlemeye gider.

[28] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 148.

[29] Begüm Serbülend seyahatnamesinde "*Saray memuru serkarı büyük bir zatın yanına götürdü*." diye yazar ve ayrıntı vermez. Şâzeli tekkesine gittiğine dair bilgi ise Hamidullah Han'ın kendi seyahatnamesinde mevcuttur.

Padişahın Hediyeleri

4 Şubat'ta ertesi gün İstanbul'dan ayrılacakları için Begüm Serbülend otelde eşyalarını toplamaktadır. Akşam saatlerinde bir saray memurunun padişahın gönderdiği hediyeleri takdim etmek üzere geldiğini öğrenince Türk feracesini giyerek eşiyle birlikte aşağı iner. Otelin lobisinde son derece şık giyimli saray memuru elinde bir çantayla kendilerini beklemektedir. Memurun yanına gidip karşılıklı otururlar. Oteldekiler de onları izlemektedir:

> *Önce Sultanü'l-Muazzam'ın duasını iletti, sonrasında çantayı açarak mübarek hediyeyi takdim etti. Hemen ayağa kalktık; mübarek hediyeyi önce başımızın üzerine koyup gözlerimize sürdük. Bir süre Fransızca sohbet ettikten sonra saray memuru yanımızdan ayrıldı. Biz de yukarı odaya çıktık ve hemen ipek mendille sarılmış hediyelerimizi açmak istedik. Serkar için işçiliği muazzam iki bin rupilik bir sigara kutusu göndermiş. Benim için de sanırım bin rupi civarında olan altından elmas iğneli küçük bir saat göndermiş. Sigara kutusunda kehribar bir ağızlık da var.*[30]

Padişahın bu yüceliği bütün Pera Palas'ta konuşulmuştur.

[30] Begüm Serbülend, *Dunya Aurat ke Nazar Main*, s. 149.

Konstantiniyye'ye Veda

5 Şubat Cumartesi günü öğleden sonra otel çalışanlarıyla vedalaşarak limana gitmek üzere yola çıkarlar. Gemi akşam yedide hareket eder. Begüm Serbülend güverteden ardında bıraktığı İstanbul'u seyrederken buradan ayrıldığı için oldukça üzgündür.

Gemiyle Yunanistan adalarını geçerler. Sonrasında sırasıyla Atina, Brindisi, Roma, Floransa, Paris gibi Avrupa şehirlerini gezerek Londra'ya giderler. Eğitim için orada bulunan oğulları Mahmudullah ve Begüm Serbülend'in tıp eğitimini yeni tamamlamış on bir yıldır Londra'da kalan kardeşi OsmanNevaz Ceng Seccad Bahadır, Cambridge'de eğitim alan diğer kardeşi Mirza Abbas Beg ve damadı Hace Abdülmecid'le bir araya gelerek birlikte vakit geçirirler. Ayrıca Londra'da Galler prensi ve prensesiyle de görüşürler.[31]

On gün Londra'da kaldıktan sonra 12 Mart'ta Londra'dan ayrılırlar. 16 Mart'ta Port Said'e, oradan Haydarabad'a giderek 20 Mart'ta seyahatlerini tamamlarlar.

[31] İleride İngiltere tahtına oturacak olan kral V. George ve Kraliçe Mary.

III. BÖLÜM

“SULTAN’IN TURU ” ADLI SEYAHATNAMEDE BHOPAL NEVVABI SULTAN CİHAN BEGÜM’ÜN İSTANBUL İZLENİMLERİ

Bhopal Devleti’nin Kadın Sultanları

Haydarabad Nizamlığı’ndan sonra Hindistan’da hüküm sürmüş Müslüman devletlerden en büyük ve en önemlilerinden biri Bhopal Devleti’dir. Dost Muhammed Han’ın (1672-1728) 1709’da Babür Devleti’nden ayrılarak bağımsızlığını ilân etmesiyle kurulan devlet 1952’ye kadar varlığını devam ettirmiştir. 1947’de Hindistan ve Pakistan’ın ayrılmasının ardından 1 Haziran 1949’da Hindistan Birliği’ne katılmış, 1952’de nevvablık idaresi kaldırıldığından 1956’da bu bölge Madhya Pradeş Eyaleti’yle birleştirilmiş ve Bhopal bu eyaletin başkenti olmuştur.

On üç hükümdar tarafından yönetilen Bhopal Devleti’nin başına dört kadın hükümdar geçmiş ve devlet 107 yıl süreyle bu kadın hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Bu süreçte eğitimden bayındırlığa, ulaşımdan sağlığa pek çok alanda yenilikler yapılarak devlet hem sosyal alanlarda hem de idari alanda ileri bir noktaya taşınmıştır.

Devletin kadınlar tarafından idaresi Kudsiye Begüm’le (s. 1819-1837) başlamıştır. Kudsiye Begüm hâkimiyeti eline aldıktan sonra devletin etkin yönetimine yardımcı olacak birtakım idari reformlar gerçekleştirerek Bhopal halkına içme suyu sağlayacak bir su borusu inşa etmek için yabancı mühendisler getirtmiş, ayrıca Bhopal üzerinden bir demiryolu

yapımını başlatmıştır. Bhopal'den Hacca gidecekler için ücretsiz konaklama sağlamak üzere Mekke ve Medine'de bazı düzenlemeler de yapmıştır.[1]

Kudsiye Begüm'den sonra kızı İskender Begüm (s. 1844-1868) tahtta geçmiştir. İskender Begüm, annesi tarafından bir erkek kadar iyi ata binip atış yapabilen, kılıç sallayabilen ve diplomasi konusunda mahir biri olarak yetiştirilmiştir. Kendisi tahta oturduktan sonra askeri alanda, eyalet yönetiminde ve adli hususlarda birtakım düzenlemeler yapmış, posta hizmetlerini başlatmış, Bhopal'in resmi saray dili olan Farsça'yı Urduca olarak değiştirmiştir.[2] Halkın refahı ve konforu için yeni yollar inşa ettirmiş, caddelere çeşitli aralıklarla gaz lambaları yerleştirerek yol ve caddelerin aydınlanmasını sağladığı gibi hastane ve dispanserler açmış, ayrıca Müslüman ve Hindu halkı için ibadethaneler yaptırmıştır. Annesinin de üzerinde durduğu demiryolu yapımına önem vermiştir. Ancak ilk tren seferi ölümünden 2 yıl sonra gerçekleşebilmiştir.[3] İskender Begüm 1861'de Britanya İmparatorluğu tarafından en prestijli madalyalardan şövalyelik nişanı verilerek *Hindistan Yıldızı Nişanı* ile *Şövalye Büyük Komutan* (*GCSI*) olarak onurlandırılmıştır.[4]

---

[1] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal: A Dynasty of Women Rulers in Raj India*, I. B. Tauris Publications, 2000, s. 74.
[2] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 92.
[3] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 93.
[4] Lambert-Hurley, *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*, s. 58.

İskender Begüm ve annesi Kudsiye Begüm, üç gemi dolusu çok sayıda bakan, yetkili, din adamı, asker hizmetkâr ve aşçıdan oluşan bin beş yüz kişilik maiyetiyle 6 Ocak 1864'te hac farizası için Cidde'ye gitmiştir.[5] Bu seyahate dair izlenimlerini günlük notlar hâlinde tutmuş ve 1864'te Hac yolculuğundan döndükten sonra *Yâd dâşt-ı Târih-i Vakâyi-i Hac* (یادداشت تاریخ وقایع حج) adıyla kaleme almıştır. Bu eser Urduca el yazması olarak iki nüsha hâlinde olup nüshalardan biri bugün Hindistan'ın Uttar Pradeş Eyaleti Rampur Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[6] İngilizce çevirisi yayınlanan bu seyahatname maalesef orijinal diliyle, yani Urduca olarak bugün hâlâ yayınlanmamıştır.[7] Oysa mevcut araştırmalarımıza göre seyahatname Urdu diliyle kadınlar tarafından yazılmış ilk seyahatnamedir. İskender Begüm bu seyahatname dışında bir hükümdarın nasıl olması gerektiğine dair kuralları da notlar hâlinde kaleme almış ancak bunlar müsvedde şeklinde kaldığından kitap olarak yayınlamamıştır. Sultan Cihan Begüm bu notları derlemiş, *Âyin-i İskenderî* (آیین اسکندری) ismiyle

[5] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 109-110

[6] Robina Parveen, *Noabdiyati Ahd Main Khawateen K Urdu Safar Namay*, s. 142; Ayrıca SOAS Dijital Kütüphanesi'nde *Tarih-i Sefer-i Mekke* (تاریخ سفر مکہ) adıyla dijital bir nüshası için bkz. https://digital.soas.ac.uk/AA00001526/00001

[7] Adı geçen seyahatnamenin İngilizce tercümesi için bkz. The Nawab Sikandar Begum of Bhopal, *A Pilgrimage to Mecca*, Translated by: Willoughby Osborne, London 1870. https://archive.org/details/APilgrimageToMecca

yayınlamıştır.[8] Orijinali Farsça olan bu notlar, adı geçen kitapta Urduca tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

Şah Cihan Begüm (s. 1868-1901) annesi İskender Begüm'ün vefatı üzerine tahta geçmiştir. İngiliz Hindistan'ında askeri, idari ve siyasi alanlarda kendinden önceki iki kadın sultan tarafından ulaşılan seviye oldukça yüksektir. Artık devlet yönetimi belli bir standarda göre yürütülmektedir. Şah Cihan Begüm de farklı bir yol daha açarak şair, edip ve müzisyenleri himâye etmiş ve sarayı kültür faaliyetlerinin merkezi yapmıştır. Saraylar, camiler, anıtlar inşa ettirmiş, barınma, sağlık ve eğitim gibi insani konulara önem vermiştir. Yapımına hükümdarlığı zamanında başlanan *Tâcü'l-Mesâcid Camii* bugün bile Hindistan'ın en büyük camiidir. Bhopal'i ulusal demiryolu ağına bağlayan bir demiryolu hattı inşa etmiş, Mekke'de Hindistan hacıları için tesisler yaptırmıştır. Özellikle 93 Harbi'ndeki yardımlarından dolayı Şah Cihan Begüm Sultan II. Abdülhamit tarafından *Şefkat Nişanı*, aynı şekilde eşi Sıddık Hasan Han da ikinci dereceden *Mecidi Nişanı*yla taltif edilmiş ve bu nişanlar Muhammed Hüseyin ve Muhammed Necib Efendi tarafından Bhopal'e kendilerine ulaştırılmıştır.[9] İlk eşinin vefatı üzerine evlendiği Sıddık Hasan XIX. yüzyılda Hint alt kıtasında

[8] Nevvab İskender Begüm, *Âyin-i İskenderî* (آیین اسکندری), Mürettip: Nevvab Sultan Cihan Begüm, Hamidiye Art Press, Bhopal.

[9] Nevvab Sultan Cihan Begüm, *Tüzük-i Sultânî, Tacü'l-İqbal-Tarih-i Bhopal* (تزک سلطانی - تاج الاقبال تاریخ بھوپال), Matbaa-i Sultani, Bhopal, 1910, s. 411-412.

ortaya çıkan Ehli hadis ekolünün kurucularındandır.[10] Osmanlı ile Rusya arasında 93 Harbi'ni yaşandığı günlerde yazdığı savaştan ve şehitlikten bahseden kitabında bütün Müslümanların Osmanlı padişahının başarısı için dua ettiğini ifade etmiştir.[11] Şah Cihan *Şirin* mahlasıyla şiirler yazmıştır.1872'de yayınlanan Urduca bir divanı da bulunmaktadır.[12] Annesi İskender Begüm gibi Şah Cihan'a da tebaasının ilerlemesi için yaptığı çalışmalar ve İngiliz Hükümeti'ne sadakatinden dolayı 1872'de *Hindistan Yıldızı Nişanı* verilerek kendisi *Şövalye Büyük Komutan* (*GCSI*) olarak onurlandırılmıştır.[13]

Bhopal Devleti'nin son kadın hükümdarı Sultan Cihan Begüm (s. 1901- 1926) annesinin ölümü üzerine tahta geçmiş, 25 yıl süreyle devleti yönettikten sonra yönetimden el çekmesiyle oğlunu başa geçirmiştir. Hükümdarlığı süresince tesettüre bağlı kalmış, bununla birlikte pek çok alanda etkili sosyal reformlar

---

[10] Abdülhamit Birışık, "Sıddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul, s. 92-95.

[11] Birışık, "Sıddîk Hasan Han", s. 93; Ayrıca 93 Harbi sırasında Bhopal nevvablığından yapılan yardımlar sürecinde Seyid Muhammed Sıddık Han tarafından II. Abdülhamit'in yakın çevresinden olan Şazeli Tarikatı Şeyhi Şeyh Muhammed Zâfir Efendi'ye mektuplar gönderilmiştir. Bu mektupların asılları 1965'te Pakistan Ateşesi Şerifü'l-Hasan tarafından İngilizce tercümeleriyle birlikte *Hayat Tarih Mecmuası*'na verilmiş ve derginin 11. sayısında yayımlanmıştır.

[12] Nevvab Şah Cihan Begüm Şah Cihan, *Divan-ı Şîrîn*, Matbaa-i Nizami, Kanpur 1872.

[13] Siobhan Lambert-Hurley, *Muslim Women, Reform and Princely Patronage*: *Nawab Sultan Jahan Begam of Bhopal*, Routledge, London and New York 2007, s. 31.

gerçekleştirmiştir. Bhopal'de hastaneler, okullar, kulüpler, kütüphaneler, dergiler ve müzeler kurmanın yanı sıra Hindistan'ın tamamında Müslümanların eğitimini, sağlık programlarını ve kadın örgütlerini himaye etmiştir.[14] Özellikle tarım ve eğitim alanlarında çalışmalar yapmış, genç kızlar için okullar açarak onları eğitim konusunda desteklemiş, aynı zamanda nitelikli öğretmen sayısını arttırmıştır. Kadınlara yönelik çeşitli el sanatlarının öğretildiği enstitüler açmıştır. 1920'de alt kıtanın ilk Müslüman üniversitesi Aligarh Müslüman Üniversitesi'nde 10 yıl süreyle rektörlük yapmıştır.[15] En küçük oğlu Hamidullah Han da 1910'da bu üniversiteye kaydolmuş, Bhopal hanedan üyeleri arasında resmi olarak üniversite eğitimi alan ilk kişi olmuştur.[16]

1914'te Tüm Hindistan Müslüman Hanımları Derneği'nin başkanlığını üstlenmiş, Hindistan'daki Ulusal Kadın Konseyi'nin de başkanlığını yapmıştır. Serkar Amma(n) unvanıyla da bilinmektedir.

Yenilikçi kişiliğinin yanı sıra oldukça üretken de bir yazar olan Sultan Cihan Begüm'ün annesi Şah Cihan'ın hayatını anlattığı bir biyografi kitabı,[17] kendi hayatını anlattığı üç ciltten oluşan bir otobiyografi

---

[14] Lambert-Hurley, *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*, s. 9.
[15] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 224.
[16] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 181.
[17] Sultan Cihan Begüm, *Hayat-ı Şahcihânî*: *Sawanah Umri Şah Cihan-i Begum* (حیات شاہجہانی: سوانح عمر شاہجہان بیگم) , Matbaa-i Mufid-i Aam, Agra 1914.

kitabı[18] ile eğitim, kadınların sorumlulukları, çocuk yetiştirme gibi çeşitli konularda yazdığı çok sayıda eseri bulunmaktadır.[19] Bu kitaplarının dışında Hac seyahatnamesi de vardır.[20] Ayrıca İslâm tarihinin en

---

[18] Nevvab Sultan Cihan Begüm, *Tüzük-i Sultani*; Navab Sultan Cihan Begüm, *Gohar-i Iqbal*, Matbaa-i Sultani, Bhopal 1914; Navab Sultan Cihan Begüm, *Ahtar-i Iqbal* (*Gohar-i Iqbal*, "Hıssa-i Dovvum"), Matbaa-i Mufid-i Aam, Agra 1914.

[19] Sağlıklı yaşamla ilgili kitapları: *Hıfz-ı Sıhhat* (حفظ صحت), Matbaa-i Sultani, Bhopal 1916, *Tanduristi* (تندرستی), Aşrafunnisa, Bhopal 1916; Kadınlara, çocuklara ve eğitime yönelik yazdığı kitaplar: *Baççun ki Parvariş* (بچوں کی پرورش), Matbaa-i Darü'l-Iqbal, Bhopal 1913; *Hidâyât-i Tımârdârî* (ہدایات تیمارداری), Matbaa-i Darü'l-Iqbal, Bhopal 1914; Hidayetü'l-Zevcîn (ہدایت الزوجیں) Matbaa-i Sultani, Bhopal 1915; *Knitting Bananey ka Pehla Risala* (کنٹنگ بنانے کا پہلا رسالہ), Bhopal 1916; *Hâne dârî ka Tisra Hisse: Maişat* (خانہ داری کا تیسرا حصہ: معیشت), Matbaa-i Sultani, Bhopal 1916; *Iffetü'l-Muslimât* (عفت المسلمات), Mufid-i Aam Steam Press, Agra 1918; *Maksad-ı İzdivâc* (مقصد ازدواج) Bhopal 1920; *Ferâizu'n-Nisâ* (فرائض النساء), Matbaa-i Sultani, Bhopal 1921, *Fezâil-i Şuhûr* (فضائل شہور), Şamsi Machine Press, Agra 1923, *İntizâm-ı Hâne dârî* (انتظام خانہ داری), Matba Government Bhopal 1927; *Terbiyetü'l-Etfâl* (تربیۃ الاطفال), Şamsi Press, Agra 1928; *Ders-i Hayat* (درس حیات), Şemsi Press, Agra; *Islam Main Avrat ka Martaba* (اسلام میں عورت کا مرتبہ), Hamidiya Art Press, Bhopal; Dini kitaplar: *Sabilü'l-Cinân* (سبیل الجنان), Matbaa-i Sultani, Bhopal 1917; *Siret-i Mustafa* (سیرت مصطفی), Matbaa- Sultani, Bhopal 1919; *Medâricü'l-Furkân* (مدارج الفرقان), Hamidiye Art Press, Bhopal 1920; *Mutba-ı King George* (مطبخ کنگ جارج), Bhopal 1931; Diğer Eserleri: *Hûtbât-ı Sultânî* (خطبات سلطانی), Mufid-i Aam, Agra 1913; *Berkât-ı Sultânî* (برکات سلطانی), Naval Kişor Press, Lakhnov 1915; *Silk-i Şehvâr* (سلک شہوار), Matba Institue, Aligarh 1919; *Ruesâ-yı Hind ki Âla Talîm* (رؤساء ہند کی اعلیٰ تعلیم), Matbaa-i Sultani, Bhopal; *Makâlât-ı Sultânî* (مقالات سلطانی), Matbaa-i Sultânî, Bhopal 1923.

[20] Navab Sultan Cihan Begüm, *Ravzatü'r-Riyâhîn: Sefername-i Sefer-i Kişver-i Hicaz* (روضت الریاحین: سفرنامۂ سفر کشور حجاز) Matbaa-i Sultani, Bhopal 1904. Eserin İngilizce çevirisi için bkz. Nawab

değerli eserlerinden sayılan Şibli Numani'nin *Asr-ı Saadet* adlı eserler serisinin basımı için gerekli yardımı yapmış, bu muhteşem külliyat onun himâyesiyle yayınlanmıştır.

Sultan Cihan Begüm bağlılığı, yönetim konusundaki istikrarı ve yaptığı çalışmalar için Britanya Hükümeti tarafından pek çok ödül ve madalyayla onurlandırılmıştır. 1904'te Hindistan İmparatorluğu'nun *Büyük Şövalyesi Nişanı* (*Grand Commander of the Indian Empire-GCIE*), 1910'da *Hindistan Yıldızı Şövalye Büyük Komutan Nişanı* (*Knight Grand Commander of the Star of India-GCSI*), 1911'de *Hindistan Komutanı* (*Commander of India-CI*), kadınlara verilen şövalyelik ayarında bir asalet unvanı olan Britanya İmparatorluğu'nun *Büyük Dame*'i unvanını 1917'de almıştır.

Muhammed Nasrullah Han, Hafız Ubeydullah Han ve Muhammed Hamidullah Han adlarında üç oğlu olan Sultan Cihan Begüm, Nasrullah Han ve Ubeydullah Han'ı genç yaşlarında kaybetmiştir. Bu sebeple 1926'da kendisinden sonra tahta en küçük oğlu Hamidullah Han'ı oturtmuştur.

Sultan Cihan Begüm'ün Hicaz seyahatnamesi kadın yazarlar tarafından Urdu diliyle yazılan ilk seyahatnamelerden olması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Hicaz'a gitme süreci Müslüman bir hükümdar olarak bir tarafta Osmanlı Devleti ve diğer tarafta tebaası

Sultan Jahan Begum, *The Story of Pilgrimage to Hijaz*, Thacker, Spink&Co.Calcutta 1909.

oldukları İngiltere'yle ilişkilerini dengede tutması gereken bir süreçtir. Bu da seyahatnamesine yansımıştır. Nitekim Sultan Cihan Begüm Hac ziyaretleri sürecindeki Türk desteğinden dolayı padişaha minnettardır. Ancak bunun yanında İngiliz hükümetine bağlılığını da göstermekte, İngiliz hükümetinin her inanca gösterdiği saygının tarihte eşi benzeri olmadığını ifade etmekte ve kendisine gösterilen özel ilgiden dolayı İngiliz hükümetine şükranlarını sunmaktadır. Öte yandan kendisini resmi bir şekilde karşılayan ve Osmanlı misafirhanesinde ağırlayan Türk yetkililere de şu sözlerle teşekkür etmektedir:

> *Türk Hükümeti'nin güvenliğim için aldığı müthiş önlemleri anmasam nankörlük etmiş olurum. Hindistan Merkezi Yönetimi'nin isteği üzerine özellikle Yanbu'ya vardığımda Türk şeref kıtası Padişah Hazretleri'nin emriyle beni selâmladı. Türk hâkimiyetinin olduğu diğer yerlerde de Türk subayları bana her türlü onuru ve konukseverliği gösterdi.*[21]

Sultan Cihan Begüm, üç bölüm hâlinde yazdığı Hicaz seyahatnamesinin birinci bölümünde Arabistan ve buradaki kutsal mekânlarla ilgili genel bilgiler verir. Kâbe'nin yapım sürecini anlatır. İkinci bölümde ise yolculuk esnasında herkesin görev ve sorumlulukları

[21] Sultan Jahan Begum, *The Story of Pilgrimage to Hijaz*, s. 152-153.

belirlenerek bunlar maddeler hâlinde yazılmıştır. Ayrıca bu bölümde çeşitli hususlarda İngiliz ve Türk hükümetleriyle yazıştığı telgraflara, telegram ve mektuplara yer verir. O tarihlerde veba salgını vardır ve tüm yolculara karantina uygulanmaktadır. Vebanın özellikle Hindistan'da yaygın olması nedeniyle Hindistan'dan gelen Hacı adaylarına iki yerde karantina uygulanırken Sultan Cihan Begüm ve maiyetine ayrıcalık tanınmış, Bhopal sınırlarından çıktıktan sonra gemiye binmeden 10 günlük bir karantina süreci yeterli görülmüştür. Ancak o tarihlerde kendileri henüz Cidde'ye varmadan Bhopal'de tekrar veba baş gösterince ikinci karantina gerekli hâle gelmiş, Cidde'den iki-üç yüz mil uzaktaki bir adada karantinaya girmişlerdir. İkinci bölümde tüm bu süreç anlatılırken üçüncü bölümde de deniz yolculuğu, Cidde'ye varış, Mekke yolculuğu ve Ramazan sürecinin nasıl geçtiği ile sonrasında Hac farizasıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.

18 Ekim 1903'te başlayan seyahatlerini 4 Nisan 1904'te tamamlayarak Bhopal'e dönmüşlerdir. Araştırmalarımız doğrultusunda Urduca kaynaklarda yer almasa da Osmanlı arşiv kaynaklarından anlaşıldığı üzere Sultan Cihan Bhopal'e dönünce II. Abdülhamit'e teşekkürlerini bildirmiş, Mekke ve Medine'ye para ve hediyeler göndermiştir.[22] 1709'da Babür Devleti'nden ayrılarak kurulan ve Britanya yönetimindeki

[22] Berna Korucu Üçüncü, "Bopal Nevvabı Sultan Cihan Begüm'ün İstanbul Ziyareti ve Osmanlı'ya Gönderdiği Yardımlar", *Journal of Universal History Studies* (*JUHIS*), December 2019, s. 253.

Hindistan'da 107 yıl boyunca dört kadın hükümdar tarafından yönetilen Bhopal Devleti aslında özelikle Hicaz'dan dolayı Türklerle yakın ilişki içinde olmuştur. Nitekim kadın hükümdarlar Hac vazifesini yapmak üzere Hicaz'a gittiklerinde Türk yetkililerce dostça karşılanmışlar, bunun karşılığında da ülkelerine döndüklerinde dönemin padişahlarına minnettarlıklarını sunmuşlar, Hicaz'a çeşitli hediyeler göndermişlerdir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda dönemin hükümdarı Şah Cihan Begüm ve eşi Nevvab Muhammed Sıddık Hasan Han Osmanlı'ya yardımlar göndermiş ve aynı zamanda dönemin ünlü âlimlerinden olan Sıddık Hasan Han Osmanlı'nın galibiyeti için dualar etmiştir. Osmanlı tarafında da oldukça iyi tanınan Sıddık Hasan Han'ın Şâzeliyye Tarikatı şeyhlerinden Muhammed Zâfir'le yazışmaları olduğu bilinmektedir. Nitekim Şeyh Muhammed Zâfir vesilesiyle Sıddık Hasan Han'ın pek çok kitabı İstanbul matbaalarında da basılmıştır.

Şah Cihan Begüm'ün kızı Sultan Cihan Begüm de hem Hac farizasını yerine getirdiği dönemde hem de Avrupa seyahatine çıktığı süreçte Osmanlı'yla yakın ilişki içinde olmuştur. Özellikle 1911'de gerçekleştirdiği Avrupa seyahati dönüşü uğradığı İstanbul'da bir ay kalmış, bu süreçte Sultan Mehmet Reşat ve dönemin ileri gelen devlet adamlarıyla görüşmüş, Türk toplum yapısını yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Meşrutiyet yönetiminin etkisiyle Batılılaşmaya başlayan Türk toplumunu ve özellikle Türk kadınını tesettürden uzaklaştıkları için eleştirmiştir. Sultan Cihan Begüm bu seyahatini 54 yaşında gerçekleştirmiş olmasına rağmen

her bulunduğu resmi ortamda -ki buna Londra'da Kral V. George'un taç giyme töreni de dahildir- tüm yüzünü örtecek şekilde taktığı peçeyle tesettüründen vazgeçmemiştir.

Türk toplumuyla ilgili eleştirilen bir diğer husus Türklerin eğitim anlamında olması gereken seviyede olmamasıdır. Aynı şekilde İslâm'la ilgili kimi hususlarda gevşeklik gösterilmektedir ve bunda aslında halka inemeyen ulema sınıfının da büyük payı vardır. İstanbul şehrinin içi genel olarak bakımlı değildir. Dolayısıyla belediyecilik anlamında sıkıntılar söz konusudur. İlk geldikleri günler Pera Palas Oteli'nde kalsalar da sonrasında çok daha sevdikleri Tarabya mevkiinde Summer Otel'de konaklamışlardır. Bir dönemin meşhur treni Şark Ekspresi'yle seyahat etmişler, İstanbul'da da Sultan Cihan Begüm'e tahsis edilen, Türk kadınlarının seyahat etmeyi uygun bulduğu üstü açık Victoria arabayı tuhaf karşılayarak kendileri kapalı arabalarla yolculuk etmişlerdir.

Seyahatname bizlere Bhopal devletinin toplum yapısı ve kadının toplumdaki yeriyle ilgili de bilgiler verir. Nitekim açılan kız okulları, kadın kulüpleri, kadın hastaneleri ve elbette bu hastanelerde görev yapan kadın doktorlarla bir kadının Müslüman kimliğinden ödün vermeden Batı'nın ilmiyle donatılabileceğini göstermektedir. Sultan Cihan Begüm'ün toplumuna örnek, modern Müslüman bir kadın kimliğiyle yetiştirdiği gelini Mumina Sultan hem Batı hem Doğu ilimleriyle donatılmıştır. Uzun yıllar kayınvalidesi gibi tüm yüzünü örten peçe takan Mumina Sultan eşi

Hamidullah Han'ın Bhopal tahtına çıkmasıyla resmi olarak peçeyi çıkartmış ama başörtüsünden vazgeçmemiştir.

Ayrıca seyahatnamede Avrupa toplumu, medeniyeti, kültürü ve yönetim sistemi Hindistan halkının tanıyabileceği şekilde tasvir edilmiştir. Bu seyahatnamede Hindistan'dan başlayarak Avrupa ülkelerinin durumları ve olayları anlatılmaktadır. Begüm Şah Ban da tecrübe ve gözlemleri ışığında Avrupa ve Hindistan'ın durumunu ele almıştır.

Oldukça muhtasar bir şekilde yazılan seyahatname aynı dönem yazılan diğer Urduca seyahatnameler gibi günlük tarzında değildir. Her bulunulan yer için tarih de düşülmemiştir. Ziyaret ettikleri yerlerle ilgili detay içermez, genel bilgiler verir. Bunda elbette pek çok yerde küçük Mumina'nın bizzat bulunmamasının, seyahatnameye yazdığı bilgileri müstakbel kayınvalidesi ve kayınından veya gazetelerden edindiği bilgiler yoluyla aktarmasının etkisi de vardır.

Avrupa Seyahati ve Mumina Sultan (Şah Banu)

Sultan Cihan Begüm 1911'de Avrupa yolculuğuna çıkmış ve bu yolculuğuyla ilgili notlarını o tarihlerde 11 yaşındaki müstakbel gelini Mumina Sultan'a (Şah Banu'ya) tutturmuştur. Hükümdar ailesine katılacak bir kadının sahip olması gereken donanımları haiz bir gelin idealiyle ve belki de diğer oğullarının eşlerinde topluma örnek eğitimli bir kadın modeli görmediğinden Mumina Sultan'ı henüz 5 yaşında saraya getirerek eğitimiyle

bizzat kendisi ilgilenmiş ve örnek bir Sultan eşi olarak yetiştirmiştir. Sultan Cihan otobiyografisinde Mumina Sultan'ın Bhopal Sarayı'na getirilme hikâyesini şu şekilde anlatmaktadır:

> *1905'te Hamidullah Han için bir gelin bulup eğitimiyle bizzat kendim ilgilenerek onu üst düzey Müslüman bir kadında olması gereken bütün nitelikleri haiz bir şekilde yetiştirmek istedim. Bhopal'de yakın çevreme baktığımda Hamidullah evlenme çağına gelinceye kadar bu niteliklere sahip olabilecek bir gelin adayı göremedim. Böylece Bhopal'in dışında aramaya karar verdim ve İngiliz hükümeti topraklarında yaşayan ve aynı zamanda İngiliz Hükümeti'ne bağlılığıyla bilinen seçkin Afgan kabilelerine yöneldim*.[23]

Eğitimli oğluna eğitimli bir eş sunabilmesi için kızı kendisinin yetiştirmesi gerekecektir. Böylece bir süredir yanında görev yapmakta olan ve bizzat kendisi Afgan kabilelere vakıf Albay Muhammed Hüseyin Han Kandehari'yi Peşaver'e gönderir. Soyu Ahmed Şah Abdali ve diğer Afgan padişahlara dayanan 5 yaşındaki Mumina (1900-1982) seçilir ve ailesi de ikna edilir. Gelin alma için Peşaver'e gelinerek gerekli merasimler yapılır, Mumina ve ailesiyle birlikte Bhopal'e dönülür. Orada da İngiliz yetkililerin de katıldığı bir kutlama

[23] Begüm, *Gohar-i Iqbal*, s. 270-271.

yapılarak düğün gerçekleşir. Bu süreçte Hamidullah Han henüz 11 yaşındadır.

Mumina'ya, kayınvalidesi Sultan Cihan Begüm'ün gözetimi altında "Modern bir Müslüman Sultan Örneği" misyonuna ulaşmak için kapsamlı bir eğitim verilmiştir. Modern eğitimle donatılmasının yanı sıra Kur'an, Hadis, Urduca, Farsça ve Batı ilimleri de öğretilmiş, özel öğretmenler tarafından İngilizce, Fransızca, fizik ve matematik dersleri yanında piyano, keman, tenis, yüzme, dikiş dersleri de aldırılmıştır. [24] Hamidullah Han'la evlenme çağı gelip de birlikte yaşamaya başladığında Bhopal'de Doğu ve Batı toplumlarından haberdar, örnek bir Müslüman kadın olarak hanedan içindeki yerini almıştır.[25] Sultan Cihan Begüm'ün gözetiminde geçen eğitim süreci ardından Mumina 12 yaşına geldiğinde artık Hamidullah Han'la gerçek bir evlilik yaşamaya başlamış, henüz 20 yaşına varmadan üç kız çocuk annesi olmuştur.[26]

Cihan Begüm Avrupa seyahatine ilk karar verdiğinde 10 yaşındaki müstakbel gelini Mumina Sultan ve torunu Bercis Cihan'ı da beraberinde götürmeye karar verir. Avrupa ve Orta Asya'ya seyahatleri esnasında Mumina Sultan'dan düzenli olarak günlük tutmasını ister. Mumina Sultan'ın düzenli olarak yazıp Begüm Sultan'a okuduğu bu günlüklerden oluşan

[24] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 170.
[25] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 171
[26] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 181

bu bilgiler ilerleyen yıllarda seyahatname olarak yayınlanır.[27]

Sultan Cihan Begüm otobiyografisinde bu seyahate çıkma nedenlerini şöyle ifade eder:

> *Avrupa seyahatime dair bilgileri, yaşananları Seyahat-i Sultani adıyla muhtasar bir şekilde yazan Şah Banu'ya müteşekkirim. Ama yaşadıklarımı kronolojik olarak otobiyografi kitabıma yazdığım için burada da bu seyahate dair bilgi vereceğim.*
>
> "*De ki: Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın. Sonra Allah* (*aynı şekilde*) *sonraki yaratmayı da yapacaktır.* (*Kıyametten sonra her şeyi tekrar yaratacaktır.*) *Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.*"[28] *Ayetinin gereğini yerine getireyim ve Londra'da bulunarak Hindistan imparatoriçesine bağlılığımı bildireyim, bununla birlikte bu seyahatteki gözlem ve incelemelerim sonucu kazanımlarımı kendi ülkem ve halkım yararına kullanayım gibi sebeplerle Avrupa seyahatine karar verdim. Çok şükür on yıllık süreçte sürekli çabalarım ve uğraşılarımla bazı zorunlu reformlar ve yeni düzenlemeler yapabildim. General Muhammed Ubeydullah*

[27] Bkz. Şah Banu (Mumina Sultan), *Seyahat-i Sultani*, Matbaa-i Mufid-i Aam, Agra 1915.
[28] Ankebut Suresi (29)/20. Ayet.

Han'ın da sağlık durumu acilen bir Avrupa seyahatini gerektiriyordu. Ayrıca Kral V. George'un da taç giyme töreni gerçekleştirilecekti. Bu vesileyle yanlarında, sarayda bulunmanın yaşantımın önemli bir anısı olacağını düşünerek seyahat hazırlıklarına başladık.[29]

İki bölümden oluşan seyahatnamenin birinci bölümü Avrupa gezisi ve Kral V. George'un taç giyme merasimini, ikinci bölüm ise İstanbul ve Budapeşte seyahatleriyle Bhopal'e dönüş güzergâhında uğradıkları Venedik, Floransa, Brindisi, Port Said ve Kahire şehirlerini içerir. 144 sayfadan oluşan seyahatnamenin 14 sayfası İstanbul ve Türkler'le ilgilidir.

Seyahatnamenin teşekkür kısmında Mumina Sultan, aslında seyahatname yazacak kadar ne bilgi birikimi ne de eğitimi olmadığı hâlde kendisini seyahatname yazmaya teşvik edip her türlü yarımı da esirgemeyen Tacü'l-Hind Hazreti Nevvab Sultan Cihan Begüm'e minnettar olduğunu belirtir. Mumina'nın ifadesine göre Begüm Sultan her nereye gittiyse, her ne öğrendiyse, hepsini mükemmel bir hafızayla küçük Mumina'ya yazdırmış ve her yazdığı da Mumina'nın hafızasına kazınmıştır. Ayrıca kayınbiraderi Muhammed Ubeydullah Han ve müstakbel eşi Hamidullah Han da gittikleri yerlerle ilgili detaylı bilgiler vererek

[29] Begüm, *Ahtar-ı Iqbal* (*Gohar-ı Iqbal*, "*Hıssa-e Dovvum*"), s. 135-136.

Mumina'ya yardımcı olduklarından onlara da teşekkür eder.

Giriş kısmında da seyahatnamesini özellikle ülkesindeki kadınlara bir seyahat hediyesi olarak sunar, zira ülkesindeki bir genç kız bile yazdıklarından bir şey öğrense çabası karşılığını bulmuş olacaktır. Bu okula destek olmanın herkesin ilk vazifesi olduğunu düşündüğünden kitabın telif hakkını da Aligarh Müslüman Kız Okulu'na (Aligarh Muhammedi Girls School) verir.

Seyahat Rotası

Mumina Sultan eserinde seyahat sebeplerini, kalp hastası kayını Hafız Hacı Albay Muhammed Ubeydullah Han'ın sağlık durumunun kötüleşmesi ve doktorların Almanya'ya gitmelerini tavsiye etmeleri, ayrıca Britanya Kralı V. George'un taç giyme merasimine katılarak Bhopal Devleti'nin İngiltere kralına olan sadakati ve bağlılığını göstermek istemeleri olarak belirtmektedir. Bunların yanı sıra Sultan Cihan Begüm'ün Avrupa'nın toplumsal ve eğitim alanlarındaki ilerlemesini bizzat inceleyerek tebaası için faydalı sonuçlar elde etmek istemesi de başka bir sebeptir.

Böylece hazırlıklara başlanmış ve Sultan Cihan Begüm, ortanca oğlu Ubeydullah ve eşi Şehriyar Dulhan, torunları Bircis Cihan ve Vahidü'z-Zafar, küçük oğlu Hamidullah ve Mumina Sultan'la birlikte bakan, devlet çalışanları ve kadın doktorlar dahil olmak üzere

orta rütbeli 17 kişi ve 9 hizmetkârla toplam 32 kişi seyahate çıkmışlardır.[30]

Seyahat günü belli olunca *Bhopal Kadınlar Kulübü*'nde seyahate çıkacak hanımlar için bir tören düzenlenir ve Sultan Cihan Begüm, iki gelini ve torunu Bircis bu törene katılır. Aynı şekilde *Victoria Girls School, Alexandra High School, Sultaniye Girls School* gibi okulların müdürleri öğrencileriyle birlikte kendileri için tören düzenler ve herkes onlara iyi yolculuk dileklerini sunar. Ertesi gün trenle Bhopal'den Bombay'e giderler. Buradan da merkezi Londra'da olan *P&O* firmasına (*Peninsular Oriental Company*) ait bir gemiye binerek 8 Nisan'da yola çıkarlar.

Mumina Sultan seyahatnamede geminin genel durumuyla ilgili bilgiler verdikten sonra gemide Müslümanlar için yemek düzenlemesi olmadığını belirtir. Kendileri aşçılarını da beraberlerinde getirmiştir ve özellikle et konusunda hassas davranarak İslâmi koşullara uygun kesilmiş etleri, uğradıkları limanlardaki güvenilir yerlerden temin edip kendi aşçıları tarafından pişirilmesini daha uygun bulur.

Aden, Kızıldeniz, Süveyş kanalı üzerinden Port Said'e varırlar. Burada gemiye Belçika kral ve kraliçesi de binmiştir. O yıllarda yine veba ve kolera salgını baş gösterdiğinden, bu hastalıklara yönelik tedbir amaçlı limanlarda gemiden botlarla ayrılmadan önce herkes doktor kontrolünden geçer ve bu her limanda tekrarlanır.

[30] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 9.

Süveyş'teki meyve satıcıları herkesin dilini bilmektedir ve Urduca da bilmeleri Mumina Sultan'ı çok mutlu etmiştir. Ardından güzergâhlarında bulunan İtalya'ya giriş yaparlar ve Sicilya'daki Etna Yanardağı'nı ziyaret ederler. Uzun süre deniz yolculuğundan sonra Marsilya'da karaya adım atarlar ve sonrasında yolculuklarına vagondaki tüm kompartımanları kiraladıkları trenle devam ederler. Tren seyahati esnasında yol boyu gördüklerini tasvir eder. Fransa'daki tarlalar dikkat çekici güzelliktedir. Her yer tertemizdir. Yetiştirdikleri meyveler çok çeşitlidir, servi ağaçları arasındaki mezarlıkları oldukça bakımlıdır. Ayrıca bütün Avrupa'nın sığır yetiştiriciliğine büyük önem verdiğini gözlemler.

Paris'te *Majestic Hotel*'de konaklarlar. Sultan Cihan Begüm ve maiyetinin oraya gideceği öğrenilince gazeteciler resim çekmek ve röportaj yapmak isterler. Otelin müdürünün kendi yemeklerini yapabilmeleri için gerekli mutfak malzemesini temin etmesiyle eti kendi aşçıları pişirir, onun dışındaki yemekleri otelden yerler. Buradaki insanlar oldukça ahlâklı ve dürüsttür. Dini inancı gereği yasak olan bir şeyi satmak için asla insanları kandırmazlar.

Sultan Chan Begüm oğlu Hamidullah'la Versay'a gider. Diğer oğlu Ubeydullah ise tanınmış bir kalp doktoru olan Mr. MacKenzie'ye kontrol için Londra'ya gitmiştir. Sonrasında da doktorun da onayıyla Almanya'ya Bad Nauheim'daki kaplıca suyunun bulunduğu sağlık merkezine gider ve bir süre orada kalır. Sultan Cihan Begüm ve diğerleri trenle Londra'ya

geçerek oradaki Red Hill kasabasında *Hindistan Ofisi* aracılığıyla kendileri için üç aylığına kiralanan evde kalırlar. Sessiz sakin bir ortamda, dışarıdan izole hâldeki bu evde kaldığı süreçte resmi toplantıları da olmadığı için kendine zaman ayırır; manzara resimleri yapar ve bolca kitap okur.

Redhill halkı Sultan Cihan ve maiyetiyle özel bir bağ kurar. Oradan ayrılacakları zaman kendisine İncil ve Redhill hakkında yazılmış bir kitap hediye ederler. Begüm de yerel bir dille kendilerine teşekkür yazısı yayınlar. Redhill'de kaldıkları süreç seyahatnameye bu şekilde yansırken Sultan Cihan Begüm kendi kitabında büyük bir bahçesi olan ve bahçesinde örtünmeye dikkat etmeden de dolaşabilecekleri, hava almaya çıkabilecekleri bir malikâne tutulduğunu ve buradaki halkın sultan ve maiyetinin geleceğini duyunca evlerini süslediğini belirtir. Konuştukları dilin farklı olması dışında kendini evinde gibi hissetmiştir. [31]

Sultan Cihan Begüm oğlu Hamidullah'la birlikte yabancı elçiliklerin, İngiliz asilzadelerin ve üst düzey yetkililerin iştirak edeceği bir kabul törenine katılmak üzere *Buckingham Sarayı*'na gider ve orada kraliçeye bağlılığını ve sadakatini sunar. Ertesi gün de ölen kral VII. Edward'ın eşi Kraliçe Alexandra'yı ziyaret eder. Yine Hindistan Genel Valisi Lord ve Lady Minto'yla görüşür. Bu üst düzey görüşmelerin ardından henüz taç giyme törenine bir aydan fazla zaman olduğundan, kendisi de maiyetindekilerle birlikte Almanya'ya, Bad

[31] Begum, *Ahtar-ı Iqbal*, s. 140.

Nauhem'a, oğlu Ubeydullah'ın yanına gider. Ancak Bad Nauhem'a gittiklerinde ilginç bir durum yaşanır. Daha önce Ubeydullah Han ve beraberinde gidenlerin kaldıkları otelin sahibi, Sultan Cihan Begüm'ün yanındaki hizmetkârların odaları kirletecekleri düşüncesiyle önce kalmalarını istemez, sonrasında bir-iki gün onları gözlemlemek koşuluyla ikna olur. Bu durum seyahatnamede şu şekilde anlatılır:

> *Bu insanlar ne tür Hintlilerle karşılaştılar da onlara karşı bu kadar önyargılılar merak ediyorum. Oysa bizim beraberimizdekiler oldukça maharetli. Aslında belki de artık her mesleğin eğitimi için okullar açılmalı. Hizmetkârlık için de böyle bir okul olması son derece gereklidir.*[32]

Almanya'da bir ay kaldıktan sonra Ubeydullah'ı da alarak taç giyme törenine katılmak üzere Londra'ya geri dönerler. 22 Haziran günü gerçekleşen törene Sultan Cihan Begüm iki oğluyla katılır. Mumina Sultan törene ilişkin seyahatnamesindeki bilgileri yine Ubeydullah Han'ın ve Sultan Cihan Begüm'ün anlatımlarıyla aktarır. Ayrıca Sultan Cihan Begüm tarafından kendisine verilen Urduca gazeteleri de okuyarak detaylı bilgi sahibi olur ve tüm bu detayları seyahatnamesinde de anlatır. Sultan Cihan Begüm katıldığı tüm törenlerde olduğu gibi bu törende de peçesini çıkarmamış, törene yüzü kapalı bir

[32] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 68-69.

şekilde iştirak etmiştir. Ancak birkaç gün sonra yeni kral ve kraliçe tarafından verilen yemek davetine peçeyi çıkarmak istemediği için gitmez, yerine oğulları Hamidullah Han ve Ubeydullah Han katılır.

Londra'dan ayrılmadan buradaki hastane, okul gibi kurumları ziyaret ederek bunları model alarak kendi halkı için neler yapabileceği üzerine gözlemlerde bulunur. 6 hafta Redhill'de kaldıktan sonra 16 Temmuz'da Londra'dan ayrılarak Cenevre'ye giderler ve bir hafta da orada vakit geçirirler. Bhopal'e dönüş için Ekim Ayı'nı planlamışlardır. Öncesinde Kudüs'ü de ziyaret etmek isterler ancak hava çok sıcak olduğu için rotalarını İstanbul'a çevirirler. Buradan sonrası seyahatnamenin ikinci bölümünde aktarılır.

Türkiye Sınırı

Şark Ekspresiyle (Orient Express) seyahat ederler. Tren Cenevre'den İstanbul'a doğru ilerlerken manzara seyahatnamede şöyle tasvir edilir:

> *Cenevre'den uzaklaştıkça iklimsel ve koşulsal farklılıklar giderek daha belirgin hâle geldi. Fransa ve İngiltere arasında seyahat ederken gördüğümüz medeniyet ve vizyon doğuya ilerledikçe azalmaya başladı. İlerledikçe farklılıklar daha da keskinleşti. Viyana sınırından sonra sanki Hindistan'a dönmüş gibiydik. Budapeşte, Sırbistan ve Bulgaristan. Bulgaristan'ın ovaları Hindistan'daki ovaların tıpatıp aynısıydı. Binaların inşaatı bile kiremitli*

çatılara kadar Hindistan tarzındaydı. Dalgalı mısır ve darı tarlaları vardı. Mandalar, develer ve kağnılar görülebiliyordu. Tarlalar öküzlerle sürülüyordu. Kısacası Türkiye'ye kadar olan manzara Bhopal, Gwalior, Indore, Mussorie, Şimla veya Pencap'ı andırıyordu. Ama Osmanlı başkentinin sınırlarına ulaştığımızda sanki Rajputana'daydık.[33]

İstanbul İzlenimleri

Cenevre'den Türkiye sınırına kadar gördüğü manzaralarla ilgili olumsuz tablolar çizen Mumina Sultan İstanbul'a kadar da aynı olumsuz tabloyu çizmeye devam eder:

Türkiye'ye girdikten sonra yol boyu artık ne çiçek, ne yeşillik, ne köy, ne de kasaba gördük. Tren bizi iki gün boyunca ıssız doğada taşıdı. Gül ve leylâkların yerinde, orada burada kırmızı Türk fesi göze çarpıyordu. Köhne gümrük kontrol noktalarında görev yapan bir-iki asker dışında dört bir tarafta ottan başka bir şey görünmüyordu. Ovalarında dereler akan ıssız bir doğaydı. Elbette zaman zaman köylülerden birinin veya sürülerini otlatan Türk göçebelerin salladığı silahın parıltısı da göze çarpıyordu. Kısacası ıssız ve korkunç bir ortamdı Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından sonunda

[33] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 72.

İstanbul karşımıza çıkınca nefes kesen bir manzara gözlerimizin önüne serildi. Camilerin minareleri üzerindeki altın renkli alemlerin parıltısını görmek beni çok heyecanlandırdı.[34]

Beş ay sonunda bir İslâm şehrindedirler. Şehre girdiklerinde uzaktan görünen manzaranın büyüsü yok olmuştur. İstanbul'a dair ilk izlenimi ise şehrin pis ve bakımsız olduğu yönündedir. Daha önce Türk yetkililere Sultan Cihan Begüm'ün bu gezisinin özel olacağı bildirilmesine rağmen Sultan Mehmet Reşat yaverlerinden birini ve Ragıp Bey'i, Sultan Cihan Begüm ve maiyetini karşılamak üzere istasyona gönderir. İngiliz büyükelçisi sekreteri de oradadır. Padişah tarafından kendileri için özel bir araç da tahsis edilir. Rütbeli subaylar protokol kurallarına uygun olarak sağlık ve sıhhatlerini sorarlar. Mumina Sultan bütün bunları "Doğu misafirperverliği" olarak yorumlar.[35]

Sultan Mehmet Reşat, İstanbul'da kadınlar üstü açık arabalara bindiklerinden Sultan Cihan Begüm için de bir *Victoria* gönderir. Oysa Bhopal kadınlarının hassasiyetini bilen *Thomas Cook* firması maiyetindeki kadınlar için her tarafı kapalı olan *lando* ayarlamıştır. Böylece araçlara binerek *Pera Palas Oteli*'ne giderler. Ragıp Bey Sultan Cihan Begüm'e otele kadar eşlik eder ve oradan ayrılır.

[34] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 104.
[35] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 105.

Sultan Cihan Begüm, Hamidullah Han ve sekreteriyle İstanbul'a gelişinin üçüncü günü İngiliz büyükelçisiyle[36] görüşür. Seyahatnamede büyükelçinin de eşinin de son derece kibar ve nazik olduklarını belirtir. Yaz ayları olduğu için o günlerde büyükelçi Tarabya'dadır. Bu mevsimde İstanbul'un ileri gelenleri İstanbul'dan ayrılıp Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki saray ve köşklerde yaşarlardı. Seyahatnamede bu görüşmeyle ilgili şu bilgiler yer alır:

> *Saray çok hoş bir konumda ve muhteşem yapılmış. Büyükelçi uzun süre Malezya'da bulunduğu için İslâmi gelenekleri çok iyi biliyor. Büyükelçinin hanımıyla Begüm Hazretleri, büyükelçiyle de Hamid Sultan ve sekreteri Abdussamed Bey çay içtiler.*[37]

Sultan Cihan Begüm *Pera Palas*'ta kaldığı süreçte kendisini ziyarete gelenler olur. İngiliz büyükelçisi ve eşi, Sadrazam Hakkı Paşa, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa bu kimseler arasındadır. Seyahatnamede aktarıldığına göre Sultan Cihan Begüm, Ahmed Rıza Bey'in son derece akıllı ve feraset sahibi bir kişi olduğunu işitmiştir. Sultan Abdülhamit Han zamanında 20 yıl Paris'te sürgünde

[36] Bu yıllarda büyükelçi Sir Gerard Lawther'dır ve 1908-1913 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olarak görev yapmıştır.
[37] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 106.

kalmış ve bu süreçte bilgi ve deneyimi daha da artmıştır. O günlerde de bir kız okulu[38] projesiyle meşguldür. Padişah kayıklarından biriyle Boğaz'ın karşı kıyısında açılacak bu okulun binasını görmeye gider ve okulun planını çok beğenir. Binanın hemen yanı başında bir bahçe vardır. Sultan Cihan Begüm, Ahmed Rıza Bey'in iki kız kardeşiyle burada tanışır. İkisi de son derece saygıdeğer hanımlardır, hatta kız kardeşlerden Paris'te uzun yıllar kardeşinin yanında kalan Selma Hanım[39] yüksek eğitimlidir. Sultan Cihan Begüm'ü akşam evlerine davet ederler. Kendisi daveti önce kabul etmez, zira kabul etmesi durumunda diğer kadınlardan daha fazla davet alacağını ve daha sonra yapılacak herhangi bir daveti reddetmenin çok daha zor olacağını düşünür. Ancak İstanbul'daki son günlerinde Türk toplumunu daha yakından tanımak için davetlerine icabet eder. Türkiye'de o günlerde kadınların otele gitmeleri yasak olsa da kendisini görmeye otele gelenler de olur. Mumina Sultan seyahatnamede Sultan Cihan Begüm'ün Türk kadınlarının yaşam tarzlarının Avrupa'nınki gibi olduğunu ama arada örtünmeye bağlı bir farkın bulunduğunu söylediğini ifade eder.[40]

Ubeydullah Han ve Hamidullah Han *Mekteb-i Hayriye*'yi ziyarete giderler. Şehzadeler de burada eğitim görmektedir. Okulun yetkilileri kendilerini son

[38] 1916'da eğitim hayatına başlayan Kandilli Kız Lisesi.
[39] Selma Rıza Hanım ilk kadın gazetecidir ve aynı zamanda bu kız okulu projesinin hayata geçirilmesi için Ahmed Rıza Bey'le birlikte çok mücadele vermiştir.
[40] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 107.

derece nezaket ve saygıyla karşılar. Her ikisi de askeri üniforma giymiştir. Şehzadelerin ısrarıyla grup fotoğrafı çekilir.

Padişah ve Valide Sultanı Ziyaret

Padişahla görüşme İngiliz büyükelçisi aracılığıyla gerçekleşir. Ancak o güne kadar büyükelçi de henüz padişahla görüşmemiştir. Dolayısıyla önce büyükelçi görüşecek sonrasında Begüm Sultan'ı davet edeceklerdir. Sultan Cihan Begüm İstanbul'a geldiğinden beri her gün kendisine padişah tarafından tahsis edilen üstü açık araca binmektedir. Ancak o gün kendileri için bir lando ve Hamidullah Han ve ağabeyi için Victoria araba gönderilir. Ragıp Bey kendilerine eşlik etmek üzere otele gelir. Saat 4'te Sultan Cihan Begüm otelden ayrılır. Otelden saraya kadar yolun Goharghanc'ı[41] anımsattığını, bu aşinalıktan şehrin idari bölgesine girdiğini tahmin ettiğini, biraz ileride İngiliz ordusunun (Hindistan'daki) karargâhlarını anımsatan her iki yanında ağaçlarla kaplı açık bir yola geldiklerini belirtir. Bundan sonrası seyahatnamede şöyle aktarılır:

> *Araba birkaç dakika sonra saraya vardı. Altın kapısı ve mermer merdiveniyle çevre, yemyeşil ağaçların arasında güzel bir manzara sunuyordu. Bahçenin kendisi son derece güzeldi, sanki tamamen başka bir dünyadan gelmiş gibiydi. Bütün bunlar Fransız sanatçıların*

[41] Bhopal'in düzensiz ve bakımsız sokaklara sahip idari bölgesi.

hünerleri. Türk subayı onu karşılamak için hazır bekliyordu. Araba sarayın girişindeki merdivenin önünde durdu ve bir subay öne çıktı. Türk usulü selâm verdi, Sultan Begüm'ün elini öptü ve rehberlik etmek üzere önüne geçti. Birçok merdiven çıktıktan sonra üzerine kırmızı bir kumaş serilen halı kaplı büyük bir salona ulaştılar. Bunun her iki yanında Habeşi hizmetkârlar sıralanmıştı. Bu uzun koridoru geçtikten sonra daha küçük bir merdivene geldiler. Bunu da geçtiler ve birkaç koridordan sonra kabul odasına ulaştılar. Burası kaliteli mobilyalar ve ağaç desenleriyle işlenmiş ipek sandalye örtüleriyle muhteşem dekore edilmişti.[42]

Bu odada padişahı beklerler. Hadım bir hizmetkâr son derece kibar bir şekilde gümüş bir tepside üçüne de şerbet ikram eder. Sultan Cihan Begüm teşekkür ederek içmez. Bir süre sonra aynı hadım hizmetkâr kahve fincanlarıyla gelir. O sırada bir Türk subayı içeri girerek padişahın büyükelçiyle görüştüğünü, sonrasında kendilerini padişaha takdim edecekleri bilgisini verir. Beş dakika sonra huzura davet edilirler ve Ubeydullah Han, Hamidullah Han ve Sultan Cihan Begüm görüşme odasına giderler.

Mumina Sultan bu görüşmeyle ilgili seyahatnamesinde şunları yazar:

[42] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 108-109.

Beş dakika sonra huzura davet edilirler; ağabeyim Hamid Sultan ve Begüm Sultan görüşme odasına giderler. Ağabeyim ve Hamid Sultan Türk tarzı selâm verdikten sonra ayakta durmakta olan padişahın elini öper. Sonra hepsi sandalyelere otururlar. Padişah son derece mütevazı ve kibar bir kişiliğe sahip. Üzerinde uzun siyah bir ceket, çizgili bir pantolon ve bir fes vardı. Birkaç dakikalık sohbetten sonra padişah kendileri Sultan Cihan Begüm'ü Valide Sultan'la görüşmesi için Harem'e götürdü. Begüm Sultan bana çok sayıda uzun koridordan geçtiklerini ve hareme yaklaştıklarında hadım hizmetkârların sıra hâlinde ayakta durduğunu gördüğünü söyledi.

Peygamber Efendimiz'in ismini taşıyan padişah hazretleri, Sultan Cihan Begüm'ün rehberiydi. Bir sürü koridordan geçtikten sonra bir odaya gittiler. Valide Sultan, yanında bir hanım hizmetkârla belirdi. Selâmlaştılar, Begüm Sultan, Valide Sultan'ın elini öptü. Padişah çok iyi Farsça biliyordu. Begüm Sultan ve Valide Sultan arasında tercümanlık yaptı. Begüm Sultan Farsça, Valide Sultan da Türkçe konuşmuşlar. Bir süre sonra Padişah, Begüm Sultan'a "Ben gidip büyükelçi ve nevvabzâdelerle çay içeyim, siz de rahatça sohbet edin." diyerek yanlarından ayrıldı. Sultan Cihan Begüm peçesini çıkarır, Valide Sultan onu kız kardeşi gibi sıcak bir

şekilde kucaklar ve sohbete başlarlar. Begüm Sultan İngilizce konuşuyor, padişahın kâtiplerinden birinin kızı tercümanlık yapıyordu. Çay içilirken de tercüman yanlarındaydı.[43]

Görüşme bittikten sonra Başmabeyinci Lütfi Bey[44] padişahın yaşadığı saray olan Dolmabahçe Sarayı'nı gezdirdi.

Dolmabahçe Sarayı

Ziyaretler esnasında müstakbel kayınvalidesinin yanında bulunmayan Mumina Sultan, Sultan Cihan Begüm ve Ubeydullah Han'ın anlattıkları doğrultusunda seyahatnamesinde Dolmabahçe Sarayı'yla ilgili şu bilgileri verir:

Bu saray 19. yüzyıla ait muhteşem bir eser. Zarafetiyle boğazın incisi olarak anılıyor. 1856'da Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılmış. Sultan Abdülaziz de bu sarayda yaşamış ve 1876'da burada tahttan indirilmiştir. 1898'de Sultan Abdülhamit ve Alman Kayzeri'nin görüşmesi de burada olmuştu. Taht odası binanın merkezinde yer almaktadır, dört bir tarafı yüksek duvarlarla çevrelidir ve etrafında hilal şeklinde yapılar dizisi belli bir mesafeye kadar uzanır. Bu yapılar tüm

[43] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 110.
[44] Lütfi Simavi.

ihtişamıyla İstanbul'un en güzel yapıları arasındadır. Sarayın denizden görünümü muhteşem. Sultan Mehmet Reşat'ın burada ikametinden önce Kurban Bayramı günü saray konukları burada toplanır ve bayram namazı da yine burada eda edilirdi.[45]

Pera Palas'ta 8 gün kaldıktan sonra Avrupa ülkelerinin büyükelçilerinin de yaz aylarını geçirdiği Tarabya'ya geçerler ve burada *Summer Palace Hotel*'de konaklarlar. Mumina Sultan seyahatnamede Tarabya'nın muhteşem ve ferah bir mevki olduğunu ve boğazın bu yakasında, Tarabya dışında da kıyı boyu uzanan aynı güzellikte pek çok yer olduğunu belirtir.

Seyahatnamede İstanbul'daki camilerle ilgili bilgiler de yer alır. Çok sayıda görkemli ve ihtişamlı cami vardır. Ayasofya, Fatih Camii, Sultan Ahmed Camii seyahatnamede adı geçen ve hakkında genel bilgiler verilen camilerdir.

Türk Kadını

Hükümranlığı süresince bulunduğu bütün ortamlarda tesettüründen taviz vermeyen, hatta devamlı bütün yüzü örtülü şekilde giyinen Sultan Cihan Begüm, Müslüman bir kadın için tesettürün gerekliliğiyle ilgili kadınlara yönelik bir eser kaleme almıştır.[46] Kitabın önsözünde

[45] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani,* s. 111.
[46] Nevvab Sultan Cihan Begüm, *İffetü'l-Muslimât,* Mufid-i Aam Steam Press, Agra 1918.

tesettürle ilgili kendi düşüncelerinden çok ayet ve hadislerle konuyu açıkladığını belirtir. Bunun yanı sıra XVIII. yüzyılın Hindistanlı ünlü fıkıh âlimi *Şah Veliyullah*'la çağdaş dönemden ünlü âlim *Şibli Numânî* ve özellikle kadınlara yönelik eserleriyle bilinen ünlü edebiyatçı *Nazir Ahmed*'in bu konuyla ilgili görüşlerine de yer verdiğini söyler. Kitapta tesettür konusunda özgürce hareket ettiklerini düşündüğü Mısır ve Türk kadınlarını eleştirir.[47]

Mumina Sultan da seyahatnamede Türk kadınıyla ilgili eleştirel bir bakış açısı sunar:

> *Türk kadınları Avrupai tarzda giyiniyor ve yaşam tarzları da Avrupai. Henüz dinle ilgili kalbi ve manevi bağlarını koparmamışlar. Ancak özgürlük dalgaları günden güne yayılıyor. Tesettüre bağlılık gittikçe azalmış. Bu durum devam ederse belki de Mısır gibi bir hâl alacak. Eğitimde anlatıldığı kadar ileri bir durumda değiller ancak belirgin bir gelişme göze çarpıyor.*[48]

Mukaddes Emanetler

Mumina Sutan, Begüm Sultan'ın Türkiye'de kaldığı süre boyunca en büyük kazancının Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen Mukaddes Emanetler'i ziyaret edebilmek olduğunu ifade eder. Büyük bir özenle

[47] Begum, *İffetü'l-Muslimât*, s. 153-159.
[48] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 113.

sanduka içinde muhafaza edilen ve Ramazan Ayı'nın on beşinde padişah tarafından mührü açılıp ziyarete sunulan, sonrasında tekrar padişah tarafından mühürlenen Peygamber Efendimiz'in giydiği Hırka-i Saadet bu kutsal emanetlerden biridir. İstanbul'dan Ramazan Ayı'nın başlarında ayrılacakları için Hırka-i Saadet'i mührü açık bir şekilde göremezler. Ancak Hz. Veysel Karani'nin torunları tarafından korunmakta olan diğer hırkayı, Hırka-i Şerif'i ziyaret ederler.

Kadem-i Şerif, Hz. Osman'ın okurken şehit olduğu ve üzerinde hâlâ kan bulunan Mushaf, Hz. Peygamber zamanında İslâm ordularının altında savaştığı sancak, Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Ali ve Hz. Osman'ın kılıçlarını görür. Yeşil sancak üzerinde Kelime-i Tevhid'i görmek Mumina Sultan'ı oldukça etkiler. Hemen yan odada Kâbe'nin örtüsünün hazırlanmakta olduğunu ve birinin etkileyici bir sesle Kur'an-ı Kerim okuduğunu belirtir.

Mukaddes Emanetleri gördükten sonra Hazine dairesine giderler. Burada birçok kıymetli mücevher, kıymetli ve nadide eşyalar olduğundan bahseder ancak koleksiyon son derece kıymetli olduğu hâlde sergi düzeni pek hoş değildir.

Cömertlik ve Beklenmedik Sürpriz

23 Temmuz 1911'de meydana gelen İstanbul Uzunçarşı Yangını'nda pek çok bina yıkılmış, insanlar evsiz ve işsiz kalmış ve bu afet ülke içinde olduğu gibi ülke dışında da yankı bulmuştur. O günlerde Cenevre'de bulunan Sultan Cihan Begüm de bu afete kayıtsız kalmaz

ve mağdurlar için oğullarıyla birlikte bağışta bulunur. Bu cömertliği karşılığında da Sultan Mehmet Reşat kendisine Osmanlı nişanı vermek ister. Ancak Sultan Cihan Begüm bu onuru kabul etmeden önce İngiliz hükümetinden izin alması gerekir. İstanbul'daki büyükelçi kanalıyla konu Londra'ya iletilince, tebaasına yalnızca İngiliz hükümetinin ödül verebileceğini ve Begüm'ün bu ödülü reddetmesi gerektiğini belirten bir yanıt alır. Bunun üzerine Osmanlı padişahlarının sevgi ve özenle koruduğu bir emanet olan Hz. Muhammed'in mübarek saçı kendisine hediye edilir.[49]

Mumina Sultan seyahatnamede Osmanlı nişanı hususuyla ilgili bilgi vermez ancak yangın için yapılan yardım ve sonrasında yaşananları şu şekilde aktarır:

> *Cenevre'de bulunduğumuz sürede İstanbul'da büyük bir yangın olduğu haberini aldık. İhtiyaç sahiplerinden desteğini asla esirgemeyen ve yardım etmenin yollarını arayan Begüm Sultan bu haberi duyunca son derece üzüldü ve musibete uğrayan Müslüman kardeşleri için 3000 pound bağışladı. Ağabeyim 1500 pound ve Hamid Sultan 1000 pound bağışladılar.*
>
> *Gerçekten bir kişi sadece Allah rızası için bir iyilik yaparsa Allah o kişiyi mükâfatlandırır. Bu iyiliğin karşılığı ahirette karşısına çıkacaktır elbette ama dünyada da Yüce Yaradan Begüm Sultan'a öyle bir mükâfat verdi ki sadece gönlü*

[49] Shaharyar Khan, *The Begums of Bhopal*, s. 178.

âlemlerin sevgilisinin aşkıyla yananlar onun kadir kıymetini bilirler. Padişah, Begüm Sultan'a Hazreti Peygamber'in saç-ı şeriflerini hediye etti.[50] *Allah Teâlâ ona hayırlar ihsan eylesin. Allah'ın izniyle ailemiz sonsuza kadar bu kıymetli hediyenin muhafızı olacaktır.*[51]

Müslümanların Genel Durumu

Mumina Sultan İstanbul'u gördükten sonra Sultan Cihan Begüm'ün buradaki Müslümanların durumuyla ilgili düşüncelerini seyahatnamesinde şöyle aktarmaktadır:

Avrupa'nın azim ve gelişmişliğine şahit olduktan sonra Türklerin durumunu görünce Türklerin de pek çok şey öğrenmeleri ve yapmaları gerektiği sonucu çıkıyor. Türkiye her hususta Avrupa'nın çok gerisinde. Elbette dini terbiyenin neticesi olarak İslâm ahlâkı ve misafirperverliğine sahipler. Ama maalesef dini pratikte zayıflar. Bu elbette hepsi için geçerli değil ama dini meselelerin birçoğunda Hindistan'daki Müslümanlardan bile daha fazla gevşeklik var. Camilerde din âlimleri var ama burada da ortam Hindistan gibi baskı altında. Türkler, Afganistan

[50] Padişah Sakal-ı şerifle birlikte Hz. Peygamber'in mezar örtülerinden birini ve Sultan I. Mahmud tarafından kullanılan bir ayna hediye eder. Seyahatnamede mezar örtüsü ve aynaya ilişkin bilgi yer almazken Sultan Cihan Begüm otobiyografisinde geçmektedir. (Nevvab Sultan Cihan Begüm, *Ahtar-ı Iqbal*, s. 147.)
[51] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 115-116.

gibi ulemanın etkisi altında değiller. Bunda âlimlerin de çok suçu var. Zira onlarda taassup çok, peygamber ahlâkının etkisi ise az.

Bir söz kalpten söylenmedikçe hiçbir tesiri olmaz. Kendilerinden çok dünyevi meselelerle meşgul olan bu âlimlere insanlar nasıl inansın? Bu durum belki de insanlar üzerinde daha kötü bir etki yaratıyor ve bu âlimlerin hâl ve hareketlerini görünce insanlar dinden kafalarını çeviriyorlar, dinin gereklerine kayıtsız kalıyorlar. İşte Müslüman ulusların ahlâki yozlaşmasının en büyük sebeplerinden biri budur. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bu tür âlimler için şöyle buyurmuştur: "*Sizler kitabı okuduğunuz hâlde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz*? *Aklınızı kullanmıyor musunuz*?"[52] *Maalesef ulemamız işleri kolaylaştırmak yerine bir o kadar zorlaştırıyor*.[53]

Mumina Sultan'ın seyahatnamesinde *Hekim Ecmel Han*'ın da bahsi geçmektedir. Aynı tarihlerde kendisi de Avrupa seyahatinde olan *Hekim Ecmel Han*'la Sultan Cihan Begüm'ün bir araya gelerek Müslümanların içinde bulunduğu duruma dair sohbet ettiklerini, Ecmel Han'ın bu konuyla ilgili kaynaklardan da detaylı araştırmalar yapığını belirtir ve bir

[52] Bakara Suresi (2)/44. Ayet.
[53] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 116-117.

seyahatname yazması hâlinde pek çok insanın bundan istifade edebileceğinin altını çizer.[54]

Sultan Cihan Begüm ve maiyetinin İstanbul'a geliş ve oradan ayrılış tarihleri Urduca kaynaklarda yazmaz. Ancak Osmanlı arşiv belgeleri ve dönem gazeteleriyle hazırlanan üst satırlarda da belirttiğimiz çalışmada 29 Temmuz'da geldikleri ve 27 Ağustos'ta ayrıldıkları bilgisi yer almaktadır.[55]

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Budapeşte'ye giderler ve burada Macar asıllı ünlü Türkolog Prof. Arminius Vambery ile görüşürler. Kendisinden övgüyle bahsederler. Budapeşte'de sadece 4 kadın doktor olduğunu öğrenirler. Bu, Mumina Sultan'ı oldukça şaşırtır. Hindistan'da küçük bir prens devleti olan Bhopal'de bile onlarca kadın doktor vardır. Ayrıca Avrupa'da, hatta en büyük İslâm ülkesi olan Türkiye'de de kadın doktor sayısı azdır:

> *İslâmi bir hükümetin olduğu, şeriat kurallarının benimsendiği, tesettüre dikkat edilen bir ülkede kadın doktor olmaması ve bütün işlemlerin erkek doktorlar tarafından yapılıyor olması maalesef hayıflanacak bir durumdur. Bunları yazarken bile insan utanıyor. Ama milletinin*

[54] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 117.

[55] Berna Korucu Üçüncü, "Bopal Nevvabı Sultan Cihan Begüm'ün İstanbul Ziyareti, s. 254-257. Ayrıca Sultan Cihan Begüm ve maiyetinin İstanbul seyahati Sultan Mehmet Reşat'ın Mabeyn Başkâtibi olan Halid Ziya Uşaklıgil'in hatıratına da yansımıştır. Bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, haz. Abdullah Uçman, YKY İstanbul 2019, s. 358-359.

hatalarını/kusurlarını göstermemek ve ayıbını hissetmemek ahmaklıktır.[56]

Mumina Sultan Bhopal'de pek çok hususta kaydedilen mesafeyi İngilizlere ve Begüm Sultan'ın gayretlerine bağlamaktadır:

Hindistan'da yabancı bir hükümetimiz var ve üyeleri bizim dinimizden farklı bir dine mensup. Ama Hindistan'da İngilizlerin gölgesi yayıldığından beri Hindistan'a bahar gelmeye başladı. Tebaası olduğumuzdan beri İngiliz hükümdarlığının gereği olarak bu büyük ulusun adil ve sempatik yönetimi altında istikrarlı bir ilerleme kaydettik. Halkın refahı ve eğitiminin ilerlemesi bu hükümetin ilk kaygısıdır ve Hindistan henüz Avrupa'yla rekabet etmeyi umut edemese de, Hindistan'ın hem eğitim hem de ekonomik açıdan kaydettiği ilerleme yine de muhteşem. Umuyoruz ki yöneticilerimizin nazik çabaları bizi bir gün Avrupa'yla aynı seviyeye taşıyacaktır.[57]

En büyük İslâm devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği itibarı ancak yeni yönetimin adalet, eşitlik, merhametle, milli ve manevi değerleri göz önünde bulundurarak tekrar

[56] Mumina Sultan, *Seyahat-i Sultani*, s. 123.
[57] Mumina Sultan, 119-120.

kazanabileceğini belirtir. Şüphesiz bütün bu düşünceler henüz 10 yaşında olan Mumina'ya değil Sultan Cihan Begüm'e aittir.

Sultan Cihan Begüm Budapeşte'den sonra Venedik, Floransa, Brindisi, Port Said'e gider. İstanbul ve Venedik'te kolera salgını olduğu için Port Said'de karantinada kalırlar. Aynı tarihlerde Bhopal'de de şiddetli bir veba salgını vardır. Lord Kitchener'dan Kahire'de olduğuna ve kendileriyle görüşmek istediğine dair bir telgraf almaları üzerine Kahire'ye geçerler. Birkaç gün burada kaldıktan sonra Bombay'e doğru yola çıkarlar. Aden'de bir kasırgaya yakalanırlar. Seyahatnamede Kızıldeniz kıyısındaki deniz fenerlerinin İtalya ve Türkiye arasında yaşanan Trablusgarp Savaşı'ndan dolayı söndürülmüş olduğu yazılıdır.

Yaklaşık altı buçuk aylık bir seyahatten sonra 23 Ekim 1911 tarihinde Bhopal'e dönerler. Sultan Cihan Begüm 1926'da tahttan ayrılarak yerine hayatta kalan tek oğlu Hamidullah Han'ı geçirir.

SONUÇ

Urdu dilinde kadınlar tarafından yazılan ilk seyahatnamelerde İstanbul'un yer alması şüphesiz İstanbul'un diğer toplumlar kadar alt kıta halkı için de bir çekim merkezi olduğunu göstermektedir. İstanbul'a seyahatleri esnasında güzergâhlarındaki bir uğrak yeri olarak değil bilakis kendi cümleleriyle "İstanbul rüyalarının, hayallerinin şehri" olduğu için gelmişlerdir. Tabii bunda İstanbul'un İslâm merkezi olmasının etkisi büyüktür ve incelediğimiz her üç seyahatnamede de İslâm merkezi vurgusu dikkat çekmektedir.

Her üç kadın da yaşadıkları toplumda öncü rol üstlenmiş, özellikle kadınların eğitimleriyle ilgili çalışmalara yönelmiştir. Ayrıca *Hindistan Müslüman Kadınlar Derneği*'nin aktif üyeleridir ve Nazlı Rafia ile Sultan Cihan Begüm bu derneğe zaman zaman başkanlık etmiştir. Bu seyyahlara göre Asyalıların Avrupa'yla aynı medeniyet seviyesine ulaşmasının yolu ancak kadınların eğitimiyle mümkündür. Bu düşünce yapısında Aligarh eğitim hareketinin etkisi büyüktür. Nitekim seyyahlar Aligarh'ın eğitim muhitinde yetişmiş, eşleri veya oğulları Aligarh'ta eğitim almıştır. O dönemde Doğu toplumlarında kadının eğitimini okulda değil de özel öğretmenler eşliğinde evde alması yaygındır. Eğitimin tüm kız çocukları arasında yaygınlaşması için Sultan Cihan Begüm birçok kız okulu açmıştır. Begüm Serbülend Ceng kızını kendisinin ve kendisi gibi birkaç gayretli hanımın çabalarıyla açılan bir kız okuluna göndermiştir. Nazlı Rafia'nın kız kardeşi Atiye Feyzi ise

üniversite eğitimi için alt kıtadan İngiltere'ye giden ilk kadındır. Seyahatnamelerinde zikrettikleri bütün bu hususlar kadın eğitimine verdikleri önemi göstermektedir. Türk kadınını ise eğitim hususunda bekledikleri noktada bulamadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle Türk kadınının yabancı dil konusunda eksik olduğunu düşünmektedirler. Zira bir araya geldiklerinde görüşmeler genellikle tercüman vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Seyahatler 1908, 1910 ve 1911 yıllarında yapılmıştır ve seyahatnameler dönemin en prestijli ulaşım araçları ve konaklama mekânlarıyla ilgili bilgi vermektedir. İstanbul'da Pera Palas, Tokatlıyan Oteli ve Summer Hotel konakladıkları otellerdir. Önce her üçü de Pera Palas'a gelmiş ancak Nazlı Rafia ile Sutan Cihan Begüm çeşitli sebeplerle Tarabya tarafındaki otellere geçmişlerdir.

Seyahatnameler seyahatlerin gerçekleştiği yıllarda yaşanan kolera ve veba salgınları ile bunlar için alınan önlemlere ilişkin bilgiler de vermektedir.

Ayrıca seyahatnamelerde Avrupa şehirleri ile İstanbul mukayese edilmiştir. Özellikle Nazlı Rafia, inişli çıkışlı ve bakımsız yollarıyla, sokak köpekleriyle, cahilce üstünkörü yapılan işlerle dünyanın hiçbir şehrine nasip olmayan güzelliklerin nasıl umarsız bir şekilde kullanıldığını, oysa biraz daha bakımla dünyanın en popüler şehri olabileceğini belirtir. Begüm Serbülend Ceng'in seyahatnamesinde bu hususta eleştirel bir yaklaşım yokken Sultan Cihan Begüm'ün düşünceleri de bu yöndedir.

Dönemin kadın kıyafetleriyle ilgili bilgiler de paylaşılmıştır. Seyahatnamelerde aktarılanlardan, alt kıtada giyilen çarşaf ile feracenin ve kullanılan peçenin İstanbul'da giyilen çarşaf ile ferace ve peçe model alınarak alt kıtaya götürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak zamanla modernleşmenin etkisiyle Türk kadınının giydiği çarşaf ve ferace değişime uğramışken alt kıtanınki aynı kalmıştır. Bunu da İstanbul'a geldiklerinde fark etmişlerdir.

Özellikle Sultan Cihan Begüm Türk kadınını tesettürle ilgili eleştirmektedir. Sultan Cihan Begüm'e göre Avrupai tarzda giyinmeye başlayan Türk kadını henüz dinle kalbi ve manevi bağlarını koparmamıştır ama özgürlük dalgaları günden güne yayıldıkça tesettüre bağlılık azalmıştır. Sultan Cihan Begüm tesettürüne her ortamda son derece dikkat ederken, Begüm Serbülend Ceng biraz da geleneksellik çizgisiyle yaklaşmaktadır. Kendisi de peçe kullanmaktadır ancak kıyafet anlamında bulunduğu ortama uyum sağlamaktadır. Nazlı Rafia ise çarşafı ve peçeyi çıkartmış, Avrupai giyim tarzını benimsemiştir. Elbette Doğulu bir kadın olarak toplumu bu tarz giyinmeyi çok da tasvip etmediği için Hindistan'dayken örtünme konusunda daha dikkatli olduğunu da belirtmiştir. Bütün bunlara rağmen İstanbul'da dikilen feraceleri çok beğendiği için kendisine ferace ve peçe diktirmiştir.

Begüm Serbülend Ceng'in seyahatnamesinde sufi zatların alt kıtadaki yerine dair gözlemler ve bilgiler yer alması bir toplumun dini ve maneviyatına dair ipuçları vermektedir.

Nazlı Rafia Sultan II. Abdülhamit döneminde, Begüm Serbülend Ceng ile Sultan Cihan Begüm Sultan Mehmet Reşat dönemlerinde İstanbul'a gelmişler, padişahla da görüşmüşlerdir. Her üçü de padişahlar tarafından nişanla veya çeşitli hediyelerle taltif edilmişlerdir.

Nazlı Rafia ve Sultan Cihan Begüm'ün seyahatnamelerinde İstanbul yangınlarının da bahsi geçmekte, özellikle 23 Ağustos 1908'de yaşanan Çırçır Yangını ile 23 Temmuz 1911'de yaşanan Uzunçarşı Yangını sonrası mağdurlar için destekte bulundukları meselesi seyahatnamelere yansımaktadır.

Sultan Cihan Begüm İslâmi bir hükümetin olduğu, şeriat kurallarının benimsendiği bir ülkede hanım doktor olmamasını ve kadınlara dair bütün işlemlerin erkek doktorlar tarafından yapılıyor olmasını eleştirmiştir. Zira Hindistan'da küçük bir prens devlet olan Bhopal'de bile onlarca doktor vardır ve kadınlara yönelik hastaneler mevcuttur. Bu konuda Türk toplumunu yetersiz bulmuştur. Burada şu hususu da belirtmek yerinde olacaktır ki aslında seyahatnameyi yazan Sultan Cihan Begüm değil, Mumina Sultan'dır. Ancak o tarihte henüz 10 yaşında olan Mumina Sultan'ın bu yazdıkları elbette Sultan Cihan Begüm'ün düşünceleridir.

Nazlı Rafia da Sultan Cihan Begüm de modernleşme yolundaki Türk kadınını tam bir kalıba koyamamıştır. Zira Türk kadını tam manasıyla ne Batılı olabilmiştir ne de Doğulu kalabilmiştir.

EK: FOTOĞRAFLAR

Nazlı Rafia Sultan ve Cancira Nevvabı Sidi Ahmed Han Sidi İbrahim Han

https://tr.pinterest.com/pin/332703491230288612/ (erişim tarihi 09.9.2023)

Nevvab Sidi Ahmed Han, Nazlı Rafia Sultan, Atiye Feyzi, Serdar Sidi Hasan, Sidi Syed, Ali Asghar Feyzi, Doktor Haşim Lakhan ve kadın hizmetkâr.

(Nazlı Rafia Sultan Nevvab Begum-Riyaset-i Jazira, *Seyahat-i Sultâni*, Mürettip: Zehra Begum Feyzi, Union Steam Press, Lahore 1908, s. 2.)

Kasımpaşa Tersanesi, Haliç

(Rafia Sultan Nevvab Begum-Riyaset-i Jazira, *Seyahat-i Sultâni*, s. 240)

Galata Köprüsü

(Nazlı Rafia Sultan Nevvab Begum-Riyaset-i Jazira, *Seyahat-i Sultani*, s.248)

Tokatlıyan Oteli, Tarabya

(Nazlı Rafia Sultan Nevvab Begum-Riyaset-i Jazira, *Seyahat-i Sultâni*, s. 257)

Soldan sağa: Mahmudullah Ceng (Oğlu), Hace Abdülmecid (Damadı),
Osman Nevaz Ceng Seccad Beg (Kardeşi), Mirza Abbas Beg (Kardeşi) ve Begüm Serbülend Ceng
(Londra, 8 Mart 1910)

Nevvab Sultan Cihan Begüm

Kral V. George'un taç giyme törenine giderken
Nevvab Sultan Cihan Begüm, 22 Haziran 1911

https://thefridaytimes.com/19-May-2017/nawab-sultan-jahan-begum-1858-1930
(erişim tarihi 08.09.2023)

Şehzade Ahmed Nureddin (soldan birinci), Hamidullah Han (soldan ikinci) Şehzade Abdürrahim Hayri (soldan üçüncü), Şehzade Osman Fuad (sağdan birinci), Şehzade Mehmet Abdülhalim Efendi (sağdan ikinci), Ubeydullah Han (sağdan üçüncü)
Mekteb-i Hayriye, 1911

https://in.pinterest.com/pin/488640628300701049 (erişim tarihi 09.09.2023)

Nevvab Sultan Cihan Begüm ve Galler Prensi (sonradan İngiltere Kralı VIII. Edward)

https://in.pinterest.com/pin/337840409526594714/ (erişim tarihi 09.9.2023)

Nevvab Şah Cihan, iki torunu ve Hace Kemaleddin (sağdan dördüncü)
9 Ekim 1925, Londra

https://www.dailymail.co.uk/news/article-6200857/ (erişim tarihi 09.09.2023)

Nevvab Hamidullah Han, Nevvab Sultan Cihan Begüm
19 Mayıs 1926, Londra

https://www.facebook.com/Bhopal.City.of.Lakes/photos/a.383279557581/205822767581/?type=3 (erişim tarihi 09.9.2023)

Hamidullah Han'ın tahta oturma merasimi
9 Haziran 1926, Bhopal

https://gr.pinterest.com/pin/373728469056949261/ (erişim tarihi 09.9.2023)

Nevvab Sultan Cihan Begüm ve Batılı Hanımlar
Lady Landsdow Hospital (Sultania Zanana Hospital), Bhopal

https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Inauguration_of_Lady_Lansdowne_Hospital_for_women,_now_known_as_the_Sultania_Zanana_Hospital.jpg (erişim tarihi 09.09.2023)

Nevvab Hamidullah Han, Mumina Sultan, kızları Abida Sultan, Rabia Sultan, Sacida Sultan
1932, Londra

https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Bhopal_Royal_Family.jpg
(erişim tarihi 09.09.2023)

KAYNAKÇA

Bahadır, Begüm Nevvab Serbülend Ceng, *Dunya Aurat ke Nazar Main-Maşrik u Magrib ka Safarnama*, Khawaja Book Dipo, Khawaja Barqi Press, Delhi 1930.

Banu, Şah (Mumina Sultan), *Seyahat-i Sultanî*, Matbaa Mufid-i Aam, Agra 1915.

Begum, Nawab Sultan Jahan, *The Story of Pilgrimage to Hijaz*, Thacker, Spink &Co.Calcutta 1909.

Begüm, Nevvab İskender, *Âyin-i İskenderî* (آیین اسکندری), Mürettip: Nevvab Sultan Cihan Begüm, Hamidiye Art Press, Bhopal.

Begüm, Nevvab Sultan Cihan, *Tüzük-i Sultânî*, *Tacü'l-İqbal-Tarih-i Bhopal* (تزک سلطانی - تاج الاقبال تاریخ بهوپال), Matbaa-i Sultani, Bhopal, 1910.

Begüm, Navab Sultan Cihan, *Ahtar-i Iqbal* (*Gohar-i Iqbal*, "*Hıssa-i Dovvum*"), Matbaa-i Mufid-i Aam, Agra 1914.

Begüm, Sultan Cihan, *Hayat-ı Şahcihânî*: *Sawanah Umri Şah Cihan-i Begum* (حیات شاہجہانی: سوانح عمر شاہجہان بیگم), Matbaa-i Mufid-i Aam, Agra 1914.

Begüm, Navab Sultan Cihan, *Gohar-i Iqbal*, Matbaa-i Sultani, Bhopal 1914.

Begüm, Nevvab Sultan, *İffetü'l-Muslimât*, Mufid-i Aam, Steam Press, Agra 1918.

Begüm, Nevvab Şah Cihan, *Divan-ı Şîrîn*, Matbaa-i Nizami, Kanpur 1872.

Birışık, Abdülhamit, "Sıddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul.

Çiftsüren, Arzu, "Urdu Dili ile Yazılan Seyahatnamelerde Cuma Selamlığı", *Tarih Dergisi –Turkish Journal of History*, 73 (2021/1), s. 117-129.

Değirmenci, Nihat, "Günümüz İran Öykü ve Romanında Türk İmajı", *III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu Türkçe Bildiriler Kitabı*, Demavend Yayınları 2021, 336-352.

Feyzi, Atiye-Rahamin, *Zamane-i Tahsil*, Mufid-i Aam, Agra 1921.

Han, Muhammed Samiullah, *Sefername-i Mevlevi Muhammed Samiullah Han*, Matbaa-i Umdetü'l-Mutabi, Amraho Hindistan, 1881.

Hurley, Siobhan Lambert, *Muslim Women, Reform and Princely Patronage*: *Nawab Sultan Jahan Begam of Bhopal*, Routledge, London and New York 2007.

Hurley, Siobhan Lambert, Daniel Majchrowicz, Sunil Sharma, *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*, Indiana University Press, USA 2022.

Khan, Shaharyar, *The Begums of Bhopal: A Dynasty of Women Rulers in Raj India*, I. B. Tauris Publications, 2000.

Nawab Sikandar Begum of Bhopal, *A Pilgrimage to Mecca*, Translated by: Willoughby Osborne, London 1870.

Rao, Manak Vithal,*Bustan-e Aasfiya*, Cilt VII, Chisti el-Kadri Press, Haydarabad, 1932.

Robina Parveen, *Noabdiyati Ahd Main Khawateen K Urdu Safar Namay*: *Samaji o Siyasi Mutalia* (Unpublished Doctoral Dissertations), IIUI, Islamabad Pakistan 2019.

Sultan, Nazlı Rafia Nevvab Begum-Riyaset-i Jazira, *Seyahat-i Sultâni*, Mürettip: Zehra Begum Feyzi, Union Steam Press, Lahore 1908.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, haz. Abdullah Uçman, YKY, İstanbul 2019.

Üçüncü, Berna Korucu, "Bopal Nevvabı Sultan Cihan Begüm'ün İstanbul Ziyareti ve Osmanlı'ya Gönderdiği Yardımlar", *Journal of Universal History Studies* (*JUHIS*), December 2019.

Wasti, Syed Tanvir, "The Turkish Component of the 1908 European Travelogue of Nazli Rafia, Begum of Janjira", *Pakistan Perspectives*, 19/2, Karaçi 2014

DİZİN

A

Abdurrahman Amritsarî, 16
Abdülaziz, 37, 124
Acâibât-ı Freng, 12
Aden, 23, 65, 66, 111, 134
Afgan, 105
Ahmed Han Sidi İbrahim Han, 19, 142
Ahmed Rıza Bey, 119, 120
Ahter Hamdiye Sultan, 55, 78
Aine-i Freng, 15
Alexandra High School, 110
Ali Asghar Feyzi, 20, 143
Aligarh, 12, 13, 56, 96, 97, 136
Aligarh Institute Gazette, 12
Aligarh Muhammedi Girls School, 109
Alwar, 55
Amirunnisa Begüm, 19
Arkeoloji Müzesi, 38
Atina, 87
Atiye Feyzi, 19, 20, 39, 45, 49, 137, 143
Ayasofya, 76, 125
Âyin-i İskenderî, 93, 157

B

Babür Devleti, 90, 101
Bad Nauheim, 112
Baroda, 24
Begüm Nevvab Serbülend Ceng Bahadır, 15, 55, 57
Begüm Serbülend Ceng, 6, 7, 13, 17, 136, 138, 139, 147
Bercis Cihan, 106
Beyrut, 67
Bhopal, 6, 16, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 115, 116, 118, 121, 129, 132, 133, 134, 135, 140, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159
Bhopal Kadınlar Kulübü, 110
Bombay, 11, 20, 23, 24, 25, 44, 52, 65, 110, 134
Brindisi, 87, 108, 134
Britanya İmparatorluğu, 92, 98
Buckingham Sarayı, 113

C

Cambridge Üniversitesi, 12, 56
Cenevre, 115, 116, 128, 129
Cidde, 64, 67, 68, 69, 70, 92, 100
cülus töreni, 36

Ç

çarşaf, 44, 138

D

Dolmabahçe Sarayı, 37, 63, 83, 124
Dost Muhammed Han, 90
Dr. Muhtar Ahmed Ensari, 26

E

Etna Yanardağı, 111
Eyüp Camii, 76
Eyyüb el-Ensari, 47, 48, 76

F

Fahriye Hanım, 39
Farsça, 14, 84, 91, 93, 106, 123

Fatih Camii, 125
ferace, 27, 38, 44, 74, 139
Ferit Paşa, 50, 51
Fitzmaurice, 39, 40, 47
Floransa, 87, 108, 134
Fransa, 23, 42, 75, 111, 115

G

Galler prensi, 23, 63, 87
Gerald Fitzmaurice, 36, 76
Goharghanc, 121
Gopal Krişna Gokhale, 20
Göksu Deresi, 50
Gwalior, 116

H

Hac, 13, 14, 16, 58, 67, 92, 97, 99, 100, 101, 102
Hace Abdülmecid, 87, 147
Hace Bende Navaz, 65
Hâce Ghulâm Saklîn, 16
Haliç, 30, 144
Halil Hammâde Paşa, 75
Hamidullah Han, 13, 16, 55, 56, 59, 68, 74, 75, 76, 77, 85, 96, 98, 103, 105, 106, 109, 114, 118, 120, 121, 122, 135, 150, 153, 154, 156
Hassanally Feyzhydar, 19
Haydarabad, 6, 13, 26, 55, 56, 59, 65, 74, 88, 90, 159
Haydarabad Nizamlığı, 6, 26, 90
Hayfa, 67
Hekim Ecmel Han, 131
Hırka-i Şerif, 81, 82, 127
Hicaz, 17, 69, 97, 99, 100, 101
Hidiv Kasrı, 37
Hidiv Posta Gemisi, 68
Hilafet Makamı, 44
Hindistan, 7, 11, 13, 19, 20, 24, 25, 26, 28, 44, 46, 48, 51, 55, 56, 57, 60, 65, 79, 90, 92, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 103, 107, 112, 113, 115, 121, 130, 132, 133, 136, 139, 158
Hindistan Ulusal Kongre Partisi, 20
Hindu, 91
Hizbü'l-bahr, 85
Hz. Ali, 128
Hz. Ebubekir, 128
Hz. Ömer, 127

I

II. Abdülhamit, 4, 6, 14, 16, 31, 94, 95, 101, 139
II. Meşrutiyet, 5, 30
Indore, 116
Irak, 15

İ

İbrahim Zafir Efendi, 85
İskender Begüm, 16, 91, 92, 93
İskenderiye, 52, 71
İslâm Birliği, 16
İsmet, 17, 22, 57
İstanbul, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 38, 39, 40, 44, 52, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 86, 87, 94, 101, 102, 108, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 125, 127, 128, 129, 130, 132,

134, 136, 137, 138, 139, 158, 159

J

Janjira, 11, 19, 20, 159
Jön Türkler, 31

K

Kadem-i Şerif, 127
Kahire, 23, 66, 108, 134
Kandilli, 39, 119
Kapalıçarşı, 35, 82
Kazım Bey, 27, 33
Kensington Müzesi, 26
Kızıldeniz, 23, 111, 134
kolera, 111, 134, 137
Konstantiniyye, 7, 13, 44, 47, 50, 59, 68, 71, 72, 73, 74, 76, 87
Köstence, 23, 26
Kraliçe Alexandra, 113
Kudsiye Begüm, 90, 91, 92

L

Lady Minto, 113
Londra, 11, 12, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 36, 45, 56, 58, 74, 87, 102, 107, 110, 112, 114, 115, 128, 147, 152, 153, 156
Lord Curzon, 25
Lord Lamington, 25

M

Madam Adham Beg, 50
Madhya Pradeş, 90
Maharaştra Eyaleti, 19
Mahmud Şevket Paşa, 119
Mahmudullah, 87, 147
Marsilya, 23, 111
Masîr-i Tâlibî, 14
Medine, 67, 68, 91, 101
Mehmet Hasip Paşa, 39
Mehmet Rasih Bey, 46
Mekke, 67, 91, 93, 94, 100, 101
Mısır, 15, 50, 64, 69, 126, 127
Mirza Abbas Beg, 87, 147
Mirza Ebu Talib Han, 14
Muhammed Hüseyin, 94
Muhammed Hüseyin Han Kandehari, 105
Muhammed İkbal, 26
Muhammed Kıyâmüddin Abdülbârî, 65
Muhammed Mucteba Han, 15
Muhammed Nasrullah Han, 98
Muhammed Necib Efendi, 94
Muhammed Samiullah Han, 13, 56, 158
Muhammedan Anglo-Oriental College, 13, 56
Mukaddes Emanetler, 82, 127
Mumina Sultan, 6, 7, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 116, 117, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 140, 156, 157
Mussorie, 116
Münşi Mahbûb Âlem, 15

N

Nasıra, 67
Nazir Ahmed, 126

Nazlı Rafia Sultan, 15, 17, 19, 23, 29, 36, 46, 51, 139, 142, 143, 145, 146
Nevvab Aga Mirza Beg Sarvar Ceng, 55
Nevvab Begüm İskender Zamani, 55
Nevvab Muhammed Ali Han, 15
Nişantaşı, 41, 50

O

Osman, 127, 147, 150
Osmanlı nişanı, 47, 128, 129
OsmanNevaz Ceng Seccad Bahadır, 87
Oudh Devleti, 26

P

P&O, 52, 65, 110
Paris, 22, 23, 28, 32, 33, 45, 87, 112, 119
peçe, 32, 35, 38, 103, 138
Pencap, 116
Pera Palas, 32, 62, 63, 72, 73, 75, 80, 87, 102, 118, 119, 125, 137
Pera Palas Oteli, 32, 62, 72, 73, 102, 118
Port Said, 23, 28, 67, 87, 108, 111, 134
Prens Sabahattin, 32
Prof. Arminius Vambery, 132

R

Rajputana, 55, 116
Rampur, 92
Red Hill, 112
Roma, 4, 87
Romeş Çandar Dutt, 20
Rûznâmçe-i Seyahat, 16

S

Sadrazam Hakkı Paşa, 119
Sadrazam Kâmil Paşa, 51
Saffet Hanım, 27, 46, 47, 51
Safiyüddin Bey, 75, 77, 78
Said Paşa, 51, 52
Sefername-i Bilâd-ı İslâmiyye, 16
Sefername-i Europe, 15
Sefername-i Konstantiniyye, 16
Sefername-i Rûm u Mısr u Şam, 16
Seferrname-i Mevlevi Muhammed Mücteba Han, 15
Selma Hanım, 119
Seyr-i Europe, 5, 15, 17
Seyyid Şah Hâmûş, 65
Sıddık Hasan Han, 94, 101
Sicilya, 111
Sidi, 19, 20, 39, 142, 143
Sir Gerard Lowther, 36, 42, 74
Sir Seyyid Ahmed Han, 12, 56
Sultan Ahmed, 76, 125
Sultan Mehmet Reşat, 7, 63, 83, 102, 117, 118, 125, 128, 132, 139
Sultaniye Girls School, 110
Summer Otel, 103
Süleymaniye, 76
Symrna, 71

Ş

Şah Banu, 104, 107
Şâh Banu, 15, 17
Şah Veliyullah, 126
Şam, 15, 67
Şark Ekspresi, 103
Şâzeliyye, 64, 101
Şefkat Nişanı, 47, 49, 94
Şehriyar, 110
Şeyh Abdülkadir, 16, 44
Şeyh Muhammed Zâfir, 95, 101
Şibli Numânî, 13, 16, 126
Şimla, 116

T

Taberi, 67
Tâcü'l-Mesâcid Camii, 94
taç giyme töreni, 102, 108
Tarabya, 29, 33, 42, 103, 118, 125, 137, 146
Tehzib-i Nisvan, 17
Tehzibü'l-Ahlâk, 12
tesettür, 126
Tevfik Bey, 39, 51
Thomas Cook, 71, 118
Tokatlıyan Oteli, 52, 137, 146
Topkapı Sarayı, 127
Tur, 69
Tüm Hindistan Müslüman Hanımları Derneği, 96
Türk hanımlar, 62, 79, 82
Türk Kadını, 126
Tyabci, 19

U

Ubeydullah Han, 98, 108, 109, 113, 114, 120, 122, 124, 150
Urduca, 2, 4, 12, 15, 21, 61, 62, 78, 79, 91, 92, 95, 100, 104, 106, 111, 114, 132
Uttar Pradeş Eyaleti, 92
Uzunçarşı Yangını, 128, 139

V

V. George, 87, 102, 108, 109, 149
Veba salgını, 69
Veysel Karani, 127
VI. Asaf Cah, 55
VII. Edward, 113
Victoria Girls School, 110

Y

Yâd dâşt-ı Târih-i Vakâyi-i Hac, 16, 92
yaşmak, 74
Yavuz Sultan Selim, 51, 81
Yemen, 64, 69
Yıldız Sarayı, 40, 63, 84
Yusuf Han Kambalpuş, 12

Z

Zamane-i Tahsil, 19, 20, 158
Zehra Feyzi, 20

Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul

Alt kıta halkının Türklere ve İstanbul'a ilgisi çok eskilere dayansa da Urdu diliyle seyahatname yazın türünün 1837'de başlaması Urdu dilinde İstanbul seyahatnamelerini ancak bugünden yaklaşık bir buçuk asır önceye götürmektedir. Urdu diliyle İstanbul'u konu edinen ilk seyahatname 1885'te yazılmış, o günden bugüne yüzün üzerinde İstanbul seyahatnamesi kaleme alınmıştır. Bu seyahatnamelerin kiminde İstanbul'a Avrupa ülkeleriyle birlikte değinilirken, kiminde Mısır, Şam gibi İslâm beldeleriyle birlikte yer verilmiş; kimi seyahatnameler ise baştan sona İstanbul'u konu edinmiştir.

Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul (Osmanlı Dönemi) kitabında ise Urdu dilinin ilk kadın seyahatname yazarları Nazlı Rafia Sultan, Begüm Serbülend Ceng Bahadır ve Sultan Cihan Begüm'ün İstanbul izlenimleri bir araya getirilmiştir.

Hindistan'ın 3 farklı prens devletinin en üst düzeyindeki 3 kadın tarafından yazılan seyahatnameler okuyucuya Doğulu 3 kadın gözüyle II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'a, Türk toplumuna ve Türk kadınına dair kesitler sunuyor.

ISBN 978-625-7087-41-4

ISBN 978-625-7087-41-4

www.demavend.com.tr